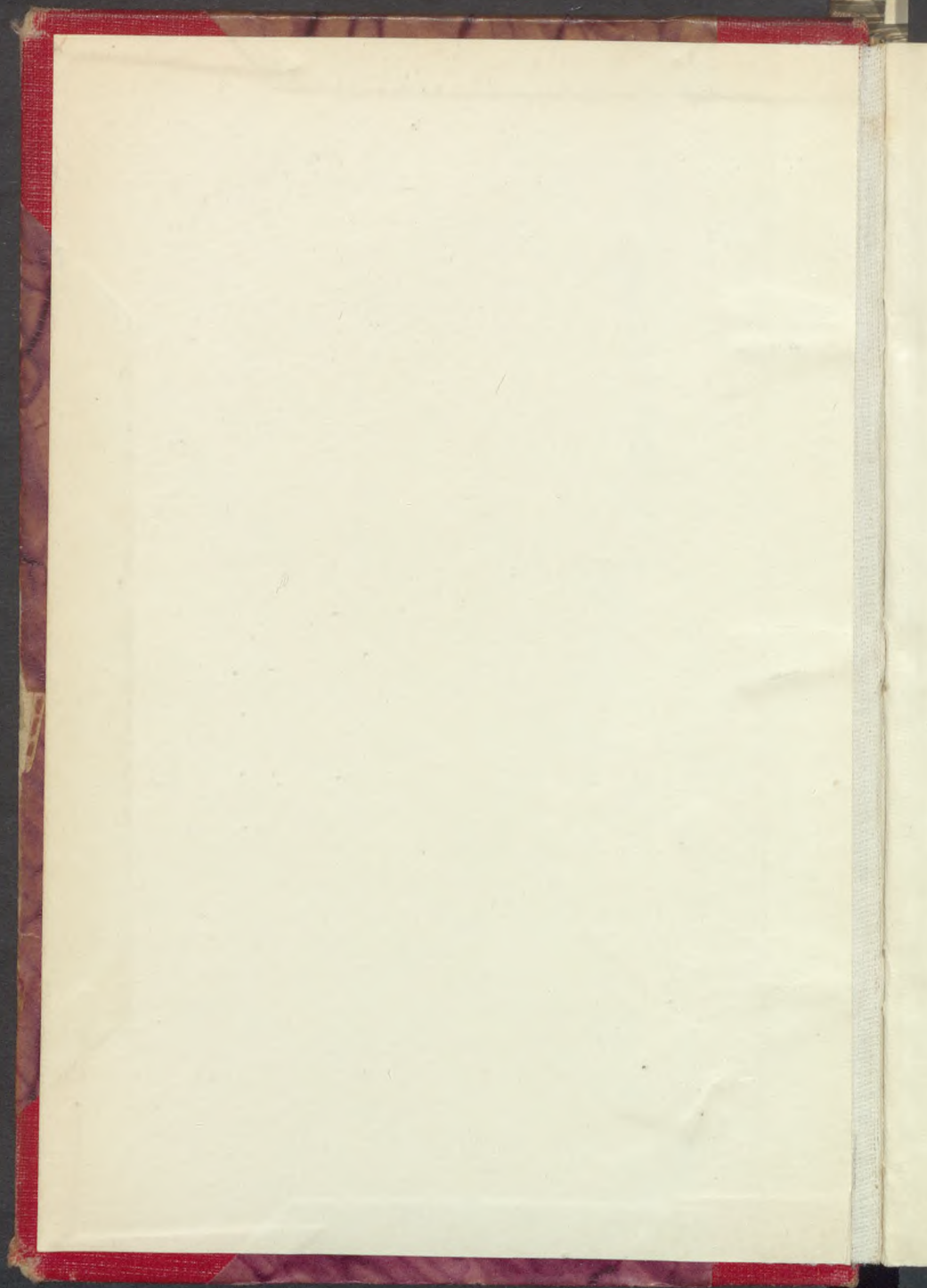
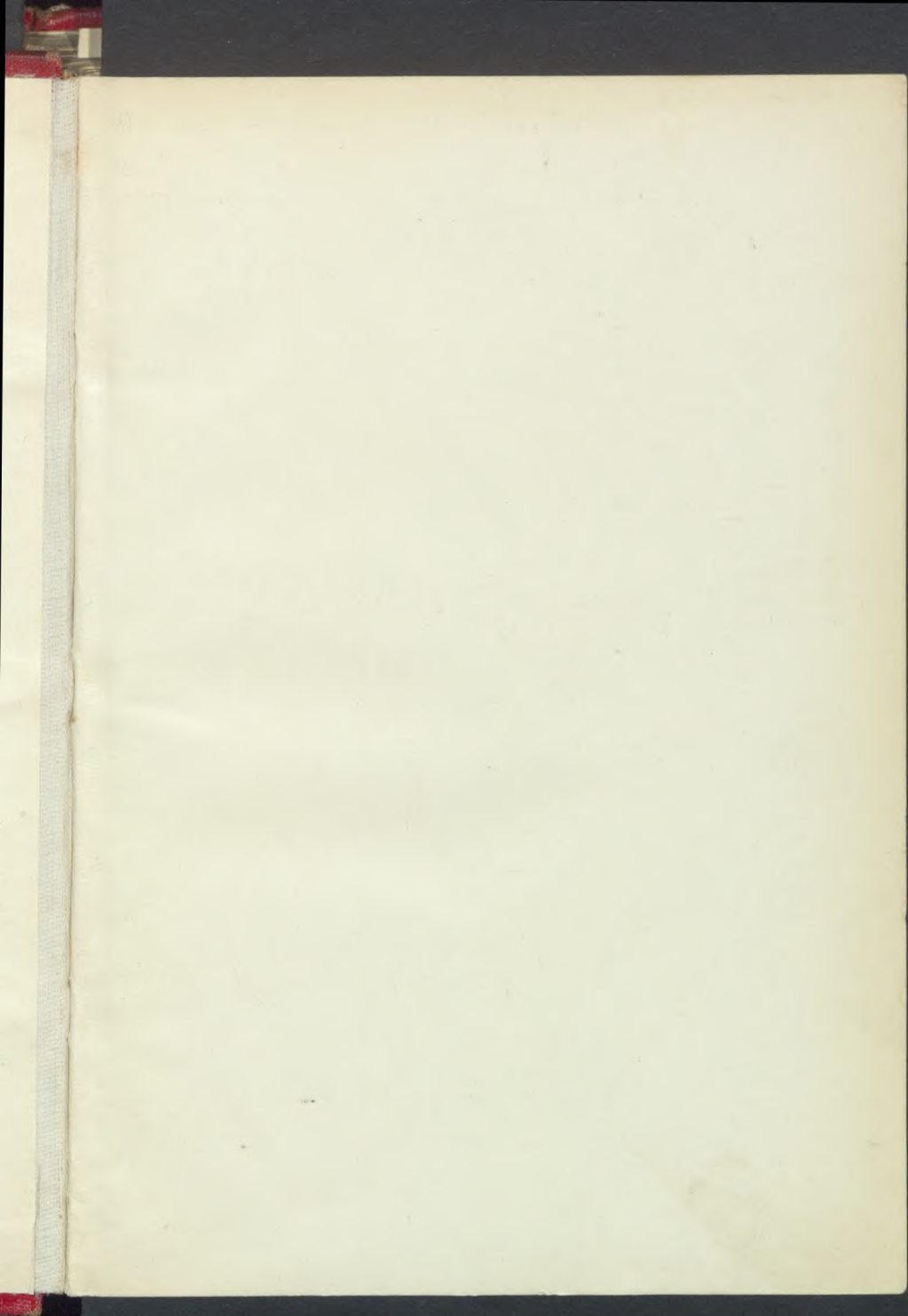
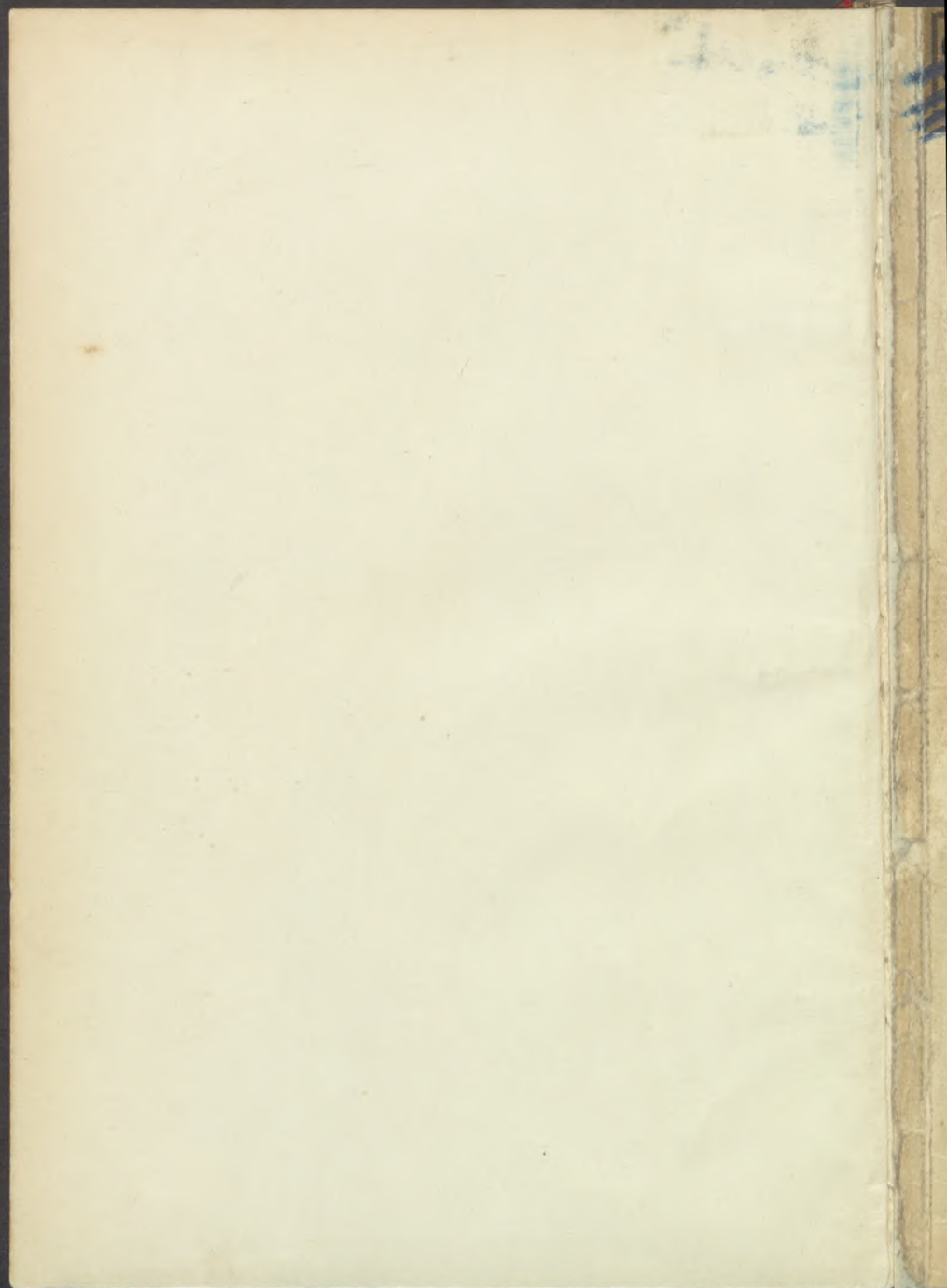

970

EAR.
Luben

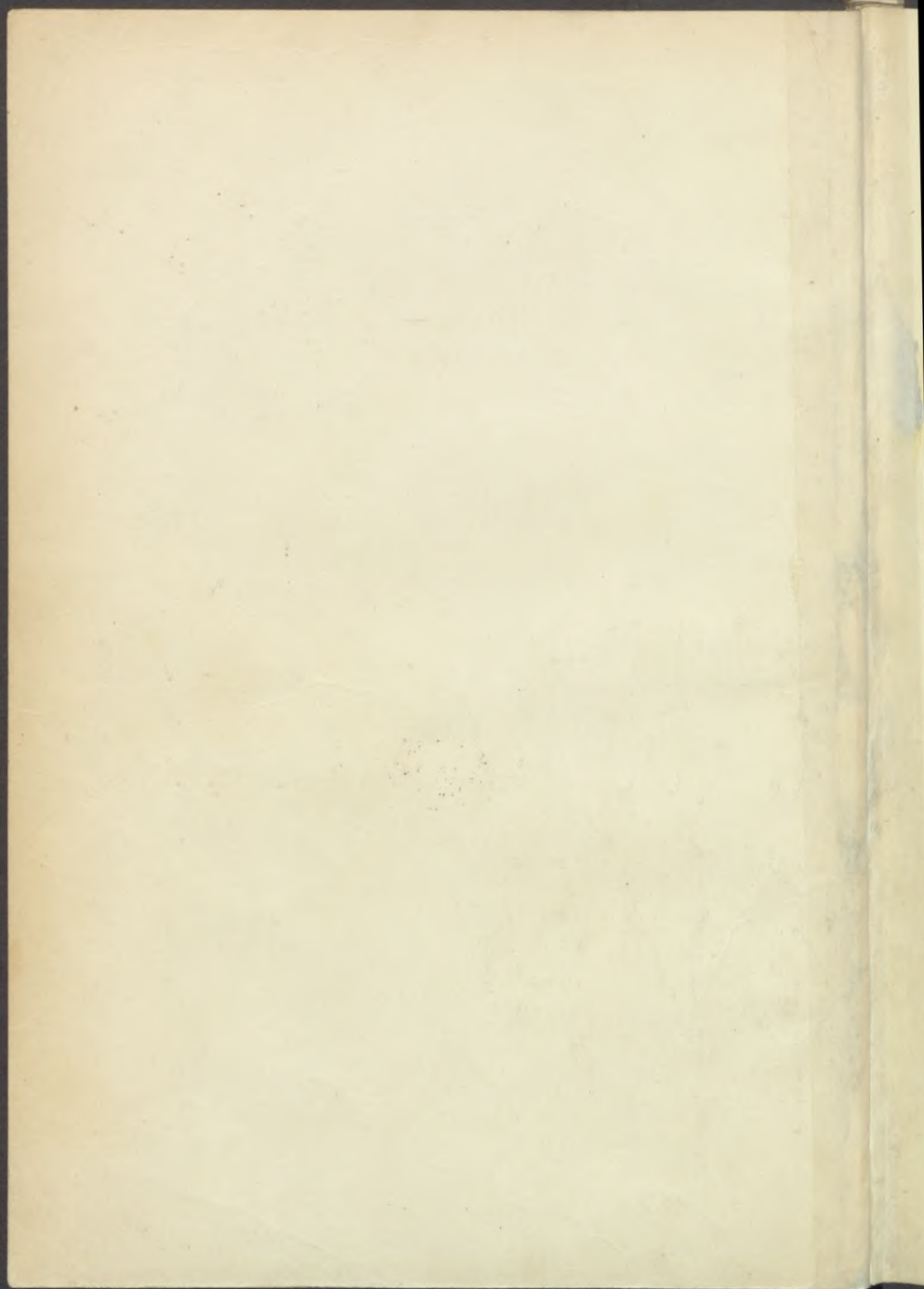

3971

Fruåkr för

litkrösberr

I.

F E D Á K S Á R I

ÚTKÖZBEN

BESZÉLGETÉS A BARÁTOMMAL

I.

SZÖLLŐSI ZSIGMOND, BUDAPEST

*Ebből a könyvből a szerző által tervezett
Fedák-kötésben és sajátkezű névírásával
500 számozott példány készült.*

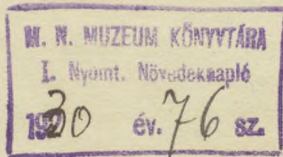

MINDEN JOG A SZERZŐÉ

60970

~~3.971~~

Világosság könyvnyomda rt. Budapest.

I.

Beszélgetés a Barátommal

Kedves Barátom! Az elmúlt tavasszal, 1927-ben, nagyon szomorúan, lehajtott fejjel, összeszorult szívvel lézengtem az emberek között. Végre is nagyokosan kisütöttem, hogy eladom a lakásomat, bepakkolom a kofferemet és — megyek világgá. Szent meggyőződésemm volt, hogy semmi keresnivalóm nincs többé ebben az országban. Nagyon bántottak. Üldöztek, mint egy fenevadat. Ennek a sajtópergőtűznek a kellős közepében kellett elmennem Miskolcra játszani. Semmi kedvem nem volt hozzá és, megvallom, nem is nagyon érdekelt. Hiszen én már akkor elhatároztam, hogy véglegesen elmegyek más csillagok alá, más hazába. Csak nem akartam egy igazgatót — akinek végre is az én privát érzéseimhez és ügyeimhez semmi köze — abba a helyzetbe kergetni, hogy az eladott jegyek árát visszafizesse és nem akartam, hogy egy eladott ház közönsége tőlem csalódottan forduljon el. Ezért mentem el Miskolcra játszani. És ezért nem adtam el a Bösendorferemet, ezért nem pakkoltam be a kofferemet és ezért vagyok még mindig itt és ezért fogok most már mindig is itt maradni.

Hogy milyenek voltak a miskolci esték, azt majd máshol fogom elmondani. De hogy milyen volt a miskolci temető, azt itt mondom el. A Szent Anna temető. Abban a szegények temetőjében fekszik *Déryné*. Összeszedtem egy kis virágot és kimentem hozzá. Gyönyörűszép, meleg, édes tavaszi nap volt huszonnegyedikén, áprilisban. Vasárnap. Kora tavasz. A legszebb a világon. Teljesen ellentéte volt annak a ragyogványos napnak az a csendes, lassan bandukoló, gondolkozó, meghatott kis menet, melyben engem közrefogva a miskolci kollégák kísértek. Mindenkinek virág volt a kezében és mindenki nagyon szomorú volt. Kedves, jó miskolci színészek!

A szegény-temető egy dombon van. Fensíkon, ahol a szántóföldek kihalászott végében, gesztenyefasorok között pihennek korhadtt kereszték alatt a fáradt vándorok. *Déryné*nek fehér kőből faragott síremléke van. Már messziről látszik. Meghatottan álltam meg, mikor megláttam. A gesztenyefákat szelíden lengette a mézes tavaszi szellő. A gyenge kis zöld levelek és fűszálak, a friss föld szaga, a tündöklő napsugár... olyan csodálatos ellentétei voltak mindannak, amit láttam és mindannak, amit éreztem. A csendes kíséret tisztelettel hátramaradt és én egyedül léptem a kis »harcos-napszámos« sírházhoz. Letérdepeltem, átfogtam a hideg követ, rászorítottam a forró homlokomat és hosszú ideig hallgattam a tavaszi szellő folytonos, szelíd susogását. Nem imádkoztam. Nem is gondolkoztam. Csak éppen letérdepeltem és úgy éreztem, hogy jólesik homlokomnak a hideg. Később aztán eszembe ju-

tott, hogy mégis milyen kár... Kezdttem sajnálni, hogy el kell menni. Annyi szép emlék! És itt kell hagyni a Dunát, a görbe hidat, szemben a Rózsadombot, a Margitszigetet... Kár! Még annyi mondanivalóm lett volna! Aztán csendesen elkezdtem sírni.

— Na, »Patyikus Rózsika«, most gyere és sírjál velem! Te biztosan látsz engem valahonnan és biztosan érzed azt, amit most én érzek.

Ebben a pillanatban úgy éreztem, mintha a gyenge kis levelek erősebben szuttognának és mind, valamennyien felém hajolnának. Tisztán csegett a sóhajtásszerű halk hang a fülemben:

— »Patyikus Rózsika« nem sír veled. Haragszik rád. Nem a te kenyered a csüggedés! Kicsinyes vagy és hálátlan!

— Hálátlan? — és bután néztem fel a hideg kőre, mintha onnan hallottam volna a halk szavakat.

— Igen. Hálátlan. Milyen könnyű volna megfutamodni, áthajókázni egy új világba, a »nagy lehetőségek« hazájába, talán örökös napfénybe! Csakhogy nem lehet ám! Nem lehet, Kukorica Jancsi kisbojtár! Szibill! Bob! Pompadour! Sans-Gène! Seybold Vilma! Mágnás Marcsa! Hacacaré Sári! Tóni néni! Előbb tessék tisztességesen, annak rendje és módja szerint azt mondani az egyetlen, igaz barátodnak, hogy: áldja meg az Isten!

— Melyik barátomnak?

— Az egyetlen barátodnak. Az ezerfejű Nagy Barátnak. A közönségnek.

— A Nagy Barátomnak? A közönségnek?

— Annak. Mert ez az egy van. Ha idáig nem tudtad, hát most megmondom: ez az egy van. Sose is volt más.

— Nem volt más?

— Soha. Ez az egy volt az igazi. Ez soha, semmi körülmények között el nem eresztette a kezedet. Még akkor sem, amikor megérdemelted volna. Mikor gyenge voltál, erőt öntött beléd. Mikor ingadoztál, erősebben szorította a kezedet, hogy el ne szédülj. Mikor elestél a rögzös ösvényen, felemelt és megtisztított a sártól, amellyel meghajigáltak. Hányszor tanított meg arra, hogy a boldogság tulajdonképpen nem az, amit másoktól várunk vagy kapunk, hanem az, amit másoknak adunk. Minden szépre, nemesre, jóra, kötelességtudásra ez a Nagy Barátod tanított, vigasztalt, ez kötötte be sebeidet, ez szárította fel a könnyeidet. És most szó nélkül el akarod hagyni?

— És... ha szólnék hozzá még egyszer és... eltaszítana magától?

— Akkor megtetted a kötelességedet, mellyel a Nagy Barátnak tartoztál. És most eridj. Ne felejtse el, hogy vihar után rendesen ragyogó kék ég következik és a göröngyös út által ejtett sebek semmit sem fájnak, ha az az út felfelé vezet!

Megkönyebbült szívvel jöttem ki a Szent Anna temetőből és bizakodó szívvel állottam 1927 június 10-én a Budai Színkör színpadán. Dérynének igaza volt. Meg kellett kérdezni még egyszer a Barátomat. Meg kellett kérdezni, hogy akarja-e, hogy

elmenjek, vagy akarja-e, hogy itt maradjak. A Barátom válaszolt. És Dérynének volt igaza: nincs más barátom. Csak ez az egy van. Az az ezer fej, amely előrehajlik, mikor meglát a színpadon és a szíve azt diktálja, hogy üdvözlésképpen összeüsse a tenyerét. Ezért bátorkodom így megszólítani beneteket: Kedves Barátom! Írhattam volna azt is: Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Vagy úgy: Kedves Olvasóm! Vagy: Édesaranyos Közönségem! Vagy: Magyarok! Az sem volna rossz: Örök Szerelmem! De ezek mind csak frázisok és üres szavak. Nem illenek ahhoz, amit mondani akarok. Mert rengeteg mondanivalóm van. Idáig csak azt volt szabad elmondanom, amit a szerzők írtak meg számomra. Nem mindig azt mondtam, amit szerettem volna. Nem is mindig úgy mondtam, ahogy a Nagy Barátom szerette volna. Ezt is hányszor megbocsátották!

Most aztán ellenállhatatlan erővel tör ki belőlem a vágy, hogy egészen közel húzódjam a Barátomhoz és elbeszélgessek vele.

Becsületesen és őszintén informállok, Barátom, hogy nem vagyok író. Nem is akarok lenni. Ha akarnék, sem tudnék lenni. Ne várj tehát tőlem írói munkát, csak egy kis szívbéli beszélgetést. A hivatásos írók joggal haragudhatnak rám ezért a tettemért. Joggal mondhatják, hogy: »Mi volna, ha mi meg színházat kezdenénk játszani?« Nem haragudnék rájuk ezért, de csak azzal a kikötéssel, hogy ne akarjanak igazi színészeknek látszani, mint ahogy nem akarok igazi írónak látszani én. Nem

tudom elég hangosan kiáltani, hogy nem vagyok író és nem is pályázom írói babérokra. Csak éppen van egy nagyszerű Barátom és annak szeretnék egyet-mást elmondani.

Memoárokat nem írok. Memoárokat akkor kell írni, amikor már mindennek vége van életünkben. Ezt nem merném magamról állítani. És ha már mindennek vége van, akkor úgysem érdekli már a kutyát sem. Most, úgy érzem, érdekli a Barátomat sok minden, ami velem életemben történt és amit idáig csak rosszindulatú, hamis világításban hallottak vagy olvastak. Beszélgessünk egyszer mi közvetlenül. Úgy érzem, mind a kettőnknek jól fog esni ez a kis őszinte beszélgetés. Így, »útközben«, elmondok egyet-mást, ami velem életemben történt. Azért mondom »útközben«, mert idáig még sehová sem érkeztem meg. És ki tudja, ebben a földi életben megérkezem-e egyáltalán valahová? Az utak, amelyeken idáig jártam, hol jobbra, hol balra kanyarodnak, hol meredeken vezetnek fölfelé, hol göröngyös, keskeny ösvényeken, hol iszappon, hol rohanó folyón, hol zsombokba süllyedve, hol magas sziklákon, sötét erdőkön, bozótban, tövisek között, napsütésben, tengeren, hol szűk sikátorokon vezetnek keresztül. Megállás nélkül. Mert aki ezen a pályán megáll, az már gurul is lefelé. Megállani nem lehet. Vagy fölfelé verekedni, vagy lefelé zuhanni. Imádságaimban mindig csak erőt kérek Istentől. Erőt: verekedni.

Isten egy óriást rendelt mellém, hogy ha baj van, megvédelmezzem. A Barátomat. Sohasem láttam

olyan közlelől, mint az elmúlt Szilveszter éjszakáján, 1927-ről 1928-ra, a Nemzeti Színházban, a »János vitéz« előadásán. Vasmarokkal fogta a hideg kezemet és gyöngéd karokkal ölelte magához az ájult, elhaló szívemet. Most már aztán jöhet a vihar, a villámlás, bömbölő orkán. Kifeszített mellet nézek elébe. Van nekem hova menni. Van nekem hova hajtani a bevert fejemet. És van nekem, aki ezt a fejet simogassa!

II.

A talizmán

A beregszász—munkácsi országúton két szótlán alak siet. Egy idősebb úr és egy fiatal leány. Október vége van, 1897. De rendes, szabályos, békebeli október vége, amikor vidéken délután hatkor már este van és fűteni kell, kint sötét van és fuj a szél. A munkácsi szél. Mert az nem olyan, mint a többi. Sokkal hidegebb és barátságtalanabb. A Beszkidről jön. A Verhovináról.

Az idősebb úr úgy néz ki, mint egy orosz regényfigura. Magas hódsapka van rajta és bunda. A bunda gombjai közül három hiányzik, ezért derékban egy vastag spárgával át van kötve. A szájában hosszúszerű pipa. A nadrágja bokában vékonyabb spárgával van összekötve, hogy a szél föl ne fujjon. Két kezét a zsebében tartja. Kesztyűje nincs. Évek óta nincs. És mindez nem változtat azon, hogy úr, tetőtől talpig igazi úr. Olyan, amilyenekről ma már csak regényekben lehet olvasni. A két tiszta, szép,

világoskék szeme tele volt könnyekkel, fel-feltört a kebléből egy mély sóhajtás és minden erejére szüksége volt, hogy össze ne essen.

A fiatal leány szintén nagyon szenvedett. Talán még jobban, mert őt még a lelkiismeret is bántotta. Hiszen minden keserűségnek, bánatnak, halálos szomorúságnak ő volt az oka. És tudta, hogy ő az oka és mégsem lehetett rajta segíteni. Csak bámult bele a szürke semmibe. Szeretett volna valamit látni. De hiába hunyorította még jobban össze a két kis vaksi szemét, nem látott egyebet, csak vak sötétséget és a sötétségben egy irtózatosságot nagy kérdőjelet. Sírnivaló nem mert. Félt, hogy akkor átölelik és nem eresztik ki a puha fészekből a viharba, az ég-zengésbe, ahová kíváncsi volt. Koromfekete volt előtte a jövő, de azért csak ment, visszatarthatatlanul, nyílegyenesen, bele a nagy kérdőjelbe.

Mikor kiértek a városból, már teljesen szürke volt a láthatár. Csak elmosódottan látszott a kopár szántóföldön a városvégi kereszt. A lány egy pillanatra megállt:

— Igaz, hogy megvette ezt a darab földet?

— Megvettem. Részletre. Szeretnék egyszer majd annyi pénzt összekapargatni, hogy egy kis házat építhessek. A keresztet persze rajta hagynám. Körülölelném fenyűfával.

Azután megint mentek szótlanul egymás mellett. Egy fél kilométernyire volt a »kőhíd«. Az volt a mindennapi séta vége. Ott leültek egy kis időre, de aztán megint csak mentek tovább, nyugtalanul. Kimentek egészen a vályogvető cigányokig. A cigá-

nyoknak volt egy kis tégláégetőjük is, amelyben óriási lángokkal lobogott a tűz. Megálltak a tűz előtt. Mind a ketten bámultak bele, még mindig némán, az öreg úr még mindig könnyes szemekkel, a fiatal lány összeszorított szájjal nézett bele a tűzbe. A kérdőjel a tűzben mint hogyha még nagyobbnak és feketébbnek látszott volna.

Az öreg úr egyszer csak odafordul a lányhoz és szelíd hangon azt mondja:

— Holnap elmégy. Nem tudtunk visszatartani. Hát ha már csakugyan meg kell ennek történni, akkor csak egyet szeretnék neked mondani. Azt, hogy ha valaha az én tisztességes nevemre szégyent hoznál, akkor — itt nagyon küzdött a könnyeivel — akkor... ne gyere többet haza. Értetted?

És a kezét nyujtotta.

A lány megfogta a kezét és erősen megrázta. Mint egyik úriember keze a másikat. Nagyon komolyan felnézett rá és csak annyit mondott:

— Értettem.

Ezzel már indultak is visszafelé. A két kék szemben úgy csillogott a könnyecscepp, mint a gyémánt. A szél még erősebben süvített a Vereckei szoros felől, a két hallgató ember még jobban összehúzta magát és lehorgasztott fejjel igyekezett hazafele. A beregszászi templomban hetet harangoztak. A lány egy pillantra megint megállott a keresztek előtt. Gondolkozott. Mire hazaértünk, sötét este lett.

Ez volt minden, amivel másnap elindultam a nagy, fekete kérdőjel felé. Ez volt a talizmánom.

Egy kézszerítés: a nagyszerű apámnak egy becsületes kézszerítése.

Mikor a vonat másnap kint zakatolt a szántóföldeken, egy pillanatra még láttam a kis tégláégetőt.

III.

A zöldfirhangos szoba

Furcsa kis gyerek voltam. Csak regényekben lehet ilyen kis figurákról olvasni. Két életet éltem. Mind a kettőt száz percentig. Most, hogy intenzívebben foglalkozom a gyerekkorommal, világosan látom, hogy semmit sem változtam. Milyen csodálatos, hogy az alaptermészetünk sohasem változik meg. Csak az emberek és a körülményeink rontanak vagy javítanak rajtunk, végeredményben azonban a legcsekélyebb befolyással visszavezethetők vagyunk olyannak, amilyennek Isten rendeléséből születünk.

A legrégebbi idő, melyre gyerekkoromból visszatudok emlékezni, négy-ötéves korom. Ez az emlék nem rózsás. Ez az emlék nem egy szőke, loknis, rózsaszínmásli, vidáman nevető, babákkal játszó kisleányhoz vezet vissza. Ez a legelső gyermekkori emlék egy haragos-zöld ripszfüggönyökkel gondosan sötétre firhangozott szoba, amelybe sohasem süthetett be a napsugár. A napsugarat nekem nagyon sokáig nem volt szabad látni. Kis zöld selyem szemellenzővel — »sild« volt a neve — ültem nap hosszát a sötét szobában, melybe csak akkor szűrődött be egy kis világosság, amikor apám jött szem-

vizet csepegtetni szemembe. Különben ott ültem egész nap szótlanul. Már akkor volt időm gondolkozni! Kimennem a levegőre csak napnyugtával volt szabad, mikor már minden szürke volt. Ez körülbelül két hosszú évig tartott. Ott kezdődött az atyám majomszeretete irántam. Nem tudtam olyat kitalálni, amit vakon meg ne szereztek vagy meg ne tettek volna. Sajnáltak. Elhalmoztak a világon mindennel, csak éppen az volt a baj, hogy engem nem érdekelt semmi. Halálos komolysággal, mint egy kis öreg filozófus, ültem napok és hetek hosszú során át a zöldfirhangos szobában. Ott kezdődött, hogy sohasem volt játékom, soha nem varrtam bábruhát, soha nem voltak barátnőim, akikkel játszottam volna. Sohasem játszottam kisleány-barátnőikkel olyat, hogy például én voltam a »nagyságos aszszony«, a barátnőm volt a cseléd és azt mondtam a barátnőmnek, hogy: »Kérem, Mari, vigye a gyereket sétálni« — és ezzel szeretettel bebugyolálni egy babát, gondosan átadni és még azt mondani: »Várjál, kis szívem, megtörülöm az orrodát, mert taknyos vagy és mit szól hozzá majd apuka, ha meglátja!« Ilyen gyerekkori örömök helyett én a zöld ripszfirhangos szobát kaptam, melyben megadással vártam a kiszabadulásomat. Ott kezdődött, hogy nekem minden szabad volt. Akármit csináltam, mindentől megvédélmezett az atyám szerelmes szeretete.

Hatéves koromban beirattak az iskolába. Atyám azt sem igen helyeselte. Minden kellemetlentől meg akart kímélni. Még attól is, hogy olvasni meg írni tanuljak. Meg is kérte tanítónőmet, hogy ne na-

gyon »forszírozza« nálam a tanulást. Azzal a meggyőződéssel indultam tehát iskolába, hogy amit pedig mától kezdve tanítani fognak, nekem arra semmi szükségem nincsen az életben. Mikor első tanítónőm, a szép és jó Serly Ferencné: Boriska néni, olykor-olykor megintett, nagyon flegmatikusan azt feleltem, hogy:

— Édesapám azt mondta, hogy a lányoknak ügysem kell írni meg olvasni tudni, mert sokkal okosabb dolog, ha nem tudnak.

Határozott meggyőződésemm volt, hogy atyámnak, akit a világ legokosabb emberének tartottam, tökéletesen igaza van. Szegény, nagyszerű apám! Ha tudta volna, hogy mennyit és milyen keservesen kellett nekem a kemény életben az ő majomszeretetét korrigálni...

Így történt aztán, hogy példás magaviseletű, csendes gyerek voltam és — a legrosszabb tanuló. A példás magaviselet meg is maradt végig, ameddig csak »be nem fejeztem a tanulmányaimat«. Az igaz, hogy mindvégig a legrosszabb tanuló is maradtam. Mikor azonban kimentem az iskolából, megváltozott körülöttem a világ és legfőképpen megváltoztam — én. A »példás magaviselet« és a buta, kis, soha semmit meg nem értő agyvelőmet egyszerűen bent hagytam az iskolában. Soha ki nem hoztam magammal egyiket sem. Nyolc esztendő alatt soha. Mint a fergeteg, rohantam ki az uccára, tele vidámsággal, életkedvvel, leleményességgel, gazsággal, banditatervekkel, melyeket a körém sereglő fiubarátokkal, mint egy hadvezér, ellentmondást nem

tűrően tudattam. Valahol csak ki kellett tombolni a zöld ripszűrhangos sötét szobát!

Legelső ilyen nagyobbfajta tombolásom, amire vissza tudok emlékezni, a Szabina volt. Szabinának hívták a Dercsényiék tehenét. Nagy híresség volt Beregszászon. Először arról volt híres, hogy a legnagyobb tehen volt a csordában, irtózatos nagy szarvakkal. Másodszor meg azért, mert tizennyolc liter tejet adott. Hányszor hallottam anyámtól, amikor vacsoránál mondta apámnak:

— Megint nem adnak a tehenek elég tejet. Istennem, milyen remek egy tehen az a Szabina! Ma mondta Dercsényi Juliska, hogy megadja a tizen-nyolc litert, de talán még többet is.

Arra a Szabinára én spicceltem. Nagyon szelíd tehen volt, akármit lehetett vele csinálni, nem bántott. Mindig a csorda végén jött. A csorda különben, minden este hatkor, Szabina nélkül is nagy esemény volt az életemben. Egy szép frapon aztán, hosszas tanakodás után, nekiduráltuk magunkat a Medvigy-fiúkkal (Gábor és Pista), ráakaszkodtunk a Szabina farkára és végighúztuk magunkat a városon. Óriási szenzáció volt! Azt persze már nagyon bajos volna elmondani, hogy ez után a kis »sport« után hogy néztünk ki és mi minden volt az, amit akkoriban a beregszászi Ardó uccán föl lehetett szedni.

Egy-egy ilyen kis csinos manőver után, mikor a csorda hazament, se jobbra, se balra nem nézve, rohantam keresztül az udvaron, le a kertbe, be az üvegházba. Ötkor fűtöttek be, fél hatkor öntözték

a virágokat. Mire én úgy fél hét tájban megjelentem, már nem volt ott senki. Egyedül voltam a virágokkal. Milyen jó írónak kellene lennem, ha most híven le akarnám írni azokat a kedves üvegházi viziteket.

A zöld ripszfirhangos szoba csendes lakója, óvatosan körülnézve, titokban, nesz nélkül osont be a virágok közé. Az egyetlen élőlény, akivel találkozott, a hetes volt. Egy jámbor orosz fiú: Bilun László. Pajtásom. Ő fűtötte és öntözte a virágházat. Éppen kijött a kertajtón, amikor besurrantam. Mosolyogva mondta, rossz magyar kiejtéssel:

— Zsazsuka megint viraghazba megy. Tegnap is lattam. Hallottam is, mikor viragokkal beszélgette. Na ne félje, nem mondok el senkinek. Virágokat is kirte, ne mondjanak.

Gyorsan beszaladtam és belülről berigliztem az ajtót. Egyedül voltam és éltem a magam külön kis életét. A langyos, párás, jószagú levegő, a zöld színnek ezer változata, a halk vízcseppek, melyek a pálmák, begóniák, rhododendronok leveleiről egyhangúan, halkán hullottak, mindmegannyi barátai voltak a kis zöldsildes, rövidlátó lánynak, aki a nagyvilágból titokban hozzájuk menekült. Tele tüdővel szívta magába a kábító, langyos levegőt, szemlét tartott a stupferek fölött, mint egy generális és meglegedését fejezte ki a példás rendért, melyben egymás mellett állanak.

A másik kislány kintmaradt az uccán, kurjongatni az állatok között. A virágok közé csak az »egyik« jött be. Ez az egyik imádta a virágokat. Úgy

beszélt hozzájuk selypítve, becézve, mintha félt volna, hogy másképp nem értik meg:

— Játod, te kis pjimuja, úgy-e, montam neted, hogy mája ti fodszi vijítani! Csat esóvájta a fejedet, te tis bojong! — És megsimogatta gyöngéden a leveleit. — Úgy szejetem a szép ibolyalila színedet! (»Nyö« betűvel mondta.)

Mikor kibeszélgette magát a virágokkal, a titokzatos félhomályban lopva kiosont az üvegházból.

A »másikat« már keresték. Az anyám kint állott az ámbituson — a »gangon« — és tele tüdővel kiabálta:

— Zsazsuka! ... Zsazsuka! ... hol kószálsz már megint?!

Aztán odafordult apámhoz, aki alattomosan hallgatott és azt mondta:

— Rettenetesen rossz az a gyerek. Te vagy az oka. Mindent megengedsz neki. Most is biztosan az istállóban ül és nótákat tanul a kocsisoktól.

Vacsoránál azt kérdezte tőlem drága apám:

— Hun kószáltál ilyen késő estig, kisjányom?!

A világon semmiért el nem árultam volna, hogy a virágokkal beszélgettem. Azt hittem, azt szégyelni kell.

— Vincze Flóriántól tanultam egy szép nótát, aranyos apám!

Vincze Flórián volt a parádéskocsi, pitykés dolmányban. Nagyon jó barátom volt. Első tanárom a lovak befogásában és a gyeplőkezelésben. Tisztelettel tekintettem fel rá. Tőle tanultam a legszebb nótákat. Milyen megható. Azt a nótát is Vincze

Flóriántól tanultam, amit az elmúlt nyáron, 1927-ben, a »Borcsa Amerikában« című darabban énekeltem:

*Házunk felett kelepel a gólya,
Kedves babám, gyűjjél ki egy szóra,
Mert a gólya igazat kelepel,
Susog, susog minden nyárfalevel...*

Vincze Flórián... Amerikában találkoztam vele 1922-ben, Detroitban. Sírva borultunk egymás nyakába.

Anyám vacsoránál tovább zsörtölődött.

— Borzasztó! És te engeded, hogy istállóba járjon!

Kitűnő barátom, apám, cinkostársam, sunyin mosolygott a bajusza alatt, huncut arcot vágott és mikor anyám elfordult, kacsintott egyet, intett anyám felé, mintha azt mondta volna: Csak hadd beszéljen anyád! Mi úgyis értjük egymást, úgy-e, pulyám?

És megveregette a kipirult arcomat.

IV.

A munkácsi vár

A kis ház, amelyben felnőttem, kívülről nagyon egyszerű, kis háromablakos vityilló volt. Zöldrácsos kerítéssel és zöld zsalugáterekkel. Az udvara és kertje ellenben terjedelmes volt és szép. Tele virágokkal, ákácfaakkal és óriási orgonabokrokkal. Kezrekeskút, egy nagy szomorúfűzzel. A ház belül kényelmes volt és anyám vezetésében kimondhatatlanul rendes és kellemes. Olyan volt a kis ház, mint apám. Kívül igénytelen és egyszerű. Belül — templom.

Apám nem szeretett orvos lenni. Mikor elvégezte a tanulmányait Pesten, megkapta a doktori diplomát, hazament Zemplénricsére a szüleihez. Lakkcsizmában, négy lóval hajtott be a ricsei ámbitus elé. Nagyanyám, szelelfarnosi Bodó Klára, sírva borult rá örömében. Közben egy kicsit köhögött, így mesélte atyám. Másnap, mint tudós orvos, megvizsgálta az édesanyját — ez volt első ténykedése — és azt konstataulta, hogy menthetetlen beteg, súlyos tüdőbaja van, hét-nyolc hónap alatt vége.

Azóta nem szerette a mesterségét.

Szegény betegektől sohasem fogadott el egy fityinget sem. Sőt százszor és százszor megtörtént, hogy ha szegény beteghez hívták, titokban a párnája alá csúsztatta az ezüstforintost orvosságra. Erős a hitem, hogy azok az ezüstszemek vigyáztak mindig útjaimra és világítottak, mikor sötétben börtörkáltam.

Imádták a vármegyében. Kitűnő orvos volt, tökéletes diagnoszta és a legnagyobb lehetett volna, ha fűtötte volna bármiféle ambíció. Egyetlenegy orvosi tudományban hitt: a bicskában. A belgyógyászati kuruzslásokat nem szerette. Azt mondta: csak arra való, hogy elszedjék a pénzt a szegény emberekől. A nagyképű, »tudós« orvosokat nem szerette. Mindig azt mondta: »Kétféle orvos van: aki tudja, hogy számár és aki nem tudja.« Azért mégis Beregben az egész világ tőle várta a vigasztalást. A legnemesebb szív volt, amely valaha dobogott. Milyen gyönyörű adománya a Sorsnak, ilyen nemes lélek mellett kezdeni gondolkozni és érezni! Hány-

szor láttam szerdai napokon — mert akkor volt a legtöbb páciens, lévén hetivásár —, hányszor láttam és hallottam, mikor azt mondta a paraszt:

— Nagyságos főorvos úr — *a* betűvel mondta: »orvos« —, főorvos úr kérem, visszahoztam ezt az üveg orvosságot, beszedtem a felét, de nem nagyon használt.

— Mit fizetett érte, Kocsis Péter koma? — kérdezte apám a legnagyobb flegmával.

— Két pengő forintot, nagyságos uram.

Szó nélkül belenyúlt a zsebébe és odaadott egy pengő forintot. A paraszt csak nézett és tovább tartotta a tenyerét.

— Nono, Kocsis koma. Két forint csak akkor járna, ha az egézsét beszedte volna. A másik fele még használhat.

A szerdai napok egyik kimagasló eseménye volt a békás paraszt. Rendületlenül beállított minden szerdán — de hónapokon keresztül! —, hogy vizet húzott a kútból, a vederből ivott és lenyelt egy kis zöld békát, ami még mindig benne van a hasában. Hiába volt minden beszéd és orvosság, csak nem tágitott, hogy a béka benne van. Nem használt ott semmiféle »gyógymód«, a paraszt csak makacskodott és keserű szavakkal szidta a békát. Már előre mulattunk kedden, hogy holnap jön a békás paraszt. És jött. El nem maradt volna a világért sem.

Azt mondja egyik szerdán apám:

— Szaladj csak le a Vérkére, oszt' fogj egy nagy zödbékát!

A legnagyobb ambícióval teljesítettem a rám

szabott kötelességet és húsz percen belül megjelentem egy ménkű nagy zöldbékával. Azt mondja apám a parasztnak:

— Gombolja csak ki kend a kabátját, hadd látom a gyomrát! Most kihúdom azt a gaz békát, ehun a fogó, ni!

És egy otromba nagy fogóval rettenetesen csípett a gyomrába. A paraszt irtóztatót ordított, apám gyorsan kikapta a békát a zsebéből és örömmel kiáltott:

— Itt van, a fene egye meg!

A paraszt elszörnyülködve nézte jó darab ideig, aztán csóválta a fejét, aztán megint nézte, megint csóválta a fejét:

— Tetszik látni?! Ugyi, megmondtam, hogy benne van. Már nem is fáj a gyomrom egy szikrát se.

Aztán megint csak vizsgálgatta.

— Hinnye, a nemjóistenit... hinnye, az áldóját a randa békájának! Mikor lenyeltem, csak ekkoraka kis zöldbéka volt ni! Hogy megnőtt a disznó!

Elvitte haza megmutatni. Sose láttuk többet. Teljesen meggyógyult.

Ezer ilyen esetet lehetne róla elmondani, de ahhoz külön könyvet kellene írni. A jóságáról is, nemességéről is, de legesleginkább a magyarságáról lehetne naphosszat beszélni. Szabályos magyar volt. Olyan, amilyenekről a könyvben olvasunk. Külsőben, beszédben, érzésben, tempóban, kényelemben, lángoló hazafiságban, lustaságban, komolyságban, tisztességben, lassúságban, becsületességben és legfőképpen — jóságban. Leírhatatlanul jó volt.

Gyakran járt át Munkácsra, ahova sokszor magával vitt. Egy napon sürgönyileg hívták. A munkácsi vár felügyelő-parancsnoka beteg volt. Befogatott — a legszebb lovai voltak a vármegyében és híres jó kocsis volt —, büszkén ült a bakon... Maga mellé ültetett és robogtunk, mint a villám, Munkács felé. Lehettem akkor úgy hétesztendős.

A munkácsi vár! ... Akkor nehéz fogságra ítélt rabok voltak a lakói. Fájó érzésem volt, mikor a sok sápadt fegyencet megláttam. Nehéz munkát végeztek. Legsúlyosabb volt a kúttaposás. Azt mondták, aki már oda kerül, hogy a kútkereket tapossa, az sohasem kerülhet ki élve a várból. Azt is mesélték ott nekem, hogy olyan mély az a kút, hogy ha egy veder vizet beleöntenek, jó pár perc beletelik, míg hallatszik lent a loccsanás. Még öt perc is beletelik! Azután bele is öntöttek egy veder vizet. Én bizony nemigen tudtam, mennyi az az öt perc, csak azt éreztem, hogy irtóztató sok ideig tart és azalatt mindig a szegény sápadt, mosolytalan, szomorú rabokat néztem, akik könnyörtelen egyhangúságban taposták az óriási kereket és azon gondolkoztam, hogy mit lehetne tenni az érdekükben.

A munkácsi várban hallottam először a gímszarvas meséjét, amely elszökött messzi keleten és addig kergették, kergették Hunor és Magyar, míg egyszer csak beértek Magyarországba, a Tisza partjára. Ott hallottam először azt a szót: »Árpád apánk« meg: »honfoglalás«, meg: »Vereckei szoros«. A munkácsi várban hallottam először azt a nevet: Rákóczi. Erről a minden idők legszebb,

legnemesebb, legdicsőbb jelenségről ott hallottam az első mélabús mesét. Csúnya kis szeplős arcommal, összehunyorított szememmel ott állottam abban az ablakban, ahol a kis Rákóczi Ferenc haját lengette a szél. A várkapolnában vadul dobogott a szívem, mikor a csudamenyegzőről, tündérszép Zrinyi Ilonáról és a »kuruc királyfiról«, Thökölről a mesét hallottam. Ott tanultam először földrajzot: hogy mikor déli tizenkét óra van és egyenesen nézünk, egyenesen bele a napba, abban az irányban van Konstantinápoly és ott nyugszik, idegen égbolt alatt, tündérszép Zrinyi Ilona.

Mikor estefelé a felségesen szép gáti erdők mellett robogtunk hazafelé, folytonosan dudolgattam magamban a nótát, amit a várban tanultam:

*Őszi harmat után,
Nagy hegyeknek ormán,
Fujdogál az őszi szél,
Fujdogál az őszi szél...*

Fel-felnéztem apámra, aki úgy ült a bakon, mint egy félisten, büszkén, kifeszített mellel, leszorított könyökkel, csuklóból hajtva a két vad állatot. Meg voltam róla győződve, hogy ilyen lehetett Rákóczi Ferenc. Otthon aztán, vacsora után, elkezdett gondolkázni régi kuruc nótákat. Később zongorázott, maga mellé ültetett és arra tanított:

*Ne higgy magyar a nimetnek,
Akárhogy is hitegetnek.
Hogyha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpenyeged,
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája.
Nincsen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus!*

Nem szerette a németet. Ausztria-ellenes volt. Kossuthot szerette. Komoly, alapos, becsületes ellenzéki volt. Még Pestet is útálta. Azt tartotta, a pesti, az mind mameluk. Mameluknak hívták nálunk a kormánypárti embert. Most, hogy a régi holmim között kotorásztam, a kezembe került egy levél, amely a másolata annak, amit apám az akkori beregmegyei főispánnak írt. Íme a levél:

»Méltóságos Főispán Úr!

1893 év tavaszán kaptam a „Ferenc József rend” lovagkeresztjét, a kolera elleni sikeres működésem elismeréséül. A jelvény átvétele előtt egy német szövegű elismervényt kellett aláírnom, amelyben az foglaltatott, hogy halálom után a rendjel visszajut a kabinetirodába. Nyugodt akarok lenni, hogy a jelvény eredeti helyére eljusson s így még életemben visszaszolgáltatom oda, ahonnan küldetett. Ugyanezért kérem Méltóságodat, méltóztassék a Belügyminisztérium útján a mellékelt jelvényt rendeltetési helyére visszaszármaztatni.

Tótszerdahely, 1912 október 1.

Alázatos szolgája:

Dr. Fedák István,

»Bereg vármegye
nyugalmazott tiszti főorvosa.«

Nagy ellentétben lehetett a kormánypárttal, hogy erre az elhatározásra jutott. Megtaláltam a választ is:

»Bereg vármegye főispánja.

Sz...845...1912. főisp.

Nagyságos

Dr. Fedák István úrnak,

Tótszerdahely

(Zala megye.)

Nagyságos Főorvos Úr!

Értesítem a Főorvos Urat, miszerint hozzám intézett ama kérelmét, hogy a részére 1893-ban legkegyelmesebben adományozott Ferenc József rend lovagkeresztjét a Belügyminisztérium útján illetékes helyére juttassam vissza, nem teljesíthetem, mert a rendjelre vonatkozó szabályok — Főorvos Úr beadványában is említett — ama rendelkezésétől, mely szerint a rendjel csak a kitüntetett elhunytja után juttatandó vissza Ófelsége kabinetirodájához, eltekinteni nincs módomban.

Ez okból a hozzám beküldött legfelsőbb kitüntető rendjelet Főorvos Úrhoz mellékelten visszaszármaztatom.

Beregszász, 1912 október 3-án.

mell. 1 drb.

Patay, főispán.«

Kedves, kitűnő apám!... Nagyszerű, ideális apám! Most, 1928-ban, nem értek egyet veled. Itt gubbaszkodom egy kis kötöttkendőben, visszaemlékezem, írok. A szemeim nem zöld sild van többé, hanem szemüveg. És ennek a szemüvegnek lassan homályosak lesznek az üvegei és lassan kicsordul alóluk a könny és végül is abba kell hagynom az

írást, mert felordít belőlem a keserves zokogás és jól ki kell bőgni magam. Átfogni a fejemet és sírni, sírni! ... Mert nem érzi azt senki olyan fájón, mint aki a Tiszaháton született, gyerekkorában a munkácsi vár alatt játszott és a Vereckei szorosnál font tölgyfalevélből koszorút, hogy mit jelent az, hogy nincs már többé az a gyűlölt kabinetiroda, ahová vissza lehet küldeni a rendjeleket, hogy nincsenek többé lovagkeresztek és nincs többé, jaj, nincs többé! ... Bereg vármegye! A Vereckei szorosnál cseh katonák állanak őrt. A munkácsi váron cseh zászló leng. Jaj, Istenem, hogy lehet mindezt élve elviselni? ...

*Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát,
Hóval lepi bé a tél,
Hóval lepi bé a tél...*

V.

»Jánykám, soh'se fogsz tudni táncolni!«

A bátyám, István, hat esztendővel volt idősebb, mint én és Kassán tanult a konviktusban, a fehérpapoknál. Kapott karácsonyra egy kis ponnifogatot. Nagyon szép kis lovat, kocsit, szerszámot. A kis lovat úgy hívták: Kedves. Bátyám mindenben ellentétem volt. Mindig úgy éreztem életünk folyamán, hogy neki kellett volna leánynak születni és nekem fiúnak. Szelíd gyerek volt és mindig csak pap akart lenni. Mikor vakációra hazajött, folytonosan csak hókuszpókuszokat csinált és misézett. Én ezt mind nagyon nevettem. Semmi különösebb

hajlandóságot nem éreztem az ilyen dolgok iránt. Nem azért, mintha nem lettem volna vallásos. Én is vallásos voltam, de csak a magam módja szerint. Rövidlátó lévén, sohasem láttam, mit csinál a pap az oltárnál, sohasem tudtam, »hol tartanak«. Kül-sőségekre, zenére, csengetésre nemigen figyeltem, mert mikor templomban ültem, nagyon el voltam foglalva a saját furcsa kis világgal. Valahogy úgy külön beszélgettem Istennel. Magasságos Isten, ha még megérném élve, hogy a beregszászi öreg templomban lehetne Hozzád imádkozni! Magyarul szólani Hozzád, mint régen! Külön beszélgetni Veled, mint gyermekkoromban! Érdekes, hogy ez a külön beszélgetésem Istennel és furcsa módja a vallásosságomnak ma is megvan. Nem úgy vagyok vallásos, mint más. Nem szeretem a külsőségeket. Meggyőződéseim, hogy az a legszebb és Istennek legjobban tetsző imánk, amikor azt mondhatjuk: »Uram! Én a rámszabott kötelességet ma is a leg-tisztább szívvvel teljesítettem.« Ez, szerintem, minden imádságnak a kezdete és a vége.

Szóval, hogy folytassam, Pista bátyámnak szép kis fogata, lévén ő jóformán állandóan Kassán, lassacskán az én birtokomba ment át. Megtanultam hajtani, befogni, sőt lovat és szerszámot tisztítani! És a kis gíggén bekószáltam az egész környéket. Mindig egyedül. Már akkor is mindig egyedül.

Beregszászt félköralakban veszik körül a kedves szőlőhegyek. Az első az Ardói hegy. A második a János hegy, a harmadik a Sárokhely, azután a

Hosszúhegy, a Szúnyoghegy és a Verebeshegy. A Szúnyoghegy alatt van a temető. Hányszor hallottam temetéseknél:

— Viszik már szegényt a Szúnyoghegy alá!

Gyerekkoromban mindig úgy gondoltam, hogy engem is oda fognak vinni. El sem tudtam képzelni, hogy máshol is adatik örök nyugalom, mint a Szúnyoghegy alatt. Később gondolkoztam is sokat azon, hogy csináltatok egy családi sírboltot. Milyen jó, hogy nem siettem vele. A Szúnyoghegy azóta Csehszlovákia lett: Ruszinszkó. Nem hiszem, hogy családom bármely tagja megtalálná Ruszinszkóban az örök nyugalmat. Én soha.

Ezek között a kedves, szelíd szőlőhegyek között kóboroltam én éveken keresztül. Elmeséltem nekik minden bánatomat, örömömet. Szerettem a hegyeken túl menni. Onnan tiszta időben jól lehetett látni a munkácsi várat. A Jánosi völgyben, miután kibeszélgettem magam a mezei virágokkal, a sok pipitérről, katángkóróval, tátikával, elővettem a zsebkendőmet és lengettem a munkácsi vár felé:

— Hej, Rákóczi! Hej, tündérszép Zrinyi Ilona!

Különös kis grácianélküli, hosszúkezű, ügyetlen lábú lány voltam. Milyen furcsa lehetett, mikor hősies pózban, rajongó, csúnya arcommal Rákóczi Ferencsel beszélgettem. Azután eleresztett kantárral, dűlőutakon, szép lassan, lépésben haza. Szerettem dűlőutakon járni. Közelebb volt hozzám a föld, a fű, a virág. Furcsa, hogy éppen a társaságban milyen jól megfért együtt az istálló, a kocsipucolás, a ló, a parádéskocsis barát, a szerszámtisztítás és a

berepedt bőré, piszkos kis kezek. Viszont ezekhez a mezei virágokhoz tartozott az a kislány, aki ellopta a nagyok könyveit — szentimentális regényeket —, lehasalt a kút mellé a földre és hosszú délutánokon keresztül olvasott. Hiába kiabálták:

— Zsazsuka, hol vagy? Zsazsuka, merre kószálsz megint? Zsazsuka, gyere uzsonnázni!

Zsazsuka csak olvasott, semmi által nem zavartatta magát, nyugodtan hasalt a földön, lapítva a kút mellett, teljesen védve és elrejtve az óriás oronabokrok által. Hívhatták ezerszer, beszélhettek, amit akartak, a komoly, csúnya kis fej báránfyellegek között járt és mosolyogva tekintett le azokra, akik a földön járnak és emberi hangon beszélnek. Szegény emberek.

A mezei virágok és a Kedves, a ponniló társasága — sajnos — nem akadályozta meg azt, hogy tánciskolába kelljen járnom. Azért mondom: sajnos, mert nem szerettem táncolni, de meg sehogy sem pászolt nekem a táncolás. Nem szeretném, ha nagyképűnek tartanál, kedves Barátom, de hidd el, hogy nem pászolt nekem a táncolás. Így van, ahogy mondom. Kedvem se igen volt hozzá, de még ha lett volna is, nagyon ügyetlen, butapofájú gyerek voltam a legegyszerűbb tánclépéshez is. Csak anyám túlzott pedantériája volt az egész tánctanulás.

Fínoman öltöztetett, mogorva kislány voltam. Nem tudtam, milyen okból vagy milyen célból választottak ki éppen engem arra, hogy a táncvizsgán magyar szólót táncoljak. Lehettem akkor nyolcéves. Nyolcéves voltam és magyar szólót táncoltam a vizs-

gán. Szerettem volna erre büszke lenni, de szívem legmélyén úgy éreztem, hogy nem szabad. Úgy éreztem, hogy ez engem nem illet meg. Se nem tudom eltáncolni, se nem áll jól nekem a tánc. Karhatalommal kellett mindig a tánciskolába vinni, ahol a legutolsó sorban, szerényen visszavonulva, csak néztem a többi, mosolyogtam rajtuk és nagyon jól tudtam, hogy ők milyen messze vannak mindattól, ami az igazi. Hogy mi az igazi, azt tulajdonképpen magam sem tudtam. Jártam közöttük, mint egy elátkozott királykisasszony. Tudtam, hogy csúnya vagyok, tudtam, hogy félszeg vagyok. Tudtam, hogy a barátnőim szinte szánnalommal néznek rám és lemosolyognak. Azért mégis csak mentem közibük. Mint ahogy ma is megyek közibük. Ma is mindent olyan pontosan tudok, érzek, mint gyermekkoromban. Csak hát azért mégis megyek közibük. Egy világ választ el bennünket egymástól... és mégis megyek. Furcsa ez, de mégis így van. Szokás. Kötelesség. Anyám tanított erre. A szüleim közül az anyám volt, aki nagyon sokat adott a formákra. Ő maga mindig kifogástalan volt. Megjelenésében olyan, mint egy született arisztokrata. Mint egy főhercegnő. Amellett diplomatikus, finom, óvatos, senkit meg nem sértő, mindenben résztvevő, minden iránt érdeklődő, úgynevezett társadalmi lény volt. Mindenben az ellentéte atyámnak. Gyönyörű szép volt. Hét vármegyében a legszebb. De nem olyan akármilyen, olyan nyeszlett, vékonydongájú szépség. Fejedelmi, büszke, nyárfaegyes, tökéletes szépség. Az én almám bizony messzire gu-

rult az ő fájától. Ha csak félig olyan tudtam volna lenni megjelenésben, mint ő, talán még karriért is lehetett volna csinálni. Szerettem volna hozzá hasonlítani. De semmim sem olyan. Dacára annak, hogy ténylegesen hasonlítok hozzá, mégis semmim nem olyan. Durvább kiadás vagyok. Engem már keményebbre kovácsolt a sors. Ügylátszik, tudta, hogy nagy verekedések várnak rám az életben.

Anyám központja volt a beregszászi életnek. Sokat játszott műkedvelőkkel. A »Falu rosszán«-ban Fínium Rózsit is játszotta. Sohasem fogom elfelejteni. Csoda volt. Olyan volt, mint egy festett kép. Tátott szájjal bámultam Fínium Rózsi anyámra. Bizony akkor bajosan gondoltam, hogy valamikor én is mint »műkedvelő« fogok azokon a deszkákon megjelenni. Azt meg éppenséggel nem gondoltam, hogy ezek a deszkák fogják jelenteni számomra az egész életet, minden örömeivel, minden bánatával.

Mondom, nagyon furcsa gyerek voltam. Mikor egy-egy ilyen jánosivölgyi kirándulás után hazajöttem, anyám készült a szerepére és énekelte — és nagyon kitűnően énekelte! — a Fínium Rózsi-ból:

*»Itt vagyok, ragyogok,
Ma én is kedvemre mulatok....«*

én szaladtam a legutolsó szobába, ahová már nem hallatszott az ének és még akkor is rászorítottam a kezemet a fülemre, lekuporodtam a kályha mellé egy kis sámmerlire és sötétben ültem, ültem és gondolkoztam. Mikor bevitték a vacsorát, megint csak kerestek, kiabáltak, nem tudták, hol vagyok, végre

is nagynehezen előkerítettek a sötét szobából. Fel voltam dűlva. A szó szoros értelmében szenvedtem. Apám ijedten fogta meg a kezemet és szokása szerint rögtön a pulzusomra tette az ujját:

— Mi bajod van, szerelmes gyerekem?

Makacsul hallgattam.

— Mondd hát, hogy mi bajod van, na... édesapádnak.

Az ölébe ültetett, magához ölelt. Elkezdtem sírni. Belecsimpaszkodtam a nyakába és keservesen sírtam:

— Fáj, édesapám, fáj.

— Micsoda, kedves?

— Hogy édesanyám — danol. Egy anya ne danoljon.

Apám elmosolyodott, magához szorított, meg-simogatta a fejemet és a szokott lassú beszédével csak annyit mondott:

— Kedves kis számár fejem.

Egy anya ne énekeljen. Itt tartok ma is. Semmit sem változtam. Nem szeretem az éneklő anyákat. A táncoló anyákat meg pláne nem szeretem. Biztosan kegyetlenség tőlem ilyet mondani, de mit csináljak, ha ebben az egy kérdésben nem tudok modern lenni. Úgy gondolom, hogy ha valaki egyszer anya, megszűnt önálló életet élni. Az egész élete a gyermekeié kell hogy legyen. Az már nem fontos, hogy vele mi és hogyan történik. Szent igyekezettel kell állni azon a poszton, amelyre Isten rendelt bennünket. Egyiket erre, a másikat arra. Vannak lények, akik arra lettek teremtvé, hogy sok

ember szolgálatában legyenek, sok ember életében keltsenek derűt, boldogságot. Fáklyák, melyek sokaknak világítanak. Az igaz, hogy azok a sokaknak világító fáklyák nagy lánggal lobognak és rohamosan fogynak. Nem mondom, az is szép. Egy olyan fáklyának lenni. Azonban azt hiszem, nem a szebbik. A szebbik posztja egy asszonynak az életben mégis csak az, amikor jóformán megszűnik lenni és csak a gyerekeinek és gyerekeiben él tovább. Föltétlenül ez a szebbik. A másik, az csak vigasztalás.

Szóval, hol is hagytam el: a tánciskolai vizsgán én táncoltam a magyar szólót. Jelmezben, piros, sarkantyús cipőben, nemzetiszalagos szoknyában. A sarkantyúk igaziak voltak és pengtek. Ügylátszik, már akkor több hév volt bennem a kelleténél, mert olyan erővel ütöttem össze a bokámat és csaptam össze a sarkantyúimat, hogy ez végzetes lehetett volna. Szertelen voltam, följebb rúgtam az egyik lábammal és megütöttem. A nagy bálnak az lett a vége, hogy egyszer csak elkezdtem sántítani. Anyám szerencsétlen volt. Felöltöztetett, mint egy cukorbábut és úgy vitt magával vasárnaponkint a misére. Büszkén és egyenesen kellett mellette menni. Mindig azt mondta, hogy csak akkor szép egy nő, ha deli testtartása van. Kétségbeesetten nézett rám és figyelte a bicegő járásomat. Azonban minden intelem hiábavaló volt, én csak tovább bicegtem. Menynyire fájhatott a lábam, ha még anyám szigorú nézésére és szavára sem tudtam segíteni magamon. Rettenetesen féltem anyámtól. Ez most utólag

nem szemrehányás. Ez most utólag ezer áldás a drága fejére. Mennyi mindent megtanultam az ő szigorúsága által. Olyan, mintha a takarékpénztárba tettem volna a pénzemet. Milyen jó azt nehéz időkben elővenni.

Szóval, sántítani kezdtem és a vége az lett, hogy veszélyes csonthártyagyulladást kaptam a jobblábam fején. Nyolcéves voltam. Irtózatos fájdalmak között kínlódtam. Embertelenül szenvedtem. Akkor megint földöntúli szeretettel vettek körül, le nem írható gyöngédséggel. Megint sajnáltak. Az egész ház gyilkos bánatban kínlódott. Éjjel-nappal folytonosan jegesborogatásban, hangosan ordítva fetrengtem az ágyamban. Ágyikó. Így mondta mindig atyám. A jobblábam feje meg volt dagadva, lükettett, vörös, zöld, sárga, szürke, sötétkék, lila színeket játszott és irtózatosan fájt. Az apám szenvedése talán még nagyobb volt, mint az enyém. Aztán egy szép napon apám, anélkül hogy odafigyelt volna, belevágott egy kést a lábamba. Borzasztó volt. De milyen iszonyatos lehetett annak az apának, akinek ezt meg kellett csinálni. Isten segítségével se túl későn, se túl korán nem volt és nagyszerűen sikerült az operáció.

Nyelcéves koromban — mankón jártam.

Most egészen közel hajlok hozzád, Barátom. Csak úgy halkán mondom Neked, hogy voltak napok, amikor úgy volt, hogy le kell vágni a lábamat.

Mikor aztán jobban lett a lábam — hála nagyszerű atyám szeretetteljes, gondos kezelésének —, egy napon, amikor már minden veszélyen túl vol-

tam, nagyot sóhajtott és azt mondta:

— Szerelmes gyermekem, csakhogy megvan a láb-
bad. Táncolni, az igaz, sose' fogsz véle, de hát egye
fene azt a táncot... a fő, hogy megmaradt a lábad.

Mennyit bámult később ezen a »San Toy« szoba-
lánya!

VI.

Spagát

A harmadik elemi vizsgám után történt ez a ka-
tasztrófa a lábammal. Egész júniusra, júliusra,
augusztusra el voltam ítélve. Mankón járni csak
augusztus vége felé lehetett. Két kis fekete mankóm
volt, azzal sántikáltam. Hála Istennek, mindennap
jobban lettem és októberre, mire újra iskolába
kellett járni, teljesen meggyógyultam. Visszakaptam
az egészséges lábamat, jókedvet, a rengeteg föl-
halmozott energiát, úgy hogy megint mint egy kis
tébolyodott csikó rohantam ki az életbe. Megint
hosszú ideig minden szabad volt. Atyám részéről
úgyis mindig minden szabad volt. A mumus anyám
volt. Tőle mindnyájan nagyon féltünk. Apám is.
Nem is volt ott kérem soha semmi hiba, ahol anyám
is jelen volt. Míg bent ültem a szobában, külön-
legesen rendes, csendes gyerek voltam. Kitűnően vi-
selkedtem. Csak aztán kint a szabadban, hujjajjj,
ott nagy csatározások folytak. Szép, komoly vere-
kedések, amelyeknél — büszkén állítom — soha-
sem maradtam alul. Úgynevezett téli ruha sohasem
volt rajtam. Kabát nélkül, kis harasztkendőben,
kékre fagyva, sikárkóztam naphosszat. Abban az

időben még árok volt a házak előtt Beregszászban, ezekben az árkokban megfagyott a víz és ezekben az árkokban rendeztettek a nagy sikárkóversenyek végig az egész Ardó uccán. Hol volt énrajtam télikabát, mikor anyám nem látott? Rongy kis kendőben, dermesztő hidegben szántottuk végig az egész uccát. Tízkor volt vége az iskolának, nagyon ritkán tizenegykor, de mindig csak ebédre vetődtem haza, mikor is azonnal leültem enni a rendes négy tál ételt: húslevest, marhahúst szósszal és krumplival és még egy körítéssel, csuszpeizt feltéttel, néha sültszalonnával és tésztát. Már a második tál ételnél törültem a számat és nagy hangon kívánva: Kedves egészségükre! — szaladtam folytatni, ahol elhagytam. Mentem ki a hóba, fagyba. Meghűlve sohasem voltam, soha nem köhögtem, soha nem voltam náthás, sohasem fájt a torkom, soha semmiféle olyan úgynevezett gyermekbetegségem nem volt. Pedig nem volt ám a ruhám alatt téli trikó. Biztos, ezért a nagyszerű edzettségemért bírom ma is ennyire az iramot.

A Vérke Beregszászon folyik keresztül. Nem folyó, csak zsilipeken keresztül eresztik bele a vizet s az úgy tesz, mintha folyó lenne. Ez a Vérke hosszú esztendőkön keresztül kiszáradtan, gazzal benőve, tele szeméttel, tátongott. Egyszer csak elkezdtek mondogatni, hogy megnyitják a Vértét. Sok és össze-vissza tanakodás után meg is nyitották és Beregszászon keresztül egyszer csak elkezdett folyni egy nagy folyó. Azért mondom: folyó, mert volt olyan hely is, ahol két méter mély volt. Nagy

volt az izgalom Beregszászban a folyóval. Esemény volt. Semmi másról nem lehetett hallani. Mi is módfelett izgatottak voltunk apámmal. Nekiálltunk csónakot fabrikálni. Fúrtunk, faragtunk, fűrészeltünk egész nap, végre is meglett a csónak. Négy szál deszkából. Ne tessék nevetni. Remek csónak volt. Szandolin, mint apám mondta. Nem volt annak, kérem, egy szikra hibája sem. Addig tömtük csepűvel és addig öntöttük bele a szurkot, míg sehol semmi víz bele nem ment, hacsak bele nem köptünk. Ezen a csónakon tanultam evezni. Az elemi iskolája volt a nagy vizibicskás tanfolyamnak, amelyet aztán későbbben a Tiszán végeztem el.

Úszni nem tudtam. Ez nagyon bosszantott. Egy napon levágtam egy csomó kákát — a káka ugyanis fent marad a vízen, akárcsak a legfinomabb gumi-ballon — összekötöttem valami kóccal, felkötöttem a vállamra és usgyi, bele a nagy vízbe! Minden teketória nélkül, egyszerre nekimentem. Mikor a vízben voltam és a lábam sehol sem ért feneket, bizony nem nagyon hittem, hogy át tudok vergődni a másik oldalra. A szívem éktelenül dobogott. Egy teremtet lélek nem volt a közelben, aki segíthetett volna, ha valami baj adódik. Végre is óriási prüszkölésekkel, fujásokkal, lihegő mellel átvergődtem a túlsó partra.

A Vérke a kertünk végében folyt. A partján egy öreg, leírhatatlanul szép diófa állott. A fa alatt lócák és egy nagy asztal. Ott tartották az úrhölgyek pletykával egybekötött kézimunka-összejöveteleiket. Mikor anyám keresett a vízparton és meglátott

a túlsó oldalon, félájultan rogyott le a lócára. Én nagy hősiességgel kiabáltam, hogy azonnal megyek vissza, mert mi az nekem, átúszni ezt a vizet, de csak akkor, ha ígéretet tesz, hogy nem ver meg. Megint nekivágtam a víznek, a szívem megint vadul kalapált, majd kiugrott. Közben folytonosan ittam azt a piszkos vizet és fujtam, mint egy lokomotív. De azért csak nem hagytam magam. Úgy tettem, mintha egész életemben egyebet sem tettem volna, mint úsztam. Ez a szemtelenség nem is hagyott el aztán soha többé az életben.

A Vérke megnyitásával kezdődtek aztán a szervezett rablóhadjáratok. Összeálltunk a fiúkkal és hol csónakon, hol úszva, belopódtunk a kertekbe, amelyeknek nemigen volt kerítésük. De ha lett volna is! Mi az nekünk? Úgy másztunk át minden akadályon, mint a csimpánz majmok. Mentünk szilvát lopni. Vagy más gyümölcsöt. Éppen ami volt. A Medvigy fiúk: Gabi, Pista, Misu, Feri voltak a főcinkosok, meg a főmérnök-lányok, Horváth Fanny és Böske. Istenem, ma már mindegyik anya, apa, sőt nagyanya és nagyapa. Medvigy Pista volt az — érzem. Úgy hívott: feletégem, mert s betűt nem tudott még mondani. Úgy tudom, ma már táblabíró, méltóságos úr. Én még mindig rózsaszín trikóban tündérkirály! Még mondja valaki, hogy nem szép az élet.

Történt egyszer, hogy a szomszéd kertből ellop-tuk az egész szilvatermést. Lekötöttük a fürdőruhákat jó erősen derékban, fent a nyaknál beleraktuk a zsákmányt, mint egy zsákba és szépen elúszattuk.

A szomszédot Vas Bálintnak hívták. Nagyon rendes, szántóvető, úgynevezett polgárember volt. Beállít másnap az apámhoz, tisztelettel leveszi kalapját és azt mondja:

— Nagyságos uram, a Zsazsuka nagyon lopja a szilvát.

Angyali apám csendesen ül, pipázik, ránéz, megint szortyog egyet, megint ránéz, végül azt mondja:

— Jó gyümölcstermés van az idén, Bálint.

— Van, hálá légyen a Jóistennek, nagyságos uram.

Az öreg megint szippant egyet.

— Van szilvád elég?

— Van, hálá Istennek.

— Nahát, akkor meg hadd lopja, sose zavard érte.

Én ezt persze mind hallottam. Leskelődtem. Imá-dattal néztem fel apámra. Azon gondolkoztam, hogy mit lehetne még olyat kitalálni, hogy még jobban lehessen szeretni. Nagyon hálás voltam. Ezt be is bizonyítottam. A kertje tele volt a legnemesebb gyümölcsfákkal. Folytonosan azokat ültetgette, kivágta, megint ültetgette. Mire az a szegény fa pár kis gyümölcsöt megtermett volna, már régen kivágta, mert hogy nem volt elég nemes faj és kár a földért, amibe ültetve van. Emberben, gyümölcsben, lóban csak a nemes példányokat szerette. Ha azért mégis megtörtént, hogy akadt valamelyes kis gyümölcs a törpe fákon, azokat mindig számlál-gatta. Dehogy engedtem volna én azokból elvenni

csak egyetlenegy is. Megfosztani attól az örömtől, hogy még mind megvan. Úgy vigyáztam a kis fákra, mint egy zsandár.

A szandolin még egyre volt jó: kártyázni. Máriást kártyázni. Persze, ezt nem volt szabad. Isten őrizzen, hogy anyám egyszer is meglátta volna. Szépen beleültünk a csónakba, leveztünk az első hídig. Úgy hívták: Sikátor híd. Sikátor. Ez is csak Beregszászon van. Specialitás. Egy olyan szűk kis ucca, amelyben nincs egy ház sem és nem is lehet, mert nagyon keskeny. Csak egy ökörjáró van benne, de azon elfér a szekér is. Emberek az ökörjárón járnak. A Sikátor híd egy olyan régimódi fahíd volt, a közepén négy vastag gerendalábbal. Ezek közé a vastag gerendák közé ékeltük a csónakot, amelyet sehonnan nem lehetett látni, hacsak valaki szintén nem csónakázott. De hát ki csónakázott akkor Beregszászon? Szépen csücsültünk a híd alatt a legnagyobb biztosságban. A víz nem vihetett el bennünket, mert tartott a hídláb, ellenben minden elképzelhető szemét és piszok, ami csak a hídon előfordult, a rozoga deszkák rései között a nyakunkba hullott. Minden. Elképzelhető tehát, hogy szombat este, amikor komoly és nagy tisztálkodás volt — amit szívemből utáltam —, egy olyan beregszászi sűrűfésű mi mindent pucolt ki belőlem. Pardon, egy pillanat. Még most is meg kellett vakarni tőle a fejemet.

Volt azért a Vérkének ideális oldala is. Legalább is az én számomra.

Akkor szerettem a Vérkét, mikor már minden »gyerek« hazament. Olyankor egyedül maradtam,

estefelé, a kis csendes vízzel. Napnyugta, csend, messziről kolomp, tehénbögés, kutyaugatás, esti harangszó és a vizen egyedül, nagyon egyedül egy álmodozó gyerek csendesen evez lefelé, ahol már nincsenek kertek, csak káka és békakuruttyolás, ezer gyönyörű hangnemben és a víz sem síma tükör már, mert tele van békalencsével. Nagyon szerettem a kis csendes, csúnya vizet. Talán azért, mert olyan halk volt. Úgy szerettem, ahogy volt: a lustaságával, a kákaerdejével, békalencse-tükrével, piócaival, békáival, pici gyíkjaival. Mindmegannyi jóbarát. Gyerekkori játszótárs. A víz felé hajló fűzek voltak a szentimentális barátok. Azok a szóltan, szomorú, lehajtott fejű emberkéek azonban csak később lettek igazán meghitt barátaim. Azokat a rablóhadjáratok idején még se nem ismertem, se nem értettem eléggé.

Volt egy kutyánk, a Spagát.

Itt meg kell állanom egy pillanatra. Spagát... Kicsordult a könny a szememből. Be jó volna most igazi írónak lenni, hogy szépen és jól leírhatnám, hogy mi volt nekem Spagát.

Egy sárga-fehér-tarka kuvaszkutya volt. Egy csúnya korcskutya. Beregben a korcsra mondták, hogy: kuvasz. Egy szegény, alázatos, hűséges, csúnya kis állat, melynek sohasem volt szabad bejönni se a konyhába, se az előszobába. Sohasem élvezhetett meleget, kint aludt a lábtörlőn, esőben, jégben, fagyban. Már nem is tudott volna másutt aludni. És vigyázott mindnyájunkra. Ő volt a hűséges cimbor: Spagát.

Itt, Budapesten, sokszor hallottam, hogy nem szabad gyerekek közelébe kutyákat eresztetni, mert így a kutya, meg úgy a kutya, és betegség, és amit akartok. Tudjátok, mi az, amikor egy gyerek életében egy kutya játsza az első, igaz-jóbarát szerepét? Hát hol és kitől lehet azt a hűséget, jóságot, okosságot, szent barátságot megtanulni, amit egy gyerek a kutyabarátjától tanulhat? Hát hol és hogyan lehet a Spagátot visszahozni és pótolni!

A Spagát tanított meg arra, hogy aggódni kell azokért, akik fáznak. Be kell őket takarni. Le kell vetni a harasztkendőt és be kell vele takarni a Spagátot. A Spagát tanított meg arra, hogy nem kell vonítani, mikor fájdalmaink vannak. A Spagát jött vissza mindig, ahányszor csak elkergették, ahányszor megverték, alázatosan, hűségesen és megint csak lefeküdt a lábtörlőre és vigyázott mindnyájunkra, akár megérdemeltük, akár nem. Nem elég ilyet egy gyereknek magyarázni. Egy gyereknek ezt érezni kell valaki iránt. Az az igazi iskola.

Egyszer Munkácsra mentünk, a Spagát kísérte a kocsit, loholt egészen Munkácsig. Ott elvesztettük. Nem jött velünk vissza. Tizenkét napig bolyongott, amikor halálraváltan, kiéhezve, lesóványodva, piszkos, összezsapzott szőrrel egy estefelé a farkát csóválva besompolygott. Hogy lehetne azt elmondani, amilyen akkor az a szegény állat volt! És hogy lehetne azt leírni, amit az én szegény kis ábrándos, fantazmagória szívem érzett. Nem lehet erre gyereket megtanítani. Higyjétek el nekem, nem lehet erre gyereket megtanítani. Ehhez Spagát kell.

Be sok hangnélküli zokogást tanultam tőled, Spagát. Most is sírok. Nem is tudom, miért. Talán azért, mert a Spagát is cseh földben pihen...

VII.

Péter bácsi

Kedves Barátom, szíves engedelmeddel most bemutatam Neked Péter bácsit. Minden okosságomra, ügyességemre, fantáziámra szükségem van, hogy jól el tudjam mondani, ki volt Péter bácsi és hogy nekem mi volt Péter bácsi.

Tövisi és füzeséri Füzeses Péter, Beregvármegye árvaszéki elnöke. Agglegény. Mégpedig egy cinikus, mindenkiből gúnyt űző, hitetlen agglegény. Az arca vörös volt, mint a rák, a szeme egy kicsit kancsal, a bajusza már teljesen okkersárga a sok tubáktól. Rettenetesen szeretett jól élni, enni-inni, mindent, ami finom és jó. A konyakot vizespohárból itta, aminek aztán természetesen az lett a következménye, hogy súlyos szívbajt kapott. Én már csak ott kezdek rá emlékezni, amikor bottal járt, nagyon nehezen, minden pillanatban megállva és lélegzet után kapkodva.

Ez a Péter bácsi hozzánk járt kosztba. Anyámnak vármegyeszerte híres konyhája volt és miután Péter bácsi apám legjobb barátja volt, mit sem tartott természetesebbnek, mint hogy nálunk kosztoljon. Mikor hozzánk került, én nem lehettem több, mint kétéves, de talán még annyi sem. Az asztalnál, mióta csak vissza tudok emlékezni, mindig négyen

ültünk: anyám, szemben atyámmal és Péter bácsi, szemben velem. Nem szerette a gyerekeket. Senkit sem szeretett, csak a jó ételt, jó italt, remek szivarokat. Minden délben pont félegykor beállított, este pont félnyolckor. Engem, mint egészen kislányt, nem szeretett. Sohasem beszélt hozzám. A nagy barátság csak azután következett.

A nagy barátság a Vértéken kezdődött. Minden délután, míg csak nem kellett vacsorázni indulni, a Kaszinóban ült, amelynek elnöke volt. A Kaszinó szintén a Vérke partján volt és miután nehezebbre esett a járás, estenden többnyire csónakon hoztuk haza a pajtásaimmal.

Én akkoriban cirkuszlovárnő és kötél tánccsónő akartam lenni. Lehettem úgy tizenegyesztendő. Kifeszítettem egy kötelet a kert végében a diófára és egy szemben álló szilvafára, még pediglen meglehetősen magasan és megtanultam kötélen járni. Becsületsszavamra, kötélen jártam. Tudtam már állva hintázni, megfordulni, ledobni a zsebkendőmet, fél térdre ereszkedni és felkapni. Sokszor egész hosszú délutánokon ezt csináltam. Azonban egy leckét át nézni, vagy csak szándékozni megcsinálni egy írásfeladatot, az még álomban sem jutott eszembe. Pedig bizony rámfért volna. Nem tartoztam azok közé a zseniális gyerekek közé, akik, ha valamit hallanak, rögtön megértik és megtanulják. Én se nem értettem, se meg nem tanultam. Sokszor szigorúan feltettem magamban, hogy figyelni fogok az iskolában, de az csak merő igyekezet maradt, mert az égvilágon semmi sem maradt a fejemben. Buta

voltam. Pontosan olyan buta, ahogy a könyvekben írva van. A későbbi években egyetlenegy tantárgy érdekelt, a földrajz. Azt szerettem. Már akkor szerettem tengereken és hegyek közt kóborolni, hacsak térképen is. A történelem is izgatott. Csatákról, királyokról, kalandokról, rablótörténetekről szerettem hallani, csak éppen megtanulni azt a történelemleckét: az egyszerűen nem fordult elő nálam.

Egy ilyen cirkuszprodukció alkalmával Péter bácsi rajtacsípett a mutatványon. A pajtásaim hozták haza csónakon. Estefelé volt, nyáron. Fehér vászonruha volt rajta, amelyből még jobban virított a vörös arca és a sárga bajusza. Mikor meglátott a kötélén, elkezdett nevetni, hangos, világos gyermeknevetéssel, tele torokból. Kiszállt a csónakból, szippantott egy nagyot a tubákjából, aztán megint csak nevetett:

— Jól van, Babu, az ebadta, he! Jól van. Hadd látom még egyszer.

Engem fűtött az ambíció és legfőképpen az, hogy néznek. Nagyszerűen produkáltam magam. Egy rozoga esernyővel még a kötél tánccsok híres napernyős figuráját is csináltam.

Péter bácsi megveregette a vállamat, nagyon meg volt elégedve. Elindultunk a kertben fölfelé. Lassan haladtunk, mert lépten-nyomon meg kellett állani a szíve miatt. Akkor hallottam először életemben, szép nyári alkonyatkor, nyolcórai harangszónál azt a szót: színház.

— Hát, tudod, azt nem mondanám, hogy cirkuszba menj kötélen táncolni, mert ez kódis fog-

lalkozás. Hanem, ha tehetséged volna és színésznő lehetnél, a' má' igen. Mert az a finum élet. Azok élnek jól, a színésznők, az ebadta he!

Megint megállt, szippantani a tubákból.

— Bizony, Babu, azebadtahe, ha tehetséged volna, akkor nagyon rád nézett volna az Úristen.

Sokáig nem szóltam egy szót sem. Lassan bandukoltam mellette. Néha-néha végignéztam magamon, meg-megforgattam az orrom előtt a piszkos, reszelős kezeimet, vizsgálgattam a nagy cipőkbe bujtatott ügyetlen lábaimat... De a képzelődő kis agyamban már motoszkált egy szó: színésznő. Nem is tudtam voltaképen mi az, csak úgy képzeltem. Egyszer csak megint azt mondja Péter bácsi:

— Két hét múlva jön ide társulat, Ág és Berának. Majd elviszlek forintos helyre.

A társulat csakugyan megérkezett, Péter bácsi be is váltotta a szavát, elvitt az első sorba, forintos helyre. Csak ketten mentünk, a szüleim otthon maradtak. A »Suhanc«-ot játszották. Az egyik primadonna E. Kovács Ilka volt, a másik Réthy Lina. Akkor láttam először festett arcokat, akkor hallottam először az édes melódiát: »Vak vagy, ó, szerelem, hályog van szemedben.« Az az érzésem volt, hogy megszűntem földön járni, megszűntem közönséges halandó lenni. Ámulva hallgattam a Réthy Lina gyönyörűséges szép hangját. Akkor kaptam az első — érintést. Az Arany Oroszlán szálloda nagytermében, tizenegyéves koromban. Attól a perctől kezdve megváltozott az egész életem.

Péter bácsival kezdtünk nagyon összebarátkozni.

Súgtunk-búgtunk, folytonosan terveink voltak. Azután már minden estefelé én hoztam haza a kasszinóból. Anyám nem tudta, mi van velem, teljesen megváltoztam. Rémülten látta, hogy magamban beszélgetek, gesztikulálok, hajlongok, leülök, ki-megyek, bejövök, olyanokat mondok: »Eh, herceg, ha ön azt tudná!« Meg olyanokat: »Örvendek, hogy látom, kedves gróf!« — közben port törülgetek a szobámban — mert azt muszáj volt nekem csinálni — és portörölés közben, látja, hogy a keze-men kesztyű van.

— Mi az? Micsoda divat ez? Te kesztyűben törülöd a port?

— Természetesen. Egy jövődóbeli híres színésznő csak nem fogja holmi piszkos munkával eldurvítani a kezeit!

— Micsoda híres színésznő? Ki az a híres színésznő? Ki beszél tele a fejedet ilyen szamárságokkal? — és összecsapta a kezeit. — Még csak ez hiányzik. Úgy se bírok veled.

Estenden, míg behozták a vacsorát, Péter bácsi mindig egy nagy hintaszéken ült, lóbálta magát és szüntelenül tubákolt. Az alatt a harminc perc alatt rendesen mesélt nekem, nagy emberekről, színésznőkről, színészekről. Anyám az asztal körül szorgoskodott, kenyeret vágott és a boros- és savanyúvizes üvegeket rendezgette, néha meg-megállott és megbotránkozva hallgatta, amiket Péter bácsi beszélt:

— Ugyan Füzessey, ugyan Füzessey, az Isten áldja meg, ne beszélje már tele a fejét ennek a

gyereknek ilyen számárságokkal. Már úgylis alig bírok vele.

Én a nagy cserépkályhához támaszkodva állottam és lestem a Péter bácsi szavait. Csak úgy nyeltem, amit mondott.

— Már mért ne beszélnek? Bizony beszélek én! Csak hadd legyen színésznő. Legalább gumikerekű kocsin fog járni és brillánt filbevaló lesz a filiben.

Úgy mondta: »brillánt« és »file«. Anyám ájuldozott:

— A mi családunkban színésznő? Megbolondult maga, hogy ilyeneket mond? Soha. Gyönyörű egy pálya, mondhatom.

— Miért — vágja vissza az öreg úr —, talán olyan megvetendő, ha egy színésznő egyszázezer pengőforintot kap azért — mert ez most megtörtént, kérem, Pesten! — mert a gyerekének egy főherceg az apja?

Szótlanul állottam a kályha mellett. Iszonyú szótlanul. Jól odaszorítottam a hátamat a meleg cseréphez és mélyen gondolkoztam: Az semmiesetre sem lehet rossz. Egy gyerek egyszázezer pengőforint, öt gyerek ötszázezer pengőforint. Az semmiesetre sem lehet rossz...

Anyám dermedten hallgatta, hogy az öreg cinikus milyen szörnyűségeket beszél. Felháborodva összeszidta, aztán becsapta az ajtót és még vacsorázni sem jött vissza. Engem azonban mindez egy cseppet sem érdekelt. Gondolkoztam. Végül is azt gondoltam magamban, hogy mégsem lesz az nekem jó, mert olyan ember úgy sincs, aki nekem annyi

pénzt adjon, mert én nagyon csúnya vagyok. El is határoztam, hogy nem leszek színésznő.

Pár napig nagy volt a nyugalom, de aztán Péter bácsi megint elvitt a színházba. Az »Eleven ördög«-öt játszották. Aztán elvitt a »Ripp-Ripp«-et megnézni és mesélt, mesélt, szakadatlanul. Nem nagyon szerettem hallgatni, mert éreztem, hogy nem nekem való pálya, mert én ehhez a pályához csúnya vagyok. Egyszer azonban azt is mondta, hogy:

— Bizony, Babu, az ebadta, ha primadonna volna Pesten, oszt sok fizetésed volna, akkor építhetnél apádnak egy szép házat kint a város végén, ahol a kereszt van. Neki úgy sem lesz soha semmije, mert mindenét a lovakra költi és minden adóssága azért van, mert fünek-fának aláírja a váltót, amit aztán fizethet.

Ez igaz volt. Minden szegény embernek aláírta a váltót. Nem volt olyan megyei hajdú, levélhordó, iskolaszolga, sekrestyés, suszter, mészáros, bognár és a jó Isten tudja ki, akinek ne írta volna alá a váltót. Volt egy idő, mikor egyszerre negyvenhét ilyen aláírt váltója volt a bankban. Persze kis összegekről, dehát sok kicsi sokra megy. Az áldott keze mindig csak adott. Nagyot bámultam, mikor Péter bácsi ezeket a szavakat mondta. Halkan kérdeztem:

— Hát egy színésznő *kereshet* is pénzt? Nemcsak *kaphat*?

— Hát hiszen van azért olyan is, aki maga keresi — felelte a vén cinikus bizonytalanul.

Ez megint nagyot fordított a kereken. Megint

elkezdttem őrvöngeni és megint mindenáron színésznő akartam lenni. A keresni és kapni között csak úgy tudtam különbséget tenni, hogy meg voltam győződve, hogy nekem soha senki sem adna. Nekem meg kell keresni azt a pénzt. Azt igen, megkeresni. Mert én azt tudom. Én azt igenis, meg tudom csinálni.

Rendeztek akkortájt Beregszászon egy gyermekműkedvelő előadást. Abban nekem egy virágszerep jutott. Én voltam a nefelejcs. Anyám remek világoskék organtilruhát varratott, tele apró nefelejcesekkel. Nagy ambícióval készültem az előadásra. Íme, életem első szerepe:

*En kis nefelejcs vagyok, patak partján virulok.
Kéz le nem tör, nap nem éget, mert a lombok sátra véd.
Hogyha szomjúságot érzek, harmattal itat a rét.
Le-lenézek a patakba, engem ringat fürge habja,
Mert a patak éppoly tiszta, mint amilyen én vagyok.*

Ez volt a vers. A tragikus az volt benne, hogy amikor öltöztettek az előadásra, a világ összes kincseért sem akartam megmosni a nyakamat. Sem a füleimet. Anyám nem bírta velem. Hiába hangoztatta:

— Hát akkor hogy fogod mondani azt, hogy: »mert a patak éppoly tiszta, mint amilyen én vagyok« és az egész világ fogja látni, hogy csíkos a nyakad a piszoktól?

Ez sem használt. Semmiáron nem akartam megmosdani. Végül is azt mondja anyám:

— Na, remek egy színésznő lesz az ilyen, aki piszkos nyakkal megy ki a színpadra játszani. Az

olyan színésznőt nem is segíti meg az Isten, aki piszkosan megy ki a színpadra.

Ez használt. Megmosakodtam. Azonban hiába mosakodtam meg, sikerem azért nem volt. A szép kislányok, akik ibolyának, rózsának, gyöngyvirágnak voltak öltözve, nagyon elibém vágtattak. Azonban engem édeskeveset érdekelt. Az én terveim a zsirdinggel diszített kék organtilruha mellett egyszerűen ellibbentek nagyon messzire.

...A nyolcórai harangszót azóta változatlanul szeretem. Átszellemülök, ha hallom. Hányszor megtörtént velem az elmúlt nyáron, 1927-ben, a Budai Színkör kedves deszkáin, mikor a Krisztinában nyolcat harangoztak, hogy egyszerre csak úgy elhalványult a hangom és félig-meddig bennem rekedt a mondókám. Az a kis megakadás csak egy szerény fohász volt Istenhez. Mindig a beregszászi harangszó jutott eszembe, amikor először hallottam azt a szent szót: színpad.

VIII.

A Mermelstein fiú

Tízéves koromtól kezdve aztán teljesen a Péter bácsi bűvkörébe kerültem. Még jobban szófogadatlann lettem és még jobban elkanászosodtam, rettenetes ijedelmére és kétségbeesésére pedáns anyámnak. Templomba már nem akartam vele sohasem menni. Nem volt olyan földi hatalom. Vasárnapi mise helyett beültem Péter bácsival a cukrászdába fagylaltozni és folytonosan, szakadatlanul színház-

ról és színésznőkről beszélgetni. Volt egy kis unokanővérem, aki Beregszászon járt iskolába és nálunk lakott: Weigl Mariska. Az atyám nővérének volt a lánya, az apja jószágkormányzója volt a jászóvári premontrei rendnek. Mariska példás gyermek volt, gyönyörűen zongorázott és Péter bácsi kivétel nélkül minden este leültette a zongorához, hogy kísérje — énekemet. Végig kellett énekelnem az összes operetteket, amiket a színházban hallottam. Az előadott dalok között vezetett a Madarász. Nem a Milka szerepe, de maga a Madarász:

— Adj Isten, valahányanvagytok, valahányanvagytok, tiroli vadászok!...

Egy rossz szalmakalapot a fejembe csaptam és fáradhatatlanul énekeltem. Mariska, akit én Maryre kereszteltem, mert nem volt elég előkelő név a Mariska, a legnagyobb türelemmel és megadással játszott órákon keresztül. Gyönyörűen zongorázott és ma is szent hitem, hogy ha nem esett volna bele olyan fiatalon egy férjbe, egyike lett volna a világ legnagyobb nőzongoristáinak. Szép, szelídarcú kislány volt, térdig érő hamvasszőke hajjal, fekete szemekkel. Én úgy néztem ki mellette, mint egy kóborcigány.

Péter bácsi lassankint bolhát rakott a fülembe, hogy nekem hangom van, én énekelek, nagyon jól »adok elő« és fel kell vinni Pestre, a Zeneakadémiára és Pauli Richarddal meg kell vizsgáltatni a »hangomat«, mert biztosan operaénekesnő lesz belőlem. Anyám ájuldozott, amikor olyanokat hallott, hogy: elő kell készíteni az utat a színpadhoz.

Bölcs, nyugodt apám lenézte ezeket a terveket. Néhanapján egyet-egyet legyintett a kezével, mintha azt mondta volna: bolond lyukból, bolond szél fuj — és a legnagyobb flegmával tovább pipázott.

Nagy híre volt akkor Beregszászon, hogy a Fedák lánya színésznő akar lenni. Ez abban az időben súlyosabb volt, mintha azt mondták volna valakire, hogy lopott. Egy úri kisasszony színésznő. A vármegyei főorvos egyetlen lánya a színpadon! Egy nő, aki »pályára« megy. Anyám majd a föld alá süllyedt szégyenletében. Atyám nem nagyon törődött vele, mert egy pillanatig sem hitte, hogy ez komoly lehet.

Így történt aztán, hogy Péter bácsi felvitt Pestre. Tizenkétéves voltam. Egy nyurga, mafla, kamasz lány. Nem illett az én arcomhoz Budapest, tudtam én azt, kérem, nagyon jól. Péter bácsi azonban nem nyugodott, elvitt mindenhová, ahol ezt az ügyet és ezt a célt szolgálhatta. Csodaszép volt akkoriban az Andrássy út. Sokkal szebb, mint most. Olyan békebeli Andrássy út volt, tele a legelegánsabb fogatokkal, szebbnél szebb dámákkal. Másszínű volt akkor az Andrássy út. Egyik ragyogó kávéház a másik mellett. Ezt nem mint erényt sorolom fel, de mint látványosságot egy vidéki számára. Mi Péter bácsival kivétel nélkül minden kávéház előtt leültünk fagylaltozni. Elsősorban azért, mert Péter bácsinak pihenésre volt szüksége, a szíve miatt, másodsor meg, hogy jobban lássuk a remekszép nőket a kocikban és Péter bácsi többet tudjon róluk mesélni. Móftelelt haragudott, mikor egy olyan léleg-

zetroham, olyan fuldoklásféle rájött. Olyankor káromkodott. Rettenetesen haragudott a jó Istenre. Mikor aztán lecsendesedett az öreg cinikus, lassan elmosolyodott és annyit mondott:

— Hát bíz ez nem valami mulatságos. Ez mind a sok szivartól, meg italtól van, de megéri, a fene egye meg, mert jól éltem, Babu, az ebadtahe! Ha meghalok, úgylis mindegy. Döglött kutyának árokban a helye.

Közben szürcsölgette a limonádét, amelyet gyűlött, lenézett, és megalázottnak érezte magát, hogy konyak helyett citromlé van a poharában. Mikor kiitta, felkelt.

— Na, menjünk egy házzal odébb.

Ez azt jelentette, hogy a következő kávéházig, amely következő kávéház a szomszédban volt. Minden házban kávéház volt. Még most sem tudom megérteni, de minden házban kávéház volt. Ott aztán megint leültünk és megint fagyaltoltunk. Egyszer csak nagy izgatottan azt mondja Péter bácsi:

— Odanézz, Babu, azebadtahe, milyen szép nő ül abban a kocsiban. Veres. A filiben meg olyan nagy gyémánt van, mint egy mogyoró. Szoliter. Ilyen lesz neked is, azebadtahe, ha primadonna leszel.

Én nem láttam jól a rövidlátó szememmel se a szép veres nőt, se a — szoliter. Nagy hiba, vagyis jobban mondva, nagy pech az életben két rosszuló szem. Talán ettől van az, hogy az én füleimben sohasem volt szoliter.

Egyszerre csak felugrik az öreg úr, szinte dadogni kezd az izgalomtól és nagy hangon kiáltja egy hozzánk egészen közel, lépésben jövő kocsira, amelyben egy tündér ült:

— Gyere közelebb, nézd meg jól, ez már beszéd! Ez ma itt a legnagyobb nő. A koronázatlan királynő, a bálvány, a legnagyobb primadonna: *Küry Klára!*

Az öreg úr a lelkesedéstől még jobban kancsított, izgatottan tubákolt, prüszkölt, köhögött, végül káromkodott. Visszaült a helyére.

— Mára különben látni fogod. A Népszínházba vettem jegyet. Jól elől, hogy lássad.

Kimondhatatlanul boldog voltam. Látni fogom Küry Klárát. Hallani fogom a hangját. Istenem, hogy lehet ennyi boldogságot elviselni.

Este tényleg elmentünk a Népszínházba. A »Citerás« című operettet játszották. Konti József írta a muzsikát és ő is vezényelte a zenekart. Ezt mind Péter bácsi magyarázta meg. Nem szeretnék most itt olyasmit mondani, ami csak távolról is úgy hangozzék, mintha nem volna őszinte. Én egyszerűen elájultam Küry Klárától. Nem hittem egy pillanatig sem, hogy élőlény. Azt hittem, az égből le szállt egy angyal és az énekel és csicsereg a színpadon. Sohasem tudtam volna elképzelni, hogy olyan tünemény létezhetik a föld kerektségén. Kedves Barátom, álljunk meg egy pillanatra. Tartsunk egy kis lélegzet-pauzát a Küry Klára mosolya előtt. Mennyire a színpadon volna ma is a helye, a legelső között. Milyen ostoba és rossz tanácsadói le-

hettek, hogy elszakították az egyetlen nagyszerűtől az életben: a munkájától. És az egyetlen gyönyörűtől: a színpadtól.

Mikor kijöttünk a színházból, szinte betegnek éreztem magam. Égett az arcom, fájt a fejem és csak valahogy dadogva tudtam beszélni. Kint a friss levegőn egy kicsit magamhoz tértem. Nem is egy kicsit. Nagyon. Nagyon magamhoz tértem, sőt szemtelenül magamhoz tértem, mert megállottam, jól megnéztem a Népszínházat, pár lépést megint mentem, megint megálltam, megmarkoltam a Péter bácsi karját és lángoló szemekkel azt mondtam:

— Csak nézze jól meg ezt a színházat, mert ebben leszek én híres színésznő.

Ez, kérem, szóról szóra így volt. Kétségbeejtő. Ha most elibém kerülne az a szemtelen kamasz lány, bizony isten megpofoznám. Egy szerencséje van, hogy sose' találkozhatnak velem többé az életben.

Az Elbizakodottság azonban szerfelett szigorú ellenfél. Nem sokáig várat magára. Jön, aztán egy olyan pofont ken le az embernek, hogy hónapokig ferde tőle a nyaka. Az én pofonom sem késett. Kaptam egy olyat, hogy sírva borultam az asztalra.

Péter bácsi elvitt Pauli Richárdhoz, aki akkor a Zeneakadémiának volt igen kitűnő és híres énektanára. Felmentünk tehát a Zeneakadémiára. Hogy bámulhatott a Zeneakadémia, hogy mit keresek én ott. Azt hiszem, nagyon meg volt sértve. Azt hiszem, azóta még mindig meg van sértve.

Paulinál nagy előéneklés volt. Az öreg cinikus azt hitte, hogy Pauli élém fog rogygni az elragadta-

tástól. Hát nem rogyott. De még csak meg sem volt hatva. A legrosszabb történt velem: lemosolygott. Fölényesen megveregette a vállamat, mosolygott és azt mondta, hogy nem tud véleményt mondani, mert — nincs miről. Menjek csak szépen haza, ne akarjak ezzel a hanggal énekelni és maradjak szépen az, ami idáig voltam: úri kisasszony. Hiába igyekezett Péter bácsi meggyőzni, hogy ilyen fiatal vagyok, meg olyan fiatal vagyok, hiába volt minden erősködése, Pauli kegyetlenül hazaküldött, semmi sem használt s én az első törrel szívemben szépen hazamentem Beregszászra.

Ott még egy pofont kaptam. Pár nappal előbb, mielőtt Pestre utaztunk volna, egyik délben mentünk Péter bácsival hazafelé. Az aszfalton mentünk, lassan, sétálva, amikor is elibém ugrott a Mermelstein fiú, kiöltötte rám a nyelvét és azt kiabálta:

— Komédiás! ... Komédiás! ...

Én utánakaptam, de megugrott.

— Megállj, a nyavalya törjön ki, megállj, még megcsíplek.

Péter bácsi jóízűen nevetett. Nagy öröme tellett az ilyen közelharcokban. Elkezdett heccelni:

— Fogd meg, Babu, csípd el, Babu, ne hagyd magad. Kapsz egy hatost, ha pofonütöd!

De hiába szaladtam, csak nem tudtam elérni. Ez nagy szégyen volt. Bosszút esküdtem a Mermelstein fiú ellen. Vártam, lapítottam csendesen és lestem. Arra lestem, hogy szombat legyen, mert akkor felveszi az új szalmakalapját és akkor jövök én! Majd ha az új kalap a fején lesz!

A várva várt szombat el is érkezett. Estefelé meg-
lestem a vékony kis Mermelstein fiút, lekaptam a
kalapját, iszonyúan megpofoztam, a kalapot a sárba
tapostam. Szegény kisfiú elkezdett ordítani, mintha
nyúzták volna. A pofonokkal nem is törődött, de a
vadonatúj szalmakalapja iszonyúan fájt neki. Az
én kegyetlenségem nem ismert határt. Minél jobban
ordított, annál jobban gyúrtam a sárga szalmakala-
pot a sárba, közben ütöttem, mint a répát:

— Majd adok én neked nyelvet öltögetni! Majd
adok én neked komédiást kiabálni. Te taknyos. Te
nyavalyás, te taknyos.

Este jelentettem Péter bácsinak annak rendje és
módja szerint, hogy esedékes az egy hatos, mert
kegyetlenül elagyabugyáltam a Mermelstein fiút.
Megkaptam a hatost és másnap, vasárnap utaztunk
Pestre. Az atyám csak később tudta meg ezt a kis
közbejött félreértést.

Most valami nagyon szépet fogok elmondani. Mi-
kor visszaérkeztünk Pestről Beregszászra, estefelé,
hat óra után a zsidótemplom előtt hajtottunk el,
alig tudtunk keresztülvergődni a tömegben, mert
rengeteg, de rengeteg ember jött ki a templomból.
Köztük láttam az én kis Mermelsteinomat, akit az
apja vezetett kézenfogva.

Mikor hazaértünk, megtudtuk, hogy apámat
elragadták a lovak, a koci egy kőrakáson felborult,
apám a koci alá esett és összezúzta az egyik lábát.
Úgy hozták haza emberek a vállukon. Azt hittem,
megőrülök. Mint egy eszelős, úgy hallgattam, amit
Maris néni, a szakácsnő, egy szuszra elmondott:

— Bizony, úgy hozták haza, azt sem tudtuk, él-e még. De most már jobban van, hála Istennek. A szobában ül egy fotelben és pipázik. A zsidók ma egész istenadta nap a templomban voltak, étlen-szomjan és imádkoztak a drága jó nagyságos urunkért.

Berohantam apámhoz. Félig tébolyodottan, mert úgy éreztem, hogy nem élem túl, ha valami komoly baja van. Kimondhatatlanul imádtam. Mikor berontottam és meg akartam ölelni — hiszen tíz hosszú napig nem láttam —, ölelés helyett végigvágott rajtam a pipaszárral úgy, hogy az eltörött. Először és utoljára ütött meg életemben. Egy árva szót sem szólt, hogy miért. Tudtuk mind a ketten.

A kis Mermelstein fiú nagyon sokszor volt eszemben fergeteges életemben. Sokszor gondoltam rá meghatottan és sokszor láttam magam előtt, ahogy az apjával kézenfogva jött ki a templomból...

IX.

Árpádnak szép szeme van

Sohasem volt karácsonyfám. Ezt biztosan nem fogja nekem elhinni senki, de azért az mégis úgy van, hogy sohasem volt karácsonyfám. Egészen addig nem, ameddig magam nem csináltam magamnak. Akkor persze már későn volt. Nem tudtam örülni neki. Szinte érthetetlen, hogy nekem, akit annyira kényeztettek és túlzottan szerettek a szülei, sohasem csináltak karácsonyfát. A későbbi években kisült, hogy atyám nem engedte. Egy-

szer — még nagyon kicsi lány voltam — bevitt titokban a »kiskabinba«, megmutatni a sok ajándékot, az előkészített fát, díszeket, cukorkákat, ezüstcsillagokat, amelyeket a Jézuskának kellett volna hozni, de elmondta nekem, hogy ne hagyjam magam áztatni, mert azt mind nem a Jézuska hozza és engem csak bolonddá tesznek vele. Mikor ezt anyám megtudta, éktelen dühbe jött, kihajigálta a fát és a készülő karácsonyi gyertyafényből nem lett semmi. És sohasem lett belőle semmi. Mikor már nagyobbacska voltam, egyszer szóba került a karácsonyfakérdés. Apám szelíden pipázgatva, csendes hangon megjegyezte:

— Okosabb volt az úgy. Minek azt megszokni. Mert az aztán igen rosszul esik az embernek, ha megszokja az ilyesmit, aztán egyszer csak eljön a karácsony este és nincs már, aki feldíszítse a fát és azt hazudja, hogy a Jézuska hozta. Az aztán nagyon rosszul esik, mikor nincs senkije az embernek, aki meggyujtsa a gyertyákat. Ha egyedül kell csinálni, annál rosszabb. Nem jó az ilyesmit megszokni. Fáj aztán később az szíve az embernek.

Inkább már gyerekkoromban leszoktatott a karácsonyfaestéről, csakhogy felnőttkoromban, ha majd már ő nem lesz, ne fájjon a szent estén az egyedüllét. Csodálatos, hogy mennyire meg akart kímélni mindentől, ami kellemetlen vagy fájdalmas. Mintha azt lehetne. Mintha azt csak úgy be lehetne rendezni az életben.

Egyetlenegyszer ütött rám a pipaszárával. Ez volt minden. Anyámról ezt nem állíthatnám, mert

ő aztán annál gyakrabban alkalmazta a szigorú fenyítést. Nem sokat teketóriázott, lefektetett a díványra, felhajtotta a szoknyámat és szépen, rendezetten megvert. Apám boldogtalan volt, mikor ilyesmit látnia kellett. Most is a fülemben cseng a kedves, érzelmes hangja, amint anyámnak mondta:

— Ne üsd, ne üsd, az Isten áldjon meg! Üthetik még mások az életben eleget.

Mikor aztán életem folyásán kint, a nagy zsvajban, viharos órákban a sajgó arcomra szorítottam a kezemet, talán nem is annyira az ütés fájt, amit kaptam, hanem, hogy nem hallhatom soha többé a kedves hangot, amely most is a fülemben cseng: Ne üsd, ne üsd, üthetik még mások eleget! Drága apám. Mintha azt lehetne. Mintha azt csak úgy egyszerűen be lehetne rendezni az életben.

De nem erről akarok most beszélni, hanem arról, hogy mi volt azután, amikor Pestről visszajöttem. Hát nagy szomorúság volt. Sokkal csendesebb lettem. Többet senkivel nem beszéltem színházról. Még Péter bácsival is kerültem a témát. Csak amikor egyedül maradtam a szobámban, fél éjszakákat nem aludtam, az ágy mellett térdepeltem a padlón, pucér térdekkel, potyogtak a könnyeim és Istennel beszélgettem. Olyanokat mondtam Istennek, hogy:

— Te nagy Isten. Te hatalmas, jó, okos Isten, én nem tartalak képesnek arra, hogy tőlem megtagadd azt, hogy színésznő lehessek. Én olyan jó leszek, olyan becsületes, csak engedd meg nekem, hogy tehetséges legyek. Csak azt az egyet engedd meg nekem, hogy tehetséges legyek, a többit aztán

bízd rám, én majd elintézem.

Mindent próbáltam Istennel. Mindent ígértem neki, csak tehetséget adjon nekem. Nekifogtam és vaksi szemeimmel hímeztem egy gyönyörű miseruhát. Óriási munka volt, nagyszerűen sikerült. Fehér brokát, arannyal, a közepén hímzés. Nagyon gyönyörű volt. Most is megvan a beregszászi templomban. Mikor Forgách János főtisztelendő úr az első misét mondta benne, majdnem fennhangon jajgattam a templomban: Most nézz le rám, Mindenható Isten, nézd meg jól ezt a miseruhát, amit stikelttem és most adj nekem tehetséget a színpadra!

Fokozta szenvedéseimet, hogy Péter bácsi folytonosan heccelt. Nem tudta azt senki, hogy én megnyit szenvedtem és milyen viharok dúltak a szívemben. Nem tudta azt senki, hogy én miért hímzek miseruhát és miért nem alszom fél éjszakákon át. Sírni azért senki sem látott. Sokkal büszkébb voltam, semhogy engem valaki siránkozni vagy kétségbeesetten lásson. Péter bácsinak meg pláne nem lehetett elmondani a bajomat. Sokkal ridegebb volt és sokkal energikusabb, semhogy megértett volna egy panaszkodó szívet. Nem is nagyon érdekelte az én külön nagy tragédiám, mert meggyőződése volt, hogy belőlem igenis színésznő lesz és igenis, híres színésznő lesz. Mindig azt hangoztatta: Nekem ilyen dolgokban csalhatatlan szemem van. Fő a lelki nyugalom. A lelki nyugalomhoz ellenben két dolog szükséges: meggyőződés és akarat. Ezzel a két tulajdonsággal aztán mindent meg lehet az életben csinálni, ami nagyszerű. Ami szép és nemes.

Akkor nem nagyon értettem, mi az: meggyőződés és akarat. Azóta megtanultam.

Ezalatt éltem a magam kis életét. Jártam iskolába, a harmadik polgáriba, ugyanolyan példás magaviseletű gyerek voltam, mint azelőtt és ugyanolyan példás rossz tanuló. Mindenből négyesem volt, kivéve a tornát és éneket. Énekből — egyesem volt. Furcsa tantárgy az az ének. Négy évig egyesem volt belőle és huszonhét év óta mindig ötösöm van. Szavalni nagyon szerettem. A feladott verseket — ó, csoda! — könnyen és azonnal megtanultam. Szinte még most is hallom kitűnő tanárnőmnnek, Engelthaler Rózának a hangját, ahogy Várady Antal: *A róza temetése* című versét az osztálynak felolvasta. Gyönyörűen szavalta Róza néni és én pontosan ugyanazzal a hanghordozással megtanultam. Ez a vers aztán később, a színiiskolában, nagy szerepet játszott életemben. Akkor határoztam el, hogy drámai színésznő leszek. Mit nekem Pauli, mit nekem ének, operett — nem is művészet —, én drámai színésznő leszek. Teljesen a sutba dobtam az éneklést, elkezdtem szavalni és drámaezni és a hajamat tépni és őrzöngeni. A szüleim ettől még jobban megijedtek. Csak Péter bácsi nem ijedt meg. Ezt is nagyon helyeselte. Azt mondta: Az sem baj. Csak annyiban szenved minden változást, hogy a Népszínház helyett a Nemzeti Színházban fogok játszani. Ez az egész. Én ezt jobban értem, mint ti itt együttvéve.

Ezek közben a nagy lelki csaták közben valami különös történt velem. Valami, amiről idáig még

nem tudtam. A harmadik polgári vizsgám után volt, nyáron. A bátyám akkor maturált és hazajött vakációra. Péter bácsi legnagyobb mulatsága az volt, mikor felheccelt, hogy: Uccu Babu, üsd pofon a bátyádat, kapsz egy hatost. Még ki sem mondta, már ott csattant a bátyám arcán a pofon. A hatos is nagyon érdekelt, de a méreg még jobban dolgozott bennem. Pista bátyám rettenetes ellenségem volt a színügyi kérdésekben és a szüleimet heccelte ellemem. Ezért örökös csata folyt közöttünk. De hogy visszatérjek arra, amit elkezdtem, a különösré, ami velem történt, a bátyám négy-öt barátja állandóan nálunk tanyázott és sokat lógtam köztük. Egyik estefelé — úgy emlékszem, mintha ma volna — bent ültek a fiúk az ebédlőben, körben a nagy asztal körül, vagy hatan és beszélgettek, vitatkoztak. Én megint szokott helyemen állottam, a kályhához támaszkodva és hallgattam a fiúk veszekedését. Észre sem vették, hogy ott vagyok. Egyszer csak — ó, kis csúnya, rövidlátó szemek! — úgy éreztem, sőt úgy láttam, hogy két nagyon mély, koromfekete szemmel néz engem valaki. Szakadatlanul rám néz. Nem hittem, hogy olyan valaki is van a világon, aki engem néz. Nem is igen láttam én azt. Éreztem. Egyik legszebb érzésem volt életemben. Nem tartott tovább pár percnél. Azt hittem, az ég szakad rám, úgy dobogott a szívem, fönt, egészen a nyakamnál. A csúnya, mongol arcom rákvörös lett és valami kimondhatatlan édeset éreztem. Egyszerre szinte jól kezdtem látni. Világosan láttam — dacára, hogy a szoba másik végében volt — tisztán

láttam a rajtam nyugvó két koromfekete szemet. Valami ájulásfélét éreztem és azt gondoltam, hogy most volna jó — meghalni. Szébb már úgysem következhetik semmi az életemben. Ha tudtam volna akkor, hogy mennyire igazam volt.

Horváth Árpád. Első szerelem. A főmérnök fia volt, húszéves és Pesten jogász. Magas, fekete-hajú, nagyon komoly, nyugodt, halkszavú, jól nevelt fiú volt. Kitűnő modora volt és óriási sikere a beregszászi lányoknál. És pesti jogász volt, kérem. Milyen különös, hogy éppen rajtam akadt meg a szeme, aki a leányok között bizony nem voltam a legszebb. Az ellenkezője voltam. Árpádnak csodálatosan szép szemei voltak. Mint két ragyogó fekete gyémánt. Mélyérzésű gyerek volt. Poéta. Verseket írt. Egyszer egy este, mikor Péter bácsit hoztuk haza csónakon, hátramaradtunk a kertben. Akkor is nyolcat harangoztak. Érdekes, milyen nagy szerepe van életemben a nyolcórai harangszónak. Mondom, hátramaradtunk a kertben, gyönyörű júliusban, a nagy diófa alatt, kedvesen beszélt valamit, aztán szépen felém hajolt és — megcsókolt. Nem a számat csókolta meg, kedves Barátom, csak az arcomat. És mégis azt hiszem, hogy az a csók volt életemben a legszebb. Vagy lehet, hogy nem is a csók volt olyan szép, mint inkább az én szívem és lelkem. A csók sem attól függ, hogy milyen. Inkább az a fontos, hogy mi milyenek vagyunk.

Másnap azt mondta nekem Árpád, hogy elvesz feleségül. Nem tűri, hogy színésznő legyek.

— Mert tudja maga, hogy mi és ki egy színésznő?

Én tudom, én Pesten vagyok jogász, én mindent látok és hallok, én ismerem azokat a színésznőket. Aztán mesélni kezdett kontra színipálya dolgokat. Pontosan az ellenkezőjét mindannak, amit Péter bácsitól hallottam. Beláttam, hogy igaza van. Beláttam, hogy mindezeket tekintetbe véve — legfőképpen azt, hogy a diófa alatt megcsókolt — nekem nincs és nem is lehet más választásom, mint hogy hozzá menjek feleségül.

— Csak ez azért mégis nagyon nehéz. Mert mondja, kedves Árpád, ha maga engem elvesz, miből fogunk élni? Miből fogjuk eltartani a gyerekeket? Mert édesapám mindig azt mondja, hogy az ő beleegyezésével én soha nem mehetek férjhez. Azt mondja, az a legrosszabb üzlet, amelyet emberek józan ésszel köthetnek és ő nem fog nekem ilyesmire pénzt adni. Árpád azt felelte:

— Nem is kell. Majd én megkeresem azt a pénzt, amire szükségünk lesz. Várunk öt évet — ötöt! —, míg én készen leszek a tanulmányaimmal, akkor én huszonöttesztendőös leszek, maga tizennyolc és akkor majd én megmutatom, hogyan kell magát úri módon eltartani. És a gyerekeket is.

Nagyon helyeseltem ezt a tervet. Tizenhároméves voltam és mindig fülig vörös lettem, valahányszor észrevettem, hogy a két szép fekete szem simogatja az arcomat. Úgy jártam-keltem a világban, mint egy kis ábrándos menyasszony. A színpad iránti szerelmem egy kicsit meglazult. De csak rövid időre.

Történt egyszer, hogy a nyár vége felé, magamból kikelve, izgatottan meséltem anyámnak, hogy:

— Hallgasson ide, édesanyám, milyen furcsát álmodtam. Azt álmodtam, hogy egy nagy színpadon állottam. A város, melyben a színpad volt, nem volt magyarnyelvű. Idegen nyelven beszéltek körülöttem. Megjelentem a színpadon tiszta fekete selyemruhában, az emberek tapsoltak és a zenekarból egy óriási virágkosarat nyújtottak fel. A virágkosárra egy lilaszínű esperes cingulus volt kötve. A virágot is, a cingulust is Leszkay Sándor bácsitól kaptam.

Leszkay Sándor Nagy-Magyarón, a Csallóközben volt esperes-plébános. Én a Tiszaháton voltam tizenhároméves kislány. Kinek jutott volna valaha is eszébe, hogy Pozsonyban fogok elindulni az utamra, ahol tényleg felnyújtották a zenekarból a nagy virágkosarat, amelyet Leszkay Sándor küldött és amelyre tényleg egy sötétlila cingulus volt kötve ezzel a felírással: *Az álmok nem hazudnak.*

X.

Magam maradtam

A »csók«, amelyet Árpádtól kaptam, teljesen feldőlt. Meg voltam zavarodva. Rettenetes harcokat vívtam színpad és családi élet között. Mikor színházról volt szó, ilyeneket mondtam anyámnak és Péter bácsinak:

— Most már úgyis mindegy. Most már úgy sincs visszatérés. Nekem most már színésznőnek kell lennem.

Azt mondja anyám:

— Mi az a »most már«. Micsoda buta beszéd ez?

Mosolyogtam. Nem értették. Nem értették, hogy engem valaki a diófa alatt megcsókolt és most már nincs választani való út. Csak két út van: vagy elvesz feleségül, vagy a színésznői pályára kell mennem, ahol az ilyesmi — szabad. Visszatérés nincs. Nincs visszatérés.

Árpád nagyon fölényesen beszélt a színházról és bizonyos kis megvetéssel a színésznőkről, akiknek gyémántokat lehet ajándékozni, meg bundát, meg birtokot. Én ugyan még idáig ezek közül egyiket sem kaptam, hacsak ezután nem fogok kapni. De azt hiszem, ennek is több súlyos akadálya van. Az ő nagy, zajos jogászéletében így tanulta. Egy pesti jogász pedig csak tudja, na! Az emlékkönyvembe egy kis verset írt, amelynek ezek voltak az utolsó sorai:

*A lányka szép, míg honn virul feselve,
Mint nyíló bimbó, oly szép, oly remek,
S ha nagyravágás, gőg honolva benne,
Elhagyja bokrát, fény után esengve,
Jutalma vesztett boldogság lehet.*

Ezt a kis verset a keze írásában most találtam meg egy, sápadt papirosra az ifjúkori emlékkönyvemben. Milyen szép ajándék. Visszaemlékezni erre az első, tiszta szívdobbanásra. A mélyen szikrázó, komoly, koromfekete szemek a nagy háborúban örökre lecsukódtak. Valjevónál. Mindjárt a legelőjén. Már ott vesztettük el a háborút. A kis valjevói katona biztosan vár rám valahol és szeretettel egyengeti az utat mire majd én is — megérkezem.

Tehát, hogy folytassam, az álom nagyon meg-

zavart. Megint a fellegekben jártam és mindenhez és mindenkihez hűtlen lettem. Megint csak az első és egyetlen szerelmemért rajongtam. Ez a színpadért való küzdelem aztán nagyon keserves lett. Kínos és fájdalmas. Péter bácsi ezt látta. Valóságos csatákat vívott szüleimmel miattam, de hiába volt minden kapacitálás, a szüleim nem puhultak meg. Megdermedtek a gondolatra, hogy a lányuk színésznő akar lenni. Apám, aki nem nagyon beszélt fölösleges dolgokat, egyszer egy nagy vita után, amikor is anyám, Péter bácsi és én vitatkoztunk, nagy nyugalommal ezt mondta:

— Hát jegyezd meg jól magadnak, hogy inkább a koporsóban lássalak, semhogy megengedjem, hogy színésznő légy... Az én beleegyezésemmel soha.

Szegény atyám halálosan félt, hogy majd elsodor az élet és magával ránt a nagyvilág és a könnyelműség. Engem akkor édeskeveset érdekelt, hogy ő mit, miért és hogyan gondol. Csak azt éreztem ezután a kijelentés után, hogy megszűntem lenni. Szertefoszlott minden édes álmom, képzeletem, ábrándom. Mert azt nagyon jól tudtam, hogy ha apám, akit a világon legjobban szeretek, ezt mondja, akkor nincs segítség. Fekete ég borult rám. Nem maradt nekem semmim, mint az egyedüllét, a hegyek, a mező, a csigaszugi rét, a Csizaj erdő, ahová mindennap szorgalmasan kijártam sírni, panaszkodni. Hangosan beszélgettem a kis mezei virágokkal: a szarkalábbal, pipitérrel, katángkóróval, gyenge kis hajladozó ákácfaikkal, öreg tölgyerdővel, Nagy színházat játszottam a mezőn, nagy dialógo-

kat folytattam az erdőben, fájdalmas, keserves sírások voltak a kísérem, igazi könnyekkel. Ott kezdtem színházat játszani.

Hosszú ideig tartott az a rengeteg fájdalom, amelyet aztán végleg betetőzött a Péter bácsi halála. Amilyen rejtelmesen megmondott előre mindent, olyan rejtelmes volt, ami utoljára közöttünk történt. Ha regényben olvasnám, azt mondanám, egy író örült fantáziája. Tizennégyéves voltam, amikor meghalt. Életem első, nagy, igaz, mély fájdalma.

Péter bácsi kezdett nagyon rosszul lenni. Nehezen lélegzett, kínos fuldoklási rohamai voltak. Kezdett szegény öreg lefelé menni. Apám mindig azt mondta: Szegény Péter, már nem viszi soká.

Én azt akkor nem tudtam, mit jelent. Nem tudtam elképzelni, hogy velem olyasvalami is megtörténhetik, hogy nincsen többé Péter bácsi. Pedig hát ez hamarosan be is következett. Augusztusban, egészen az elején, szegény öreg védőangyalom, már nem tudta elhagyni a lakását, amely a mellettünk levő házban volt. Annál a bizonyos Vas Bálintnál bérelte az első házat, akitől én a szilvát laptam. Sokan látogatták, mert nagy ember volt a vármegyében és az a híre volt, hogy gazdag ember. Azt hiszem, inkább ez volt a népszerűségének az oka. Egyik estefelé — sokan voltak nála —, mikor nem figyelt senki, a szája elé tartotta a kezét és nehéz lélegzettel, sipoló mellel azt mondja nekem:

— Majd ha vacsorához ültök, akkor itt nem lesz senki, valami ürügy alatt osonj ki és gyere át hozzám. Mondani akarok neked valamit.

Rettenetesen izgatott lettem. Éreztem, hogy valami nagy és fontos dolog előtt állok. Még vacsora előtt visszaszöktem Péter bácsihoz. Teljesen egyedül volt. Hörgött a melle és szakadozva, fuldokolva beszélt:

— Gyere, ülj le ide mellém a sámerlire, hogy jobban lássalak és főleg, hogy jobban halljad, amit mondani fogok.

Lekuporodtam a lábaihoz.

— Hallgass rám most, okosan. Sietek, mert hátha jön valaki és megzavarnak. Figyelj jól. Én ma éjjel meghalok. Úgy két óra tájban. Te már akkor aludni fogsz. Nem tudom, mi és hogyan fog történni, ha én már nem leszek, nincs időm most hosszasan beszélgetni, már hallok a kapuajtó nyikorgását. Jönnek. Figyelj jól. Ebben a szobában leszek kiterítve. Ide gyere be, a halott Péter bácsihoz — mert most semmire nincs idő —, térdepelj le a koporsója előtt és esküdj meg mindenre, ami szent — az apád nevére esküdj meg! —, hogy színésznő leszel. Végredeletemben hagytam neked ötezer forintot, hogy ha végül mégsem engedne el az apád, akkor — szökj el. Arra hagytam a pénzt. Most mondd utánam: Esküszöm, becsületes, úri szavamra esküszöm.

Simogatta a fejemet. Összegubbaszkodva ültem a lábainál a zsámolyon.

— Péter bácsi, ne haljon meg! Apám biztosan segít magának, hogy nem kell meghalni.

Halálsápadt volt az arca, a melle zihált és jobban kancsított, mint valaha.

— Ezen már apád sem tud segíteni. Mindegy, no! Döglött kutyának árokban a helye.

Azután megint simogatta a fejemet:

— Még nem esküdtél meg. Mondd, esküszöm.

Csak a Halál olyan komoly, olyan őszinte, olyan egyenes, ahogy én feleltem neki:

— Fedák becsületszavamra esküszöm.

Megveregette mégegyszer az arcomat. Mosolyogni próbált:

— Most erigy. És ne felejtsd el: holnap. Ebben a szobában. Erigy.

Kirohantam az uccára. Nem sírtam. nem is tudtam, mi az a halál. Csak tágranyitott szemmel néztem a levegőbe, messze néztem, bele a semmibe. Azt hiszem, abban a pillanatban az én két kis kalmuk szemem is kancsított. Mikor visszamentem, a szüleim már vacsoránál ültek. Haragudtak. Istene, hol voltam én attól, hogy azzal törődjem, hogy haragusznak-e a szüleim vagy sem. Szótlanul megvacsoráztam és aludni mentem. Apám, aki a legönfeláldozóbb szeretettel ápolta barátját, vacsora után átment az utolsó éjszakára. Én, mondom, lefeküdtem és aludtam, mint a bunda. Reggel ötkor felébredtem. A mellékszobában egy ajtó nyikorgott. Valaki jött. Azután megint nyikorgott az ajtó. Világosan hallottam a szomszéd szobában, amikor apám azt mondta anyámnak:

— Szegény Péter meghalt.

Felültem az ágyamban. Pitymallott. Kis barna vaságyam volt, amelyre rózsák voltak festve és arany volt a szegélye. Felültem, magasra húztam a

térdeimet, átfogtam a kezeimmel és bámultam magam elé. A semmiből lassan kibontakozott két zöld-zsalugáteres ablak. A zsaluk között beszűrődött a reggeli világosság. Ezekbe a kis résekbe, recés hajnalhasadásokba bámultam én bele, tágrameresztett szemekkel és azon gondolkoztam, hogy: nekem pedig most oda át kell mennem. Becsületszavamat adtam. Meg kell csinálnom a fogadalmat, ahogy ígértem. Aztán azon gondolkoztam, hogy miután már elintéztem ezt a becsületbeli ügyemet, megyek a városba és összeszedek minden tubarózsát, ami csak van. Azt szerette. És még jobban bámultam bele a világos zsalugáterközökbe. Meresztettem a szemeimet. Nem sírtam. Nem is tudtam jóformán, miről van szó. Folytonosan csak azon töprengtem, hogy kinek van tubarózsa a kertjében, mert a tubarózsát szerette... Azután mélyen elaludtam. Mire felébredtem, már jó későn volt. Nem keltettek fel, örültek, hogy alszom és nem látom az előkészületeket. Halkan mondták meg, hogy Péter bácsi meghalt, de még nem szabad hozzá átmenni. Vártam délig. Akkor már szabad volt. Nem mentem át, csak mindenkit figyeltem, ki megy be, mikor megy, meddig marad. A kapuban álltam és lestem. Hallottam, amikor mondták: Olyan, mintha aludna. Azt is mondták: Hogy megnyugodott. Azt is: Szép koporsója van... Fínom a szemfedője... Hát volt miből venni. Ilyeneket hallottam. Izgatottan lestem, hogy mikor nem lesz nála senki. Déli harangszó után aztán megritkultak a látogatók. Mire félegykor az ebédet bevitték az asztalunkra, senki sem

volt nála. Valami ürügy alatt kiszöktem és mint egy gyík, a fal mellett osonva, besurrantam halott barátomhoz. Egyenesen be a halottasszobába, se jobbra, se balra nem nézve, mintha attól féltem volna, hogy valaki megfogja a szoknyámat és visszahúz. Két gyertya égett a feje mellett és nagyon magasan feküdt. Nem láttam semmit, csak a fehér szemfedőt, amelyet magasra emelt a két lába. Az ajtón rigli volt. Berigliztem. Csak egy pillanatra, míg a becsületbeli ügyemet elintézttem vele. Letérdepeltem a padlóra, nem néztem fel hozzá a világért sem. Iszonyú volt először látni életemben egy szemfedővel letakart koporsót. Féltem, hogy valaki kopogtatni fog az ajtón, hogy nyissam ki és ezért gyorsan, lüktető szívvel elkezdtem a mondókámat:

— Péter bácsi, esküszöm neked, ahogy megfogadtam, hogy színésznő leszek. Akármibe kerül, akármilyen úton jutok el odáig, de úri becsületszavamra fogadom, hogy színésznő leszek. Áludj békében, ne nyugtalankodj, mert ezt a fogadásomat csak a halál változtathatja meg.

Egy pillanatig vártam. Azon gondolkoztam, hogy nem kell-e még többet mondani, hogy elég-e ennyi? A gyertyák sercegték a nagy csendben. Az uccáról beszűrődött az ablak alatt elmenő emberek vidám hangja. A folytonosan várt kopogtatás elmaradt.

Azután szaladtam haza ebédelni. Megint összeszidtak, hogy hol kószálok annyi ideig. Anyám még azt is mondta, hogy:

— Ahelyett hogy siratnád szegény Péter bácsit, biztosan megint valami gazságon töröd a fejedet.

Azt feleltem:

— Édesanyám, segítsen meg mindnyájunkat a jó Isten, hogy ez a most kieszelt gazságom sikerüljön. Ebből a gazságomból — a fogadalomra céloztam — nincs kiút. Nagy bánat érné anyámékat, ha nem sikerülne.

A tubarózsákat összeszedtem. Mind, ami csak volt a városban. Egy nyári ruhámról levettem a slájfnit, beszaladtam vele a Farkas papírkereskedésbe és megkértem a kedves jó Farkas urat, hogy legyen szíves nyomassa rá: »Aludj békében és ne búsulj, Péter bácsi!«

Gyálog kísértük ki a Szúnyoghegy alá. A Spagát is jött. Én szüntelenül csak azon gondolkoztam, hogy:

— Ha most felülne a koporsóban, biztosan nagyon örülne, hogy tubarózsától szagos az egész ucca...

Magam maradtam.

XI.

»Musik«

A »karriéremből« Péter bácsi csak a legeslegelejét láthatta. Az első színtelen, vérszegény lépést, mikor a negyedik polgári vizsgámon mint külön énekszámot énekeltem a Madarászból a Postás Milka belépőjét. Ott ült az első sorban előrehajolva, a botjára támaszkodva. Nagyon meg volt velem elégedve. Vizsga után, mikor keresztümentem a folyosón, Greisinger tanár úr megállított:

— Mondja, Fedák, igaz, hogy színésznő akar lenni?

Lesütött szemekkel, szégyenkezve feleltem, hogy igenis, tanár úr. Négy év alatt soha, egyetlen egyszer sem tudtam neki felelni. Fizikát tanított és természetrajtot. Kedvesen mosolygott rám, mintha azt mondta volna, hogy baj lesz azzal a színi pályával, mert ott bizony tanulni fog kelleni. Péter bácsi mellettem állt, fogta a karomat és taszított le a lépcsőn. Örült, hogy vége van örökre az iskolának, a mókának, mert most már majd a nagy élet következik. Nagyon tetszett neki a Postás Milka belépője, csak úgy ragyogott a szeme és mikor mentünk hazafelé, vitte a régi mondókát:

— Érted? Úgy, ahogy mondtam. Ha nem engedne el az apád, hát meg is lehet szökni.

Szörnyű! Egy gyerekleánynak ilyesmiket ültetni a szívébe. De már kimondta és ez teljesen elegendő volt ahhoz, hogy a »szökés« szót soha többé el ne felejtsem. Ez után az első szereplés után aztán semmit sem látott többet. Az augusztusi fertálykor az igazi Örök Lakásba költözött. A segítőtárs, a barát, aki lelket öntött belém, az örökösen bizakodó, fellegekben járó, vidám, izgató, ambíciót fűtő barát nem volt többé. Egyedül maradtam a vágyaimmal, terveimmel, vadul dobogó szívemmel és nem volt kinek kiokádni magamból a lávát, ami bennem égett. Nem is értette volna meg senki. A fogadás, amelyet koporsójánál tettem, azért egy kicsit mégis megkönnyebbítette az életemet. Nyugodtabb lettem. Tudtam, hogy akármi, akárhogyan lesz az

életben, én a szavamat adtam és a szavamat minden körülmények között meg fogom tartani.

A ruhám lassacskán hosszabb lett, a cselédeknek nem volt szabad többé Zsazsukának hívni. Kisasszony lettem. Kisasszony. Nem szerettem kisasszony lenni. Nem is szoktam meg ezt a titulust soha. Az iskolának, amelyet nem szerettem és amelyben mindvégig a legrosszabb tanuló maradtam, vége lett, de azért mégis sajnáltam, mert az iskola jelentette számomra a szabadságot, otthon ezer kifogást, kóborlást. Nem volt szabad többé reggel fél nyolckor lehasalni az öreg cserépkályha nyitott ajtaja elé és fakanállal, lábasból tegnapról megmaradt, fölmelegített paszulyt, lencsét vagy káposztát reggelizni. Soha nem kávéztam. Iskolai éveim alatt, nyolc esztendeig, mindig csak ilyen gyöngé, diétikus kis reggeliket ettem, mint: fölmelegített túróscsuszát, vagy éppen ami tegnapról maradt. Azon mindig nagyon nevettem, amikor valaki kávézott. Túlságosan humorosnak tartottam. Fínom anyám sokat siránkozott fölöttem, de főcinkosom, apám, szerfölött helyeselte a csuzpeiz reggeliket. Olyan is voltam, mint egy vasgyúró. Apám azt tartotta, hogy csak egészséges testben van egészséges lélek. Nem szerette a sovány embert. Kákabélűeknek nevezte őket. A sovány nőket meg pláne nem szerette. Lenézte őket. Az ideges nőket útálta legjobban. Azt mondta mindig, hogy idegesség az nincs. Mikor úrhölgyek panaszkodtak neki, hogy: ideges vagyok, Pista bácsi, mindig azt felelte: mitől, jóasszony? Ideges. Ez csak olyan divat. Én még

sohasem láttam parasztasszonyt, aki ideges lett volna. Egy jó nagy virgáccsal meg kellene suhintani magukat.

Az ilyen kis apróságok mély gyökeret vernek egy gyerek szívében. Én például nem vagyok ideges. Sohasem engedtem meg magamnak azt a luxust, hogy ideges legyek. Úri betegség. Olyanoknak való, akiknek nincsen semmi komoly dolguk vagy feladatuk az életben. Mikor érne rá egy magamfajta ember ideges lenni? Nem ismerem közelebbről ezt a szót: idegesség. Az igaz, hogy én gyermekkoromban lencsét, borsót, káposztát reggeliztem. Sajnálom a mai gyerekeket. Vattába pakkolják őket. Én tapasztalásból tudom, hogy az ilyen nevelés milyen átok egy gyereknek. Nem ők lesznek hibásak, de a gügyögő, gyáva, puha szülők, hogy mikor kimennek a kemény, szabad, vad életbe, elfujja őket az első szél. Egyszerre csak látni fogják, hogy homokra vannak építve. Kőre kell építeni a gyerekeket, apák és anyák. Terméskőre. Erre, úgy érzem, én élő példa vagyok. Mi minden rettenetes történet volna már velem az életben, ha az alapkövek nem volnának olyan hibátlanok. Micsoda óriási viharok nem tudtak elfujni, de még csak helyemből meg sem mozdítani! Ahhoz földi orkánok nem voltak elegendők. Ahhoz Földöntúli Hatalom kell. Az igaz, hogy a Földöntúli Hatalomnak elég egy szikrányi lehellete és egy szempillantás alatt minden rombadől. Hiszek a földöntúli Örökös Szemekben és szívemből sajnálok mindenkit, aki ebben hinni nem tud.

Agyó, fakanalas, földön hasaló reggelik. Agyó, kukoricafosztó. A »kisasszonynak« nem volt szabad többé »hántóba« menni vacsora után, ahol a lányok meg legények egy szál harmonika mellett olyan édesen és olyan szép nótákat énekeltek. Azóta vágytam mindig harmonikázni! Majd belehaltam, úgy szerettem volna harmonikázni és különösen imponáltak nekem a parasztlegények, akik olyan nagyszerűen értették ezt a művészetet. A vágyam végre mégis csak teljesült. Alig kellett rá várni harminckét-harminchárom évet. Az igaz, hogy azután aztán jól kiharmonikáztam magam. Mert azt nem lehet mondani, hogy az elmúlt kedves nyáron, 1927-ben, a »Borcsa Amerikában« című darabban nem harmonikáztam ki magam kedvemre.

Agyó, aranyos szombat délutánok. Nem volt szabad többé szombatonkint fölvenni valamelyik cseléd kopott kék kartonruháját, felgyűrni az ujját, feltúrni a szoknyáját és odaállni súrolni, komisz kefével. Közben torkom szakadtából énekelni: »Elég nagy a beregi határ, magam vagyok benne a betyár...« Nem volt szabad Letuczky Marit, a szobalányt, este, mosogatás után, gondosan megfésülni és segíteni neki öltözködni, mikor bálba ment. Virágot tűzni a hajába és azt mondani:

— Te bolond, Mari, te leszel a legszebb. Meg is fogadlak én téged, ha majd Pesten leszek prima-donna. Tíz pengő forint havifizetésed lesz.

Ezzel a Letuczky Marival aztán, mikor 1922-ben először Amerikában jártam, találkoztam Bridgeportban. Egyszer csak eléem áll egy fekete selyembe

öltözött lady, a legfinomabb fekete csipkekendővel a fején, átnyújt egy kis csomagot és azt mondja:

— Zsazsuka lelkem, hoztam egy kis candyt (cukorka) magának. Na, nézzen jól meg, aztán találja ki, ki vagyok.

A szemében csillogott a könny. A mellette álló hölgy ráncigálta a ruháját:

— Ugyan, Mrs. Szilágyi, ne zavarjuk most ilyesmivel a Fedák Sárít.

Néztem, néztem egy darabig, aztán egyszerre csak kitört belőlem:

— Mari! Kedves, jó, régi Mari! Régi barátom, te vagy az?

— Zsazsuka, kedves, lelkem Zsazsuka. — Ezzel már egymás nyakába borulva, sírtunk is keservesen és boldogan. Letuczky Mariból Mrs. Szilágyi lett. Három fia volt. Egy orvos, egy patikus, egy kereskedő. Elmesélte, hogy húsz hosszú esztendő óta folytonosan vasal. Vasárnap is. Azt mondta, olyan »üzemben« van, ahol vasárnap is vasal. Csak így tudott három gyermekéből embert nevelni. Az ura meghalt, amikor a gyerekei még öklömnyi kicsinyek voltak. Azóta mindig vasal. Fesztettem magam az előadásra, mellettem ült és a simogató két keze nem szünetelt egy percig sem. Amit ért, azt simogatott. A hajamat, a ruhámat, a kezemet, a kikészített János vitéz ruhákat, csizmát, rongyos kalapot. Forgatta a furulyát, nézegette a karikást és a ragyogó zöld mundért. A rongyos kalapom mellől elvett két szál árvalányhaját és gondosan eltette. A csinos kis arca a régi volt, csak sokkal sápadtabb.

Magyarul már csak törve beszélt. Azt is fáradtan, halkán. Éreztem, hogy halálosan fáradt. A két fénytelen szeme mosolytalan, örömtelen, szomorú.

Mari fekete selyemruhában, a saját autóján jött át Stamfordból a bridgeporti előadásra.

Mari fekete selyemruhában, a saját autóján vitte haza Bridgeportról Stamfordba a két szál árvalányhaját...

Máris néninek hívták a szakácsnőt. Szabó Endréné. Az ura kiment Amerikába és négy gyermekkel itt hagyta. Remekül tudott főzni. De ami engem jobban érdekelt, gyönyörű meséket tudott mondani. Évekig lakott nálunk. Én már úgy tekintettem, mint családtagot. Neki már sokkal több fizetést ígértem, ha Pesten primadonna leszek. Tizenkét pengő forint volt előirányozva. A szombati súrolások patrónusa. Kedves Máris néni. A mesék között, amelyeket olyan kitűnő magyarsággal, jóízűen tudott elmondani, a kedvencem: Judinca és Ezonprezon volt. Judinca és Ezonprezon. Ilyet igazán csak a mesében lehet hallani. Máris néni aztán tényleg mellettem volt Pesten. Évekig szolgálta hűségesen Rákosi Szidit. Én már régen a Bob herceget játszottam, amikor ő még mindig mesélt esténként Judincáról és Ezonprezonról.

Szóval, hogy folytassam, a komisz munkától eltiltattam, ami azonban távolról sem jelentette azt, hogy nem kellett dolgoznom. Minden házimunkát, minden kisasszonynak való munkát végeznem kellett. Például sohasem volt szabad felvennem a ruhámat addig, amíg ki nem vasaltam. Mialatt pol-

gáriba jártam, akkor is mindig ki kellett vasalnom a ruhámat, mert gyűrötten nem volt szabad fölvenni. Ha úgy tudtam rá vigyázni, hogy nem gyűrtem össze, nyertem, megspóroltam a vasalást. A gang végében volt a mángorlósín. Abban a mángorlósínben kellett nekem vasalni és fodrokat kolmizni. De nem is volt rajtam soha gyűrött ruha. Ma sines. Már mint a színpadon. Ezt a nagy ruhapedantériát nem is lehet soha megtanulni, csak a mángorlósínben. A mángorlósínben tanulja azt meg egy színésznő, hogy nincs rajta se gyűrött, se piszkos, se foltos, se kopott ruha, se ferdesarkú cipő és stoppolt harisnya. A mángorlósínben tanulja meg egy gyerek, hogy mindig úgy kell kinézni, mintha a skatulyából húzták volna ki. De nagy hálával is fordulok kedves anyám felé, aki szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy egy leánynak mindent kell tudni, akár lesz valaha szüksége rá az életben, akár nem. Hát nem volt rá szükségem? Ki tanított volna meg a *Mágnás Miská*-ban mosni, a *Szókimondó asszonyság*-ban vasalni és az *Antónia*-ban kenyeret vágni, teríteni, stoppolni? Nagyon jó szívvel emlékszem bíz én vissza arra a hederával befuttatott kis mángorlósínre.

A hosszú ruhával az úgynevezett nagy élet következett. Lassacskán kezdtek társaságokba vinni, multságokba, műkedvelői előadásokra. Utóbbiakban tevékeny részt vettem. Kóródy Sándor bácsi, a beregszászi árvaszéki ülnök volt a fő-fő mozgatóereje Beregszász kulturális életének két kitűnő fiával, Lajossal és Zoltánnal egyetemben. Benda Kál-

mánné, a nagyszerű és okos Vilma néni, a Nőegylet elnöknője volt a legnagyobb pártfogója ábrándjaimnak. Apám is játszott ilyen műkedvelői előadásokon. Többek között a »Garasos alispán« című darabban, melyben én játszottam a naiva-szerepet. Remek színész volt az öreg. Egy szemhunyorítása, egy-egy kézmozdulata többet ért, mint ha mások felvonásokon keresztül dolgoznak. Hogy lehetne azt leírni, milyen nagyszerűen és eredetien hangsúlyozott egy-egy mondatot? Legelső ilyen műkedvelői próbálkozásom a »Nagymama« volt. Ennek a színlapját ma is őrzöm.

Mindezek a szórakozások abból a célból találtattak ki, hogy más valami foglalja el a fejemet és felejtsem el a színpadot. Mindenesetre okosan kiválasztották. Folytonosan színházat játszottak velem.

Szórakozás és felejtés céljából engedtek el Szegedre egy fél esztendőre. Klimkó Ede táblabíró bátyámuramnál voltam, aki azelőtt Beregszászon volt törvényszéki bíró és atyám legjobb barátja. Két leánya volt: Edith és Aida, meg egy fia: Pista. Imádtam a két Klimkó lányt, akikre csodálattal néztem fel, lévén ők pár évvel idősebbek, mint én. Pista a bátyámnak volt barátja. Szegedre utaztam tehát azért, hogy a zenedébe fogok járni zongorázni tanulni. Jártam is, de csak inkább a zenede mellé. Nem ment sehogy sem a zongoratanulás, mert mindent rögtön kívülről akartam játszani és ezért sokszor kikaptam. Viszont azért akartam rögtön kívülről, mert rosszul láttam a kottákat, előre kellett hajolni és gondoltam, mit küszködjem vele, megy

Jótekonyczélú műkedvelői előadás.

A „BELEGREGYEI IRODALMI ÉS MŰPARTOLÓ EGYESÜLET”

MŰPARTOLÓ SZAKOSZTÁLYA

Beregszászban 1897. évi május hó 8-án az „Oroszlán” szálló dísztermében

műkedvelői előadást

rendez

SZINREKERÜL:

A

NAGYMAMA

Vigjáték 3 felvonásban. Írta: Csiky Gergely

Személyek:

Szvetlana grófné	— — — —	Kovács Margit a. h.	Bárczy Flóra	Szűcs László a. h.
Erőss úrné	— — — —	Károlyi Lajos ur	Perecs Jenő	Bencsik Elek a. h.
Országyi Vilmos báró nyug. ezredes	— — — —	Krémer István ur	Edy Vilma	Páky József a. h.
Kélmán	— — — —	Leliner Emil ur	Vidnyánszky Berna	Sikay Árpád a. h.
Purkász	— — — —	Dende János a. h.	Abba Margit	Hagy István a. h.
Timár Károli a nevelőint. tanfelügyelője	— — — —	Koták Béni a. h.	Kerecsényi Kálmán	Léner János a. h.
Márta	— — — —	Kádár Sándor a. h.	Peckó Ella	Varga Vilma a. h.
Todorik Sándor tanár	— — — —	Deme Kálmán ur	Cselenyiné a grófné gazdasszonya	Hudobay Ádám a. h.
Longo Szerephine nevelőint. tanár	— — — —	Hudobay Ida a. h.	Pinczer	— — — —
Kozma nyug. evang. lelkész	— — — —	Kalmáry Erőss ur		— — — —

Történik az első felvonás egy nevelőintézetben, a második pedig egy katonai szállóban. Szereplők: Csiky Gergely

Jegytárak: Tülszék 1 forint, kőrszék 60 kr., állóhely 60 kr., gyermek- és katonajegy 30 kr.

KEZDETE 8 ÓRAKOR.

Jegyek csütörtöktől kezdve válthatók befizetendő Gyula kereskedésében és az előadás estéjén a pénztárnál.

„Műkedvelői” könyvtárának kiadása.

az anélkül is, ha nem is játssza az ember pontosan, ami ott írva van. Nem lehet egy rövidlátó embernek zongorázni tanulni, kérem. Azért órára pontosan jártam. Igen, de — miért? Szerelmes voltam egy színészbe, akit menet is, jövet is lestem a színház sarkáról. Meg is mondom, ki volt: Bónis Lajos. Ezt Bónis Lajos idáig nem tudta. Hát most megmondtam. Most tudja. Láttam egyszer a színházban. A »Furcsa háború«-ban, rokokóruhában állt, elől, a sűgőlyuknál, a háromszögletű kalapjával legyezte magát, hódítóan nézett ki, minden nő ájultozott a nézőtéren és azt énekelte:

*Csak a falut, a mezőt szereti,
A ligetben elmerengve
jár a grófné, Melanie.*

Milyen furcsa az élet. Először hallottam azt a szót: Melanie. Akkor bezzeg még fogalmam sem volt róla, hogy milyen fontos és kegyetlen szerepet fog életemben játszani egy Melanie nevű valaki.

Szegeden is felléptem a műkedvelőkkel. A darab címe, amelyben játszottam, ez volt: »A másé«. Nem tudom, miféle darab lehetett. Angol vígjáték lehetett, engem úgy hívtak: Hannibell Margit. Egy férjes asszonyt alakítottam és pongyolában játszottam. Tizenötéves voltam és pongyolában domborítottam. Pokoli. Szegeden kezdtem frufrut hordani és sárgára puderezni a hajamat. Míg élek, el nem felejttem a búzakék bársony »kicsapott« kalapomat, amelyben a zenedébe jártam. Semmi sem volt elég feltűnő. Azt akartam, hogy az egész világ engem nézzen és az egész világ tudja

rólam, hogy színésznő akarok lenni. Órákat lestem Bónisra a színház sarkáról. Úgy zakatolt a szívem, mint egy gőzmalomkerék. A búzakék kalapon fehér structoll volt »oldaltcsapva«. Táskát hordtam ezzel a felírással: Musik. A két szép Klimkó lány minden délben a korzón sétált. A két különös és érdekesen szép Kacsóh lány, Bakonyi Szeréna, aztán egy nagyon csinos leány, akit mindig csak úgy hallottam emlegetni: Maca. Nekem Bakonyi Szeréna volt az ideálom. Olyan volt, mint egy szép, viruló rózsza. Nekem nem volt szabad a korzón sétálni, csak kivételes esetekben. Nem voltam még egészen nagy lány és otthon kellett gyakorolnom zongorát. Nem mondhatnám, hogy nagyon igyekeztem volna zongoraórai kötelességemet teljesíteni. Mindig a színház és a nagyok után szaglásztam. Szegeden hallottam először ezeket a neveket: Huszka Jenő, Bakonyi Károly. És Szegeden hallottam először azt a nevet: Kacsóh. Kacsóh Pongrác. Gráci... Szegeden kezdődött barátságom Huszka Jenővel, akinek a nővére, Pösze, az én Klimkó Pista beregszászi cimborámhoz ment férjhez. Huszka Jenő nagy tekintély volt. Pesten volt jogász és a Zeneakadémiára járt hegedülni tanulni. Mikor lejött Szegedre, nagyhangon mesélték neki, hogy van itt egy beregszászi lány, aki primadonna lesz Pesten és majd délután elő fog adni valamit. Ma is, ha összejövünk Jenővel, hahotával nevetünk a szegedi napokon. A leglehetetlenebb kuplékat énekeltem. De csak eleinte, mert későbben már csupán Huszka-dalokkal foglalkoztam. Nagy tisztelettel hallgattam Jenőt, aki zon-

gorázta és rozoga, reszkető kis hangon énekelte egyik szerzeményét, a legelsőt, melyet tőle tanultam:

*Az első ezüstös hajszálat kacagva üdvözölni úgy lehet...
Mint a napfényes, viruló ligetben az első sápadt, sárga levelet.*

Ebből a kis dalból nőtt aztán ki a Bob herceg. Istenem, be szép is volt. A Tisza Lajos körúton. Bakonyi. Huszka. Kacsóh. Szegeden, 1894. A táskámon az állt: Musik.

Pár hónap elteltével fájó szívvel vissza kellett mennem Beregszászra. Apám várt az állomáson. Mikor leszálltam a vonatról sárgára puderezett óriási frufruval és elkezdtem affektálva, selypítve beszélni, a búzakékbársony kicsapott kalapot még jobban hátradobva, apám kővé meredten állt és szemmellátható volt, mint megy ki lassan a vér a fejéből. Csak annyit mondott:

— Majd a sikátoron megyünk haza. Én nem hajtok veled keresztül a főutcán.

XII.

Fedák „bárónő“ a prépostnál

Sok boldog időt töltöttem Jászáron, Abauj vármegyében. Atyám nővére, az áldott jó Mária néni, felesége volt a fehérpapok jószágkormányzójának, Weigl Józsefnek. Az ő kislányuk volt az én Mary barátnőm, aki olyan csodaszépen zongorázott és türelmesen kísérte az énekemet és mókáimat. Nagy mulatságokat rendeztünk tehát Jászáron. Az egész

környéken híre volt a délutáni ozsonnáknak, amelyek abból állottak, hogy a fehérpapok minden áldott nap lejöttek a várból hozzánk és mi Maryvel énekeltünk, zongoráztunk, előadtunk, szavaltunk, nagy előadásokat rendeztünk. Felejthetetlenül kedvesek voltak a fehér reverendás főurak világoskék cingulussal és örökös jókedvvel. Hálásan emlékszem ma is vissza kedves, buzdító szavaikra. Oda is azért küldtek a szüleim, hogy ne essék szó színházról és próbáljak felejteni. Na, hiszen jó helyre küldtek, mondhatom. Csak még jobban élesztették bennem a tüzet. Nem olyan papok voltak azok, akik kolostorba küldték a szegény színészjelölt lányokat. Okosak voltak, jók, műveltek, fínomlelkűek, rendkívül intelligensek. Világosan látták, hogy nekem a színpadon van a helyem. A fehérpapokkal valóságos rokon kötelek fűté össze az egész családomat. Nagyatyám testvére, Fedák Orbán, prefektus volt a jászói rendben. Nagyatyám, Fedák András, az összes premontrei uradalmak főerdésze volt. A kiterjedt rokonság közül állandóan legalább öten-hatan voltak a premontrei rend szolgálatában. Szóval, nekem rokonom volt az égszínkék cingulus és otthon éreztem magam közöttük. Otthon voltam a tündérszép jászói várban, ahol annyi gyöngéd szeretet körbezett, a híres szép jászóvári templomban, amelyben annyiszor és olyan elnéző kedvességgel hallgatták a főurak a rongy kis hangomon elénekelt Ave Mariát. Szerettem a vár előtt elterülő rétet. Sohasem láttam fűnek olyan haragoszöld színét és annyi ezer színű virágot. Szerettem a rét vé-

gében kezdődő erdőt és az erdőből büszkén kiemelkedő Kőszál sziklát, amely alatt hosszan benyúló, misztikus barlang volt. Nagyon szerettem a Tapolcát. Azt szerettem a legjobban. A hallgatag, mély, fekete tavat, erdőkoszorúival körülövezve. Sokat barangoltam a partján, meg az erdőben. Olyankor mindig a Tarvisi hőssel beszélgettem. A »Tarvisi Hős« nagyatyámnak volt a nagyatyja. Jászón született és ott volt gyermek a kis sötét Tapolca partján. Ott szötte a vakmerő gyermekálmodat, onnan indult útjára, ki, a nagyvilágba, lett belőle Belgrád ostrománál a híres Erdődy huszár, — Fedák Mihály. 1790-ben pedig Tarvisnál, ahol a Masséna seregeit pozdorjává törte, a tarvisi hős. Remek legény volt. Az egész híres Erdődy huszárezredből hatodmagával maradt életben és azzal a hat emberrel védelmezte és mentette meg az életét valami nagyfejű osztrák főhercegnek. A jászóvári levéltárban mutatták azt az okmányt, melyben a főherceg — ahá! Károly főherceg, most jutott eszembe — sajátkezű aláírásával mondott neki köszönetet élete megmentéséért és egyúttal értesítette, hogy kineveztetett Gyulafehérvár parancsnokának és a Mária Terézia rend lovagjának. Mutogatták a címerét is, amely az enyém is, de engem nem érdekelt különösebben. Sohasem hallottam otthon, hogy egy címer fontos lehet az ember életében. Azt is mutogatták az okmányokon, hogy: *Fedak von Gyulafehérvár*. Ez se nagyon izgatott. De Fedák Mihály, az Erdődy hős huszár, a katona, az elszánt, merész, félelmet nem ismerő huszárezredes, az már

érdekelt. Lángolt az arcom, szemem, mikor hallottam a vakmerő tetteit. Akkor, Jászón, nagyon sajnáltam, hogy nem születtem fiúnak. Úgy éreztem, hogy egyszerre, minden átmenet nélkül huszárezredesnek születtem volna.

Volt azért egy este, egyetlenegy, mikor egy pillanatra veszélyben volt a kalandorvilág. Úgy emlékszem rá ebben a percben — harmincegy esztendeje! —, mintha tegnap történt volna. A várba voltunk híva vacsorára. Az öreg Benedek volt a prépost. A vacsorának az volt az attrakciója, hogy dr. Takács Menyhért, a kassai premontrei főgimnázium igazgatója is jelen volt. Híres ember volt a papok között. Nagyra tartották, becsülték és szerették. Én nem nagyon jól éreztem magam a vacsora alatt, mert a prépost közelében ülven, komolyan és rendesen kellett viselkednem. Ha akartam, tudtam én kifogástalan is lenni. A bánatom csupán az volt, hogy nem lehetett színházról és a kapcsolt tartományokról beszélgetni. Asztalbontás után, amikor összevegyült egy kicsit a társaság, közelebb kerültem Takács méltóságos úrhoz. Két méter magas, szőkehajú, angyali szelíd tekintetű, nyájas, okos, kitűnő ember volt. A szava csupa nyugodt bölcsesség, a hangja mint a méz, a tekintete mint a bársony. Nem volt kunszt úgy nézni fel rá, mint egy félistenre. Mikor az öreg Benedek nyugovóra tért, szép illedelmesen kezét csókoltunk, a teremajtóig kísértük, hosszasan néztem utána, ahogy a folyosón dőcögött és magamban mormogtam:

— Már olyan öreg, hogy nem is való prépost-

nak. Ha tőlem függne, én Takácsot nevezném ki helyette.

Erre megszólalt egy hang a hátam mögött:

— Ezt jól eltalálta, kis Zsazsa, mert Benedek után okvetlen Takács következik. Már mehet is neki kezét csókolni, mint jövődöbeli prépostnak.

Egy hosszú, vékony, fehér reverenda mondta ezeket a szavakat. Úgy nevezték körülöttem, Fidél fő-tisztelendő úr.

Persze, azonnal rohantam Takácshoz és még nagyobb csodálattal néztem fel rá. A szó teljes értelmében fel kellett hozzá nézni, olyan magas volt. Megvesztegetően kedves volt hozzám. Sokat és okosan beszélgetett velem. Pártját fogta annak a tervemnek, hogy színésznő akarok lenni. Ma is a fülemben cseng a szép, mély hangja, ahogy mondta, hogy a művészet mindennek fölött áll, tiszta szívvel kell elindulni azon az úton, mely a tiszta művészethez vezet. Azután megint énekelni kellett a szokott kis dalainkat Maryvel. Mindenki nagyon jókedvű volt és a legfinomabb bort ittuk a karrieremre. Azután táncoltak. Bejöttek az inasok, felhajtották a szőnyeget, az egyik fiatal főúr leült a zongorához, a társaság pedig valcerezett. Kilb Jani is közöttük volt, aki egy beregszászi mesterembernek volt a fia, a bátyám iskolatársa és hű barátja. Ma Kende Gyula János fő-tisztelendő Nagyváradon és biztosan ugyanazzal a változatlan szeretettel gondol rám, amellyel én gondolok öreá és bizonyosan olyan fájdalmasan siratja Bereg vármegyét, mint én. Én nem táncoltam. Mindig csak

Takácsot néztem, aki egy nagy karosszékből ült és mosolygott. Csodáltam. Imádtam. Mikor elbúcsúzott tőlem — mintha tegnap lett volna —, mind a két kezét nyújtotta. Az én kis kezem teljesen elveszett az ő két nagy, erős kezében. Kedves melegséggel rázta meg a kezemet és kívánt nekem minden szépet és jót a göröngyös úthoz.

Azóta nem láttam. A jókívánságom teljesült. Tényleg főapát lett. Az ő jókívánsága is teljesült. Tényleg színésznő lettem. Ügylátszik, szerencsét hoztunk egymásnak.

Aznap éjjel nem húnytam le a szemeimet. Szüntelenül azon gondolkodtam, hogy milyen jó lehet az olyannak, akit egy ilyen ember védelmez. Egy ilyen jó, okos, erős, bátor ember. Akinek a két keze között az én kis kezem olyan, mint egy fonnyadt virág. Azon gondolkodtam, hogy ha egy ilyen egész ember áll egy nő mellett, azt nem érheti semmiféle bántódás vagy igazságtalanság az életben. Nagyon sokára és csak nagyon nehezen tudtam elaludni. Mikor másnap felébredtem, dél felé járt az idő. Világos nappal volt. Szép, ragyogó napvilág. A fehér reverenda és az égszínkéék cingulus nappali világításban még sokkal vakítóbbnak és sokkal meszszebbnek tűnik fel. Visszatértem tehát kóborló Mihály ükapámhoz.

Mikor Beregszászra megérkeztem, megint apám várt a vonagnál. Elégedetlenül csóválta a fejét. Sehogy sem tetszettem neki. Megváltoztam. Még jobban affektáltam, mint azelőtt. Este, vacsora után, beregszászi szokás szerint, összeültek a szomszédok

beszélgetni. Körülülték a nagy ebédlőasztalt és megindult a terefere. Apám a díványon feküdt és könyökölve pipázott. Nagy hangon adtam elő az élményeimet. Apám hallgatott. Sohasem beszélt, csak ha muszáj volt. Ebben a tekintetben is jó lett volna egy kicsit hozzá hasonlítani, mert bezzeg járt az én szám, mint a kereplő. Előadtam az összes jászói eseményeket. Elsősorban ösömet, Fedák Mihályt, a nagy hadvezért. A délceg katonát, akiért örrrrrjöngött az egész világ. Öt *r* betűvel mondtam. Előadtam a címert, hogy ezután már csak címeres leveleket fogok írni, címeres pecséttel. Előadtam Gyulafehérvárt, Tarvist, a Mária Terézia rendet. Apám hallgatott. Néha-néha ijedten nézett rám, aztán csak nyugodtan pipázott tovább. Nekem persze nem állt be a szám. Szakadatlanul letyefetyéltem:

— Majd ha Pesten híres színésznő leszek, elmegyek a királyhoz audienciára — úgy mondtam: audencia —, előadom Fedák ösömet, öt perc az egész, megállapíttatom a maga báróságát és — bárósíttatom, öregem! Öt perc az egész.

Ezt már nem tudta az öreg hallgatni. Flegmatikusan meggyújtott négy-öt gyufát, szipákolt egyetkettőt — csak úgy szöresögött a pipája —, aztán azt mondja:

— Jánykám, ha be nem áll a szád, meglátod, pofonverlek.

A »jánykám« azonban nem nagyon fogadott szót. Csak még hangosabban fujta: Nem ért maga ahhoz, öregem. Mit tudja maga, mi az, amikor valakinek

egy olyan őse van, mint Fedák Mihály. Látja, ilyen
ős szeretnék én is lenni. Méltó Fedák Mihályhoz.
Büszke voltam és hencegő.

Mikor azonban az elszánt, hencegő Erdődy hu-
szárivadék este a szobájában egyedül maradt,
megint csak ott térdepelt a pucér földön — fél
éjjeleken át mindig térdepelt — és alázatosan imád-
kozott. Mélyen lehajtott fejjel könyörgött Istenhez:

— Vezess engem azokra a göröngyös utakra, ke-
gyes Istenem. Énrám hallgass, ne Fedák Mihály
ükapámra. Ő katona és bizonyosan nem akarja,
hogy színésznő legyek. De egy katona azt nem
érti. Egy katona nem tudja, mi a tiszta, szent mű-
vészet. Egy katona csak verekedni tud. Én azért
ötet nagyon szeretem, mert bátor volt és megtaní-
tott engem arra, hogy hogyan kell verekedni.

Ha tudtam volna akkor, a beregszászi kis házban,
hogy hányszor fog kelleni igénybe venni az életben
ezt a Fedák Mihály ükapámtól ellesett tudomá-
nyomat.

XIII.

Rózsaillathy Trilby

Történt pedig tizenöt-tizenhatéves koromban,
hogy az Ág és Berának társulatának nagyon rosszul
ment Beregszászon. Az igazgató gondolt merészet
és nagyot és felkért, hogy játszam el a Madarász-
ban a Postás Milkát. Ez a fellépés biztosan meg
fogja menteni a társulatot. Már csak a gondolattól
is ájultoztam, hogy igazi színészekkel játszhatnék.
Arra azonban gondolni sem lehetett, hogy apám és

anyám ebbe beleegyezzenek. Összesúgtam-búgtam tehát Beránekével, aki a karmestere volt a társulatnak, hogy csak jajgassanak jó hangosan apám fülébe, hogy végük van, hogy tönkremennek, megbuknak, ha apám nem egyezik bele a fellépésembe. Ez a módszer használt is, mert apám — mint már annyiszor mondtam — a legjobb ember volt a világon, szánta a szegény komédiásokat és végül is beleegyezett a játékba, azt remélve, hogy a szegény társulaton tényleg segíteni tudunk.

Óriási esemény volt Beregszászon, hogy a Fedák lány igazi színészekkel fog játszani. Volt persze megjegyzés bőven — mint ahogy most is van megjegyzés bőven, ha a »Fedák lány« valamit csinál —, de én azzal édeskeveset törődtem. Beteges ambícióval tanultam a Postás Milka szerepét. Be is tanította azt nekem a jó Beránek néni úgy, hogy ha ma felkeltenek álmomból és bárhol elkezdik a Madarászt — akárkinek a szerepét —, én blindre folytatom. Az Arany Oroszlán nagyterme zsúfolásig megtelt és a siker leírhatatlan nagy volt. Ezt csak úgy hallottam. Nem nagyon emlékeztem rá, mert úgy jártam-keltem az emberek között és a színpadon, mint egy holdkóros. Biztosan csapnivaló rossz voltam. A ruháimat anyám állította össze. Semmi körülmények között nem engedték volna meg, hogy egy színésznő ruháját fölvegyem. Csupa új ruhát kaptam és azokban örjögtem végig a Postás Milkát. Édes mosolygás suhan át a szívemen, amint most ezeket az első Postás Milka képeket nézegettem. Meghatottan állok a két kis komikus kép

előtt és arra kérem Istent, hogy ezt a szent meggyőződést, amellyel a Postás Milkát játszottam és amellyel a Postás Milkában lefotografáltattam magamat és amely szent meggyőződés soha, egyetlen percre el nem hagyott pályámon, ha siker koronázta, amit csináltam, ha nem, — arra kérem Istent, hogy ezt a tiszta, szent meggyőződésemet ne vonja meg tőlem a hátralévő pályámon és életemben. Sokáig elnézem ezt a hófehérre puderezett frufrut. Olyan volt a fejem a sok felsütött hajtól, mint egy szakajtó. Azt hittem, én vagyok a legszebb a világon. Ha most elibém toppanna az a fehérre puderezett frufru — a mai síma, igénytelen fejemmel —, azt hiszem, haragudnék rá. De lehet az is, hogy sírva borulnék a nyakába. Annyi év múlt el azóta. Mert van úgy néha az életben, hogy egy ilyen fehérre puderezett, elbizakodott fejet simára pofoz az élet. Fényesre. Puder nélkül.

A szüleim kétségbe voltak esve és halálra rémülve az egész Ág és Berának vállalkozáson. Jajgattak. Nagyban fokozta a kétségbeesést a bátyám, Pista. Mert ő aztán ellenség volt. Már nem is veszekedtünk. Gyilkoltuk egymást. Kijelentette, hogy ha mégis megtörténne az a szégyen, hogy az ő húga színésznő lenne, megtiltja, hogy a családi nevünket viseljem. Ha apánk valaha bele is egyeznék, ő soha. Ez súlyos eset volt. Nem azért, mintha nevünk irányában bármilyen különösebb érzelem dült volna bennem, de mert az előtt a feladat előtt állottam, hogy új névről kell gondoskodnom. Ez nem volt kis feladat. Pista bátyám a májamat rágta azzal, hogy

sohasem fogom vinni semmire és még csak nem is Beregszászon, de Balazsérban leszek primadonna a Tyukodi társulatánál. Pista bátyám volt a családban a dzsenti, az előkelő, a — von Fedák. Borzasztó volt hallgatni, amiket beszélt. Mikor még magam sem tudtam, hogy mit akarok, miért és hol és hogyan akarom elkezdni és tulajdonképpen kihez és hová kellene fordulnom. Csupa ellenséggel voltam körülvéve, senki sem segített, mindenki csak kinevetett. Azért nem nagyon hagytam magam. Már akkor bennem volt, hogy nem hagyom magam. Mindig visszavágtam Pistának. Ezt a szellemet még Péter bácsi ültette belém.

— Ne hagyj magad, Babu, az ebadta he! Vágj oda a bátyádnak!

Pista a gazdasági akadémiára járt Magyaróváron. Az én ellenfelegyverem az volt, amit szintén Péter bácsitól tanultam:

— Megálljon, бүдös gazdasz, jön még maga hozzá Pestre, mikor híres színésznő leszek, de nem fogják beereszteni. Strimflis inas fogja megkérdezni, hogy kit jelentsen be. Akkor aztán én majd kiküldök egy üveg francia otkolonyt, hogy parfinozza be magát, mert az istálló szagától migrént kapok és csak azután fogom fogadni. Megálljon, бүдös gazdasz.

A Madarász egyik próbáján megkérdeztem titokban Beránekét:

— Mondja, kedves, jó Beránek néni, ha egyszer az úgy alakulna az életben, hogy én mégsem tudnék a szüleimmel zöldágra vergődni és — talán —

el kellene szökni hazulról, mondja, mehetnék én akkor oda, ahol maguk vannak?

Beránékné megölelt és meghatott hangon azt mondta:

— Nem szabad ilyesmire gondolni, gyermekem. Majd csak bele fognak egyezni. De azért persze, akármi történik is, mi boldogok leszünk... na, de ez úgy is lehetetlen, kedves, nem szabad ilyen gondolatokkal foglalkozni.

A társulat elment Beregszászról és én megint csak magam maradtam a keserves küzdelemben, amelyhez most már az is hozzájárult, hogy nevet kellett magamnak választani. Folytonosan írtam és rajzoltam a neveimet. Azért rajzoltam, hogy melyik fog a plakáton jobban mutatni. Ez így szabályos. Azokban a plakátrajzokban már benne voltak a Szibill, Bob, János vitéz, Pompadour, Antónia körmei. Hogy melyik név fog a plakáton mutatni. De hogy milyen plakáton és hol és mikor és hogyan, milyen körülmények között, arról dunsztom sem volt. Talán tényleg a Tyukodi társulatára gondoltam Balazsérban. A nevek között kettő vezetett. Az egyik volt: Rideghváry Szorenza, a másik: Rózsaillathy Trilby. Ezt az utóbbit szerettem jobban. Próbálgattam kis betűvel, próbálgattam nagy betűvel, nyomtatott betűvel, mindenféle formában. Úgy látszik, ezt szerettem jobban. Egyik írásomat meg is találtam.

Aranyos apám mindettől persze lelke mélyéig meg volt botránkozva. A későbbi években aztán világosan láttam, hogy nem az volt a félelme, hogy

színésznő leszek, de hogy abban a rossz világban,
kint, a nagy életben, mi fog történni az ő egyetlen
szerelmes gyerekével? Nagyszerű, okos apám, mi-
lyen igazad volt és milyen alapos volt a félelmed!
Ha nekem valaha lett volna egy lányom és színésznő

*Adva idem.
Kétszer rád, hadda s újra. Jól
Az ig. áldás. is a boldogság öle.
Gondolatok rém. ki miara elmegyek
Idiom! Rivallashy Tibor
születés - emléke*

akart volna lenni, azt hiszem, beleőrültem volna
még csak a gondolatba is. Ez nem hálátlanság tő-
lem, mert én a színésznőt a világ első asszonyának
tartom. Az igazi színésznőt, aki semmi egyébért
nem lesz színésznő, csupán azért, mert Isten ezt az
utat jelölte ki a számára. Aki nem spekulációból
lesz színésznő, akit Isten nevezett ki színésznővé,
minden néven nevezendő mellékkörülmények nél-
kül. Akit Isten nevezett ki földi nagykövetté. Az
olyan színésznőhöz úgy sincs senki és semmi ha-
sonló. Na, de hát hol teremnek az ilyen nagyköve-
tek? Hol van egy úgynevezett igazi? És ha már
van, hát hol van meg benne a három feltétlenül
szükséges tulajdonsága egy igazi nagy színésznő-
nek: tehetség, egészség, becsületesség. Ha ezek kö-

zül csak egy is hiányzik, már karcolás van a drágakövön. Hol van az az akarat, erő és fizikum, hogy minden rosszal meg tudjon birkózni, honnan veszi az erőt megvédelmezni magát, például a — barátaitól? Allani a két lábán, mint két vascölöpön, amelyeket senki és semmi meg nem ingathat. Nem elég csak tehetségesnek lenni. Mi minden rengeteg Isten adománya kell ahhoz, hogy valaki ezen a legszebb pályán le ne forduljon a lábáról és el ne sodorja a forgószelet. Elindulni még csak könnyű. Megérkezni, nagyon nehéz.

Nagy volt az én boldogtalanságom, hogy sehogy sem tudtam boldogulni az apámmal. Nem lehetett még arra sem rávenni, hogy beszéljen a dologról. Sohasem beszélt az én színházi ügyeimről és sohasem lehetett előtte erről beszélni. A sikerem a Madarászban azért nagyon tetszett neki. Egyszer lejött Beregszászra Zilahy Gyula. Kóródy Sándor bácsi, támogatóm, istápolóm, védelmezőm nehéz helyzetemben, lehozta Jules-t valami jótékonycélú estélyre. Azon a hangversenyen engem is felléptettek. Jules, az angyal Bilitzky, a legnagyobb komolysággal beszélt, hogy halálos vétek volna, ha nem vinnének fel a színiakadémiára. Akkor hallottam először ezt a szót: színiakadémia. Izgatott lettem. Kedvesen elmondta, hogy a színiakadémián négy év a kurzus és hogy milyen kitűnő, komoly iskola és mennyit lehet és mennyit kell ott tanulni és dolgozni. De ha aztán jól végzi el valaki és tehetséges, a Nemzeti Színház tagja is lehet. Figyelmesen hallgattam, ámbár ott már vesztett az aka-

démia, amikor azt mondta, hogy sokat és komolyan kell tanulni. Tanulni, azt nem. Arra nem éreztem semmiféle hajlandóságot. Határozottan bajban voltam. A Zeneakadémiára nem mehettem, mert semmi hangom nem volt és megmondta Pauli, hogy kár a fáradságért. A színiakadémiára meg nem ohajtottam menni, mert a négy év elijesztett, de azt hiszem, az még jobban, hogy komolyan kell tanulni. A komoly tanulás alatt mindig csak azt értettem, ami semmi izgalmat nem jelentett számomra. Olyanokat mondott Zilahy, hogy: Irodalom. Mitológia. Egyiket sem szerettem. Ha már irodalom, akkor rögtön, de abban a percben a Makrancos hölgy és ha mitológia, akkor mingyárt a Szép Heléna. Azonnal a színpadon játszani és előadni az irodalmat is, a mitológiát is. Sok álmatlan éjszaka következett azután a Zilahy Jules hangverseny után. Összezúzott szívvel állottam a fergetegben és nem tudtam, merre kell facsarodni, nem tudtam, kit kell megkérdezni. Nem volt Péter bácsi, a szolidáris jóbarát, aki hagyott nekem ötezer pengőforintot, csak nem tudtam, hogy hova kell vele menni és hogyan és mit kell vele kezdeni.

A rendes gyereket azonban nem hagyja el Isten. Mert mi történt? Egy napon a kezembe akadt egy *Budapesti Napló*. Még máig sem tudom, miféle úton-módon jutott hozzám. Nekünk nem járt. Nekünk a *Budapesti Hírlap* járt. A *Budapesti Napló* radikális lap volt. Az nekünk nem járt. És mégis a kezembe akadt. Böngészem, böngészem, egyszer csak azt a szót olvasom: *Rákosi Szidi*. Milyen

furcsa és milyen nagyszerű, hogy abban a pillanatban dőlt el az egész életem. Csak egy szempillantás. Van az úgy néha. Van ez így az életben. Csak azt nem tudjuk, mikor. Ezt mindig csak későbbben tudjuk meg. A Felsőbb Szemek. Azok vigyáznak ránk. Azok előre látnak éveken és örködnék felettünk és védelmeznék bennünket. Az Örkdő Szemek látják Rákosi Szidit már akkor is, mikor én még azt sem tudom, kicsoda. A rendes gyerekeket nem hagyja el az Isten.

A Budapesti Naplóban olvastam a Rákosi Szidi nyilvánossági joggal felruházott színésziskolájának a vizsgájáról. Ha jól emlékszem, a Fanchon asszony lánya című operett került színre. Ledofszky Gizella játszotta a Fanchont. Sok hosszú, sűrűn írott sorok mind e rendkívüli sikerről beszéltek. Egy rendkívüli tehetségről, egy rendkívüli iskoláról és egy rendkívüli tanárról. Többek között azt is olvastam, hogy a Rákosi iskola az egyetlen, amely operett-színésznőket képez. Az egyetlen, amelyben két rövid esztendő alatt meg lehet kapni a diplomát. Ott olvastam azt is, hogy akinek nincs operahangja, az csak a Rákosi iskolában tanulhat, példa rá Ledofszky Gizella, aki tökéletes énektudással és művészettel énekelte a Fanchont.

Ezt az ujságot eltettem. Milyen érdekes. Soha sem olvastam ujságot. Most tudom, nagyon kellene magam szégyelnem, vagy azt hazudnom, hogy bujtam az ujságokat, de mit tegyek? Megvallom őszintén, hogy én bizony nemigen olvastam ujságot. Most azonban azt is megvallom, hogy sokkal boldogabb

voltam akkor, amikor nem olvastam, mint most, amikor olvasok. Milyen különös kegye a sorsnak, hogy mikor a kezembe veszek egy lapot, azt a szót olvasom benne: Rákosi Szidi. Van egy extra Isten. Ez az én szent hitem, hogy van egy extra Isten. Aki nem hagyja el a rendes gyerekeket. Ez az extra Isten vigyáz a rendes gyerekekre, megmutatja nekik — még ha sohasem is olvasnak ujságot —, megmutatja nekik azt a nevet: Rákosi Szidi.

Rózsailathy Trilby gondosan összehajtogatta az ujságlapot és eltette. Van egy extra Isten.

XIV.

Beszéljünk kissé életkoromról

Rákosi Szidihez azonban hozzájutni nem volt kis feladat. Sehogy és sehol sem tudtam megpendíteni ezt az ügyet. Az idő meg közben múlt, múlt, ijedten konstatáltam, hogy kezdek vén lány lenni — 16 éves! — és biztosan lekésem az egész színpályát. A szüleimmel nem mentem egy lépéssel sem előbbre. Nem volt szabad ilyesmiről beszélni. Ellenben kezdtek multságokra vinni, kezdtek nekem udvarolgatni és ijedten láttam néha összesűgni a mamákat, hogy ez vagy az volna kitűnő férjjelölt a számomra. Az udvarlókkal és a férjjelöltekkel én azonban semmit sem törődtem. Nem hittem, hogy olyan lény létezik, aki engem akarna elvenni feleségül. És ha akarna is. Az apám engem úgy sem enged sohasem férjhez menni. Kisgyerekkorom óta egyebet sem hallottam tőle, mint hogy a házasság a legrosszabb üzlet és a legbutább intézmény. A vé-

remben volt. Belém volt oltva a házasság elleni érzés. Úgylátszik azonban, hogy az oltás gyenge volt. Vagy az is lehet, hogy az oltás erős volt, csak én voltam gyenge. Az pedig baj. Gyengének nem szabad lenni. A gyenge embereket nem szereti Isten. Megbünteti őket. Azzal bünteti meg őket, amit elkövetnek. Minden tettük magában hordja a büntetését.

1897-ben történt, hogy egy úgynevezett garden partyra voltunk híva Nagyszöllősrre, a Perényi kastélyba, báró Perényi Zsigmond, Ugocsa vármegye főispánjához. A mi általánosan szeretett, nagyra becsült Perényi Zsigánk édesapjához. 1897. Mi tagadás benne, kedves Barátom, ez bizony a mult században volt. Ha jól meggondolom, már akkor sem voltam fiatal. Ne neves, Barátom, én sohasem voltam fiatal. Sohasem voltam egy csacsiságokat csicsergő, gyerekes butaságokat elkövető, úgynevezett édes gyerek. Belül mindig határozottan komoly voltam. Csak kívülről látszott az úgy, hogy egy kis kasperli vagyok. Ez különben ma is így van. Ezt szintén apámtól tanultam, aki azt tanította és vallotta, hogy: sohasem szabad okosabbnak lenni annál, akivel éppen beszélek. Ez valami rendkívüli nagy bölcsesség. A legnagyobb szolgálatot ez a mondat tette az életemben. Mondom, sohasem voltam fiatal. Nem voltam szép, nem volt rózsaszínű a bőröm, nem volt sarkig érő szőke hajam, nem voltak ragyogó, nagy szemeim. Sohasem ömlött el rajtam bűbájos ifjúság. Nem voltam soha olyan barackvirágszerű, hamvas fiatal lány. Nem voltam ünnepelt szépség és bál-

királynő. Minden mulatságon, kivétel nélkül elvit-
ték tőlem a pálmát a többi lányok. Csak olyan out-
sider voltam. Sem kedves nem voltam, sem társa-
logni nem tudtam, sem táncolni nem tudtam.
Anyám sokat adott arra, hogy azt mondják rólam:
jó modorú lány, de bizony minden igyekezete
kárho vészett, hogy ezt elérje. Az én igyekezetem
is kárba vészett. Sehogy sem tudtam beleilleszkedni
semmiféle társalgási tónusba. Néha olyasvalamit
éreztem, hogy ők kínai nyelven beszélnek, én pedig
szanszkrit nyelven. Nem voltak férjhezmenési am-
bícióim. Nem akartam senkitől »elkadarni« az ud-
varlóját és efölött győzelmi tort ülni. Nem voltam
kokett, nem akartam tetszeni. Ügylátszik, a koket-
tériám és a tetszeni vágyásom csak ott kezdődött,
amikor legalább ezer emberrel lehetett egyszerre
farkasszemet nézni. Már fiatal lány koromban —
mindenkinnek akartam tetszeni. Az embereket csak
tömegben szerettem. Külön-külön nem szerettem
őket. Közel hajoltak hozzám és meleget fújtak a
fülembé és gyorsan vettek lélegzetet és butaságo-
kat beszéltek. Olyanokat mondtak, hogy szép lány
vagyok és édes lány vagyok. Tudtam jól, hogy
egyik sem vagyok. Lenéztem őket, mert ilyeneket
mondtak. Úgynevezett nehéz eset voltam. Se nem
tudtam valakit meghódítani, se nem lehetett engem
meghódítani. Szóval azt akarom mindebből ki-
hozni, hogy sohasem voltam viruló, fiatal lány, mint
ahogy sohasem voltam — viruló, fiatal színésznő.

Az utóbbi időben sokat olvasok ilyeneket: öreg-
ség, régi generáció, fiatal generáció, ebben a kor-

ban, meg abban a korban, bizony, elmúlt az idő... Ilyeneket sokat lehet mostanában olvasni. Ez nem divat sehol a világon, csak nálunk. Ha szabad volna így kifejeznem magamat: ez bizony — unintelligens dolog. Mintha a fiatalság egy színésznőnél — mindig az igazi, Isten által kinevezett színésznőket értem — erény volna, vagy hiba. Egyik sem. Egy színésznőnek csak a szerepköre változik, a kora soha. Mostanában, mikor olyan sűrűn hallok emlegetni és olyan sűrűn olvasom ezeket a vénülési kérdéseket, mikor már nem tudnak mást megtalálni és egy színésznőnek a keresztlevelét teregetik ki a közönség elé, ne vegye tőlem rossz néven senki, de itt ülök és a — markomba röhögök. Pardon a kifejezésért, de nem tudom jobbal pótolni. Bizony, mit tagadjam, az én keresztlevelem is terítékre került. Csak úgy elnézem ezt a tülekedést, ezt az óriási energiapocsékolást, amit arra vesztegetnek, hogy bebizonyítsák, hogy például valaki — szerény személyem is — igenis, öreg. Figyelem ezt a rotációs-ágyúhadjáratot a korom ellen. Szavamra, megható. Közben a Csókon szerzett vőlegényben mint Pöttöndi Pityu, B-listás kutya mosó hordom körül a kis magyar zászlót naponta kétezer embernek — a Barátomnak, és rózsaszínű trikóban pengetem a lantomat ugyancsak kétezer embernek — a Barátomnak, mint Bob herceg. És igenis, viszem a zászlót és pengetem a lantot mindaddig, ameddig a Barátom bejön a színházba. Ha majd nem fognak bejönni, érteni fogom, hogy egyebet kell pengetni, nem a lantomat. Majd

azt is megtaláljuk, hogy mit — úgy-e, Barátom? De nem erről akarok beszélni, de arról, hogy mi az, amin nekem — hogy ismét finom legyek — röhögnöm kell. Bocsánat, nem is röhögök. Csendes, szelíd kis örömmel mosolygok az egészen. Nekem könnyű. Én sohasem voltam fiatal. Én egy csúnya, szeplős, sápadt, összehunyorított szemű lány voltam. Még azt sem írom, fiatal lány. Nekem nem volt bájos arcom, amely a lenyugvó nappal bájtalanná válik. Nem volt búbájos mosolyom grüberlikkel, ami egy bizonyos koron túl bizony nem áll jól egy nőnek. Nem volt tejszínhab bőröm, ami megsárgult és megöregedhetett volna. Nem volt csodaszép, hosszú, szőke hajam, ami idővel részben ki-, részben lekopott. Rajtam nem volt minnek megöregedni. Isten például abban a kegyben részesít, hogy a Nemzeti Színházban a János vitézt ugyanazokban a ruhákban játszom, amelyekben huszonhárom évvel ezelőtt játszottam. Sőt tovább megyek: a Bob herceget azokban a ruhákban játszom, amelyekben huszonöt év előtt játszottam. Huszonöt év! Nagy idő. Majdnem egy egész emberöltő. És az én ruháim nem lettek kisebbek vagy nagyobbak, csak éppen ahol a moly megette, ki kellett igazítani. Ez az egész. A különbség csak az, hogy huszonöt és huszonhárom évvel ezelőtt, amikor ezeket a szerepeket játszottam, egy fáradt, sápadt, szomorú, öreg ember voltam. Most se szomorú nem vagyok, se fáradt, se sápadt nem vagyok, hála a remek divatnak, hogy a nők már nappal is festik magukat. Annyi hegyi levegőt festek az arcomra a

pénzemért, amennyire éppen szükségem van. Most már kezdem érteni, mit jelentett az, amikor régi, boldog időkben, lóversenyről lévén szó, egyszer-egyszer ilyeneket hallottam: az a ló nem fogja megnyerhetni a versenyt, túlságosan fiatal. A másik nyeri, hiába van annyira handikeppelve, mert erős, öregebb, raffináltabb és bírja az iramot. Nem fullad ki. A fiatal ló az hamar kifulladásra. Hát ez az, kérem. Nem szabad kifulladásra. Az öregséget egyébként úgysem kívül hordja valaki, de belül, a lelkében. Az öregség a lélektől van. Vagy talán jobban mondva a lélektől, ami — nincs. Vannak lények, akik öregeknek születnek. Már a bölcsőben ezerévesek. Nem tudnak örülni semminek és senkinek. Még a napsütésnek sem, meg tavasszal az ibolyának sem. Az ilyen embereknek aztán veszélyes a kor. Szerintem egy színésznő sohasem öregedhetik meg. Ez tisztán intelligencia kérdése. Pontosan kell tudni, hogy mikor kell felvenni az első okulárét és meddig szabad selyemtrikóban feszíteni. A — régi selyemtrikóban. Mert a régi trikókat fel lehet venni, fel szabad venni, sőt — muszáj felvenni! Csak újat nem szabad, új szerepben nem szabad. A lábaink még bírják az iramot, csak a szívverésünk lett szerényebb és csendesebb. És amikor már minden kötél szakad és úgy érzi a színésznő, hogy tényleg megöregedett, csapjon gyorsan a fejére egy hófehér parókát, vagy az is elég, ha a festéket lekoptatja a hajáról és kezdjen el fehérhajú, édes, öreg dámákat játszani, — olyan fiatal lesz rögtön és olyan

édes, mint egy csokor tavaszi kikirics. Ha kerékbe törnek sem tudom elképzelni, kedves Barátom, hogy a mi egymás iránt érzett barátságunkat befolyásolhatná vagy elsodorhatná az idő. Mindig meg fogjuk találni az utat, amely egymáshoz vezet és szent hitem, hogy mindig szívből fogunk örülni egymásnak. Csak hirtelen támadt, üres, könnyelmű szerelmek múlnak el. Mélyen gyökerező, komoly, becsületes barátság olyan erős vár, melyet földi orkán el nem sodorhat. Még csak annyit szeretnék mondani ebben a kérdésben, hogy: a közönségnek nincs kora. Nekem sincs.

Eredetileg nem is erről akartam én beszélni, de arról, hogy meghívást kaptunk Nagyszőlősrre a főispánhoz, egy kertiünnepélyre. Báró Perényi Zsigmond volt Ugocsa vármegye főispánja. A mindenki által tisztelt, szeretett Perényi Zsiga. Hogy előttem van most is a derűs, nevető arca, amint mindenkihez odaszaladt, hogy:

— Kérdezzék Fedákot, hogy van? Kérdezzék Fedákot, hogy van?

Apám, mint mondtam, nem szeretett feleslegesen beszélni, nagyon népszerű ember lévén, mindenki ostromolta a kérdéssel: hogy van, Pista bácsi? Mire ő a legnagyobb flegmával a lajbizsebébe nyúlt és kivett egy névjegyet, amelyre ez volt nyomtatva: »Köszönöm, jól.«

1897 augusztus 12. Ezen a napon dőlt el a sorom, Nagyszőlőssön. Be szép is volt az öreg szőlői kastély, a százéves park, a toronyszoba, a híres, szép Mária Terézia kályhával, a »szála«, ahogy a

nagytermet nevezték, — be nem lehet soha elfelejteni. Sokszor megfordultam a kedves házban és bizony nem hittem, hogy olyan nagy szerepet fog játszani életemben. Azon a bizonyos kerti mulatságon csak úgy virított a Perényi park a fiatal lányoktól, a cigány húzta, a munkácsi tisztek kenterben verték a civileket, remek hangulat, nagyszerű borok, muzsika és mindez a tündérmesébe illő öreg parkban. Édesen kábító volt. Meg vagyok győződve, hogy ha most látnám, éppen olyan mámoros és kábult tudnék lenni, mint akkor voltam. Ez a fiatal-ság titka, fiatal generáció, hogy mi, öregek, még tudunk örülni, illúziókban ringatni magunkat és édeset érezni.

A táncosok között volt Pataky Endre alezredes. Kedves Barátom, jól jegyezzük meg ezt a nevet: Pataky alezredes. Neki köszönhetek mindent. Neki köszönhetlek téged, egyetlen Barátom. Nélküle, azt hiszem, sohasem találkoztunk volna.

Ez a Pataky egy javakorabeli, fess honvédalezredes volt és meggyőződéssel forgolódott körülöttem. Egyszer csak azt mondja nekem Buzáth Nelly néni, aki szintén munkácsi volt, nagy személyiség és hangadó Munkácson, de az egész megyében, különösen házassági kérdésekben — házassági kérdésekben olyan volt, mint a leghíresebb orvos-professzor konzíliumokra hívták, — azt mondja nekem:

— Látod, ha ügyes volnál, ezt a Patakyt megcsíphetnéd magadnak. Fess ember, alezredes, ősszel már ezredes. Ősszel már méltóságos asszony lehet-

nél. Kauciód van, hát mi kell egyéb a boldogsághoz?

Pataky harminc évvel volt idősebb nálam. Azt mondom:

— De Nelly néni, kérem, hiszen sokkal öregebb, mint én és két évvel idősebb, mint az apám.

— Az nem számít. Attól lehetek ti nagyon boldogok.

Nelly néni akkor nem tudta Munkácson, hogy a korkülönbség igenis, számít. Nagyon is számít. Már mint a férfiak részéről. Én házasságban még csak öreg férfit láttam. Öreg nőt még soha. — Hidd el nekem — mondja Nelly néni —, ezzel érdemes foglalkozni, ezzel érdemes az időt tölteni. Sokkal inkább, mint azzal a másikkal, akinek a kedvéért idehoztak.

Akkor tudtam meg, hogy engem valakinek a kedvéért a mamák odavittek. Hogy férjhez akarnak adni. Akkor láttam, hogy hohó! — hiszen itt igenis lehet férjhezmenetelről beszélni.

— Mondja, Nelly néni, mit gondol, lehetne tényleg ezzel a Patakyval valamit kezdeni?

— Biztos. Úgy néz rád, majd kiesik a két szeme. Az, hogy az arca olyan vörös és a haja egy kicsit megritkult és egy kis pocakja van, az nem baj. Ezredesné lesz Munkácson. Akkor aztán járhat sz mulatságba, lesz aki táncoltasson. Egy egész hadosztály.

— Gondolja, Nelly néni, hogy lehet? Gondolja, hogy ez a Pataky... hogy lehet?

— Próba szerencse. Én azt mondtam az elébb

neki — és itt eltakarta a tenyerével a száját és súgva mondta —, azt mondtam az elébb neki, hogy nagyon gazdag vagy. Ez jó. Ezt te is mondd. És végül nem is hazudsz neki. Van neked. Hagyott neked Péter bácsi.

A szívembe nyilallott. Jaj, Péter bácsi. Péter bácsi nem arra hagyta nekem azt a pénzt, hogy egy nálamnál harminc évvel idősebb atilla az oltárhoz vezessen. Péter bácsi nem arra hagyta nekem a pénzt, hogy én egy embernek szenteljem az életemet. Péter bácsi milliókra gondolt, mikor nekem az ötezer pengőforintot hagyományozta. Ezt azonban nem árultam el Nelly néninek. Csak annyit mondtam:

— Minden jó volna, csak — itt úgy elnéztem a levegőbe, egy jószemű figyelő látta volna, hogy gondolkodom —, csak az kár, hogy — szakállá van.

Nelly néni diadalmasan nézett rám:

— Leberetváltatjuk, te számár, leberetváltatjuk. — Körülnézett, hogy nem hallja-e valaki. — Az ilyen öregedő férfi a világon mindenre rávehető. Madzagon lehet őket ráncigálni, az orruknál fogva vezetni. Az ilyen öregedő férfi minél jobban azt hiszi magáról, hogy okos, annál könnyebb lóvátenni.

Nagy figyelemmel hallgattam. Aztán felkeltem mellőle, kihúztam magam, összeigazítottam a világoszöld fulár-ruhámat és elszántan nekiindultam a parknak. Útközben Katinszky Ernővel találkoztam. Ő volt az, akivel a mamák össze akartak boronálni. Ő volt a legelső és legfinomabb fiatalember Bereg-

szászon. Magas, szikár, szőke, kékszemű. Azt hiszem, tetszett is nekem. Mellémszegődött és kísért a parkban, a kacskaringós utakon. Folytonosan beszélt. Szerettem hallgatni a hangját. Egészen közel hajolt hozzám, úgy beszélt. Éreztem a lehelletét az arcomon. Nem haragudtam érte. Különös, hogy nem minden lehelletnél érzi az ember, hogy: juj, meleget fuj a fülembe. Félig behunyt szemmel mentem mellette és hagytam beszélni. Nem emlékszem már, miket mondott. Talán mégis jobban kellett volna figyelni, hogy miket mond. Most, ennyi sok hosszú esztendő után, sajnálom, hogy nem figyeltem jobban. Ebben a percben biztosan gazdagabb volnék, ha nem is többel, de legalább tíz mondattal, amit valaki nagyon régen a szőlősi parkban szerelmes hangon a fülembe súgott.

A táncolók között megtaláltam Patakyt. Amint meglátott, otthagyt mindenkit, hozzám rohant, a karját nyujtotta, belekapaszkodtam, mosolyogva biccentettem a mellettem álló végtelen szimpatikus szőke fiúnak és csicseregve, mint a gerlemadár, elindultam alezredesemmel a fenyőfák felé:

— Köszönöm, kedves Pataky, nem táncolok. Inkább jöjjön sétálni velem egy kicsit és beszélgesünk valami okosat, valami kedveset. Talán a közös barátunkról, Berzsenyi Danika főhadnagyról... Miért nem jött el? Nagyon kedves pajtásom. Ő is beregszászi. Maga is úgy kedveli, na, annak örülök... Mondja, édes Pataky, ha maga most... nézze kérem ...

És eltűntünk a fenyők között.

Éjjeli zene senkinek

Először és azt hiszem, utoljára történt meg velem az életben, hogy az eszem nem azt tette, amit a szívem szeretett volna. Milyen szívesen hallgattam volna tovább a kedves, szívbeli szavakat. Az ész jó tanácsadó, biztos kalauz, de csak úgy, ha előbb a szívünket kérdezzük meg. Sajnálom azokat a nőket, akik kénytelenek az eszük után cselekedni és szinte megvetendők azok, akik kizárólagosan csak az eszük szerint cselekednek. Milyen katasztrófába sodródtunk volna és hányan, ha akkor az eszem diktálta furfangom sikerül.

A mondatot már nem tudtam befejezni, mert ezredesem az első kanyarodónál megragadta a kezemet és azt mondta:

— Imádott istenség! Imádott istenség.

Sohasem hallottam azelőtt ezt a kifejezést.

— Imádott istenség, rendelkezzen az életemmel. Ha parancsolja, azonnal főbe lövöm magam.

— Na, na, na, alezredes úr, kedves Pataky, kár volna ezt a szép életet — itt egy kicsit koketten néztem rá — csak úgy egyszerűen itthagyni.

— Mit nekem az élet, imádott istenség, ha semmi reményem nincs, hogy maga az enyém lehet.

— Egyikünk sem olyan bölcös, hogy a jövőbe láthatna — feleltem már egy kicsit erősebben koketálva. A lampionok bizonytalan fényében egyszerre úgy kezdett világítani az arca is, a szakállá is, mint a pipacs. Az is lehet, hogy csak én láttam olyan-

nak. Kicsit zihált a melle, mikor folytatta:

— Kedves apja sohasem egyezne bele, hogy imádott istenség a feleségem legyen.

— Kedves apám engem sokkal jobban szeret, semhogy valaha is megakadályozná, hogy ahhoz menjek férjhez, akit szeretek. — Ezt minden meggyőződés nélkül mondtam, alig hallhatóan.

— Szabad tehát remélnem?

— Remélni mindig szabad. Sőt kell. Muszáj remélni.

Ezzel ragyogó arccal karját nyújtotta és úgy éreztük, hogy el vagyunk egymásnak jegyezve. Sokáig sétáltunk a kertben. Ez alatt a séta alatt valószínűságtörténeteket adtam neki elő. Amellett éreztem, hogy meg kell mondanom mindent őszintén. Előadtam, hogy én sohasem akartam férjhez menni, mert a színipályára készültem. Nem hittem, hogy valaha is jönni fog valaki, akinek a kedvéért lemondjak az imádott deszkákról. Elmondtam, hogy rengeteg pénzem van. Az apám milliomos, csak senki sem tudja és mi az én apámnak az a kis kaució? Kiköpi. Az egész kauciót kiköpi. Elmondtam, hogy apám a matrachba varrva tartja a pénzét. Előadtam, hogy milyen óriási háztartást fogok vinni Munkácson, estélyeket fogok adni, hány lovam lesz, hányat fogok egyszerre hajtani, egyszerre lovagolni és hova mindenhova fogunk utazni. Rendes, szép rablótörténetek voltak. Mindezeket azért mondtam, hogy meg ne gondolja a dolgot és vissza ne lépjen. Teljesen kidolgozott terv szerint dolgoztam. Reszketttem, hogy a »mátkaságom« vízbe esik.

— Abban igaza van, hogy édesapám nagy ellensége mindenféle házasságnak. Nem hinném ugyan, hogy ezt a házasságot ellenezné, de hát tudja, hogy van az, amikor valakinek egyetlenegy leánya van.

Megállt, az égre nézett, szorongatta a kezemet:

— És milyen leánya! Valóságos istenség.

— Éppen azért, mert az öregtől egy kicsit okunk van félni, legjobb, ha okosan előkészítjük a talajt.

— Nagyon remek, nagyon helyes — lelkendezett a »vőlegényem« —, tehát mi a teendő?

Megálltam egy nagy platánfa alatt, szemközt alezredesemmel, az aranyzsinórt simogattam az atil-láján és rendezgettem a kitüntetéseit. A lampionok szeliden pislákoltak.

— Azt tartanám a legokosabbnak — kezdtem kitüntetésrendezgetés közben —, ha én most, azaz mi most senkinek egy árva betűt nem szólnánk, én előkészíteném az öreget erre a nagy eseményre, de ennek kell legalább négy hét, akkor aztán maga átjönne Munkácsról és annak rendje és módja szerint megkérné a kezemet. Helyes?

— Remek. Óriási. Tehát mikor? Pontosan mikor?

— Ma van augusztus 12-ike. Pontosan mához négy hétre, vasárnap. Vasárnap délben Beregszászon. Most pedig, mintha mi sem történt volna, menjünk a többiekhez.

Megcsókolta a kezemet, még egyszer azt mondta: Imádott istenség és már mentünk is vissza a táncolókhöz. A magas, szikár fiú megint mellém ült, de megint nem hallottam, miket beszélt. Szórako-

zott voltam és némelykor izgatott. Úgy éreztem magam, mint egy betörő, hogy nem csípnek-e rajta, mielőtt sikerül. És sikerül-e egyáltalán?

A szállósi multság után három héttel megint együtt ült Beregszászon, vacsora után, a szokott kis kompánia. Dr. Csánk Béla, a felesége, apám, anyám és én. Apám megint a díványon könyökölt, mi az asztal körül ültünk. Három hétig nem szóltam egy mukkot sem. Egyszer csak elhatározom magam, kezdem kizakkolni a szállósi esetet.

— Hallgasson ide, édesapám. Nagyon jól látja és nagyon jól tudja, mi történik velem és főleg mi történik itt belül a szívemben, hosszú esztendőök óta. Tudja azt maga nagyon jól, hiszen a legokosabb ember a világon, hogy én színpad nélkül nem tudok élni. Nem is akarok. Most tehát itt, legjobb barátaink előtt nagyon szépen kérem, hallgassa meg a könyörgésemet és engedjen el engem a színpadra.

Sokáig hallgatott, aztán a kedves, halk hangján megszólalt:

— Nem is tudod, miről beszélsz. Te nem is tudod, hogy kik és mik azok a komédiások. Szegény emberek, akik járnak faluról falura és festett arccal éheznek.

Mindig csak ilyen falusi színészkedést képzelt az öreg. Az, hogy Pesten is vannak színészek és lehet ott is valaki színész, eszébe sem jutott.

— Én soha, érted? Soha nem fogok abba beleegyezni, hogy az én egyetlen leányom kint kóboroljon a nagyvilágban, Isten tudja, miféle népség közé elegyedjék, belevigyék valami romlott életbe

és olyanokat csináljon, hogy sohase láthassam többé az életben. Mert azt úgy-e, tudod, hogy soha többet nem léphetnéd át a küszöbömet. Mit tudod te, hogy mi az a színpad, hogy hova lehet ott süllyedni.

— Vagy — emelkedni, édesapám! — vágtam vissza lángoló arccal.

— Na, most aztán elég! — mondta olyan energikusan, amilyennek még sohasem láttam — elég! Inkább kiterítve lássalak, mint színpadon.

Ezt mondta. Így mondta. Egy pillanatra sötét lett körülöttem minden. De csak egy pillanatra. Veszélyben voltam, nem volt vesztegetni való időm. Már akkor megtanultam, hogy veszélyben azonnal, energikusan cselekedni kell.

— Hát ha nem lehet, ha semmi körülmények között nem lehet, akkor, nagyon sajnálom, de egy még szomorúbb dolgot kell közölnöm magával, édesapám. — Egy kis pauzát tartottam, mert veszettül dobogott a szívem. — Akkor, hallgasson jól ide, itt, a legjobb barátaink előtt bejelentem, hogy — férjhez fogok menni.

A légy dongását is meg lehetett volna hallani, olyan csend lett. Mikor apám megszólalt, mintha egy kis fájdalom reszketett volna a hangjában:

— Mindig bolondokat beszélsz.

— Nem beszélek bolondokat, drága apám. Én magát szeretem a világon a legjobban, nekem szentírás minden szava, de én tudom, érzem, hogy ha nem enged el a színpadra, abba én belehalok. Akkor pedig maga is meghal. Lássá, én azt is megtehettem volna, hogy elszököm hazulról. De hát

lehet és szabad azt megtenni, hogy egy gyerek elszökjék az imádott szüleitől? Én azt nem tudnám megtenni soha. Majd Pataky alezredestől, — attól igen. Azt csak tessék rám bízni.

A két égszínkéek szem úgy nézett rám, mint egy sebzett őz.

— Miféle Pataky alezredestől?

— Hogyhogy mifélétől? Tudtommal csak egyféle van. Pataky Endre alezredes. A vőlegényem. Mikor a multkor Szöllősen voltunk, megkérte a kezemet. Én nem mondtam határozott igent, mert gondoltam, előbb megbeszélem magával a dolgot. Amennyiben nem egyeznék bele, hogy Pestre menjek a színiiskolába, akkor — itt mondom, tanuk előtt — én Pataky alezredeshez igenis feleségül fogok menni. Erre becsületszavamat adom. Jól tudja, hogy én a becsületszavammal sohasem viccelek. Most tessék gondolkozni.

Ijesztő csend lett. Sokáig csend volt. Aztán egyszer csak megint megszólaltam:

— Miért? Nagyon jó partie. Hogyne, majd sietek valamelyik kis aljegyzőhöz vagy bankhivatalnokoskához férjhez menni. Nem ettem bolondgombát. Én rögtön ezredesné leszek. Addig nem is megyek hozzá. Majd csak novemberben. Egyébként készüljenek, mert 12-én, pontosan szeptember 12-én eljön atillában és megkéri a kezemet.

Csönd.

— Gyönyörű veje lesz, mondhatom. Teljes három esztendővel idősebb, mint maga. Mondhatom, remek lesz, amikor azt fogja magának mondani,

hogy — papa. De ez engem nem érdekel. Majd én elbánok vele. Nekem ő nem apám, akit imádok, akit sohasem tudnék megbántani. Nekem ő csak férjem lesz. Egy férjjel pedig azt lehet csinálni, amit az ember akar. Most hallották. Hát így lesz. Becsületszavamat adtam.

Hosszú ideig nem szólt senki egy szót sem. Apám elgyujtogatott arra az egy kis pipa dohányra egy egész skatulya gyufát. Rengeteg idő telt el ezalatt. Égett az arcom és folytonosan számoltam ide-oda, oda-ide, hogy hány gerendája van az ebédlőnek. Egyszer csak apám lassan felkel a díványról — ó, kedves, drága, imádott apám, hogy hullanak ebben a percben is a könnyeim, mikor visszagondolok rád! — és csendesen, reszkető hangon, a kezeit gyámoltalanul, szinte ijedten széttárva, azt mondja:

— Osz! hová akarsz menni? Kihez, merre? Hogy ismered ki magad, hogy mi az okos, a helyes út, mit kell csinálni? Kihez akarsz menni? Merre facsarodni? — megint meggyujtott egy gyufát. A pipában már semmi dohány nem volt, de azért rendületlenül gyujtotta. Iszonyúan fájt a szíve. Mikor a gyufaszálakat a sarokba dobta, láttam, reszketett a keze. Dervis-üvöltéssel ugrottam fel, rohantam a szobámba, tele torokból kiabálva:

— Kihez? Majd megmutatom. Hová? Mingyárt, mingyárt! Ezzel már rohantam is ki, a szobámban összehabzsoltam pár levelet és a következő pillanatban már megint a nagy asztalnál ültem.

— Itt van. Tessék. A Rákosi Szidi levelei. Nem is egy, de négy. Tessék olvasni. Ebben például

azt írja: »Kedves lányom!« — az elsőben még úgy írta: »Tisztelt kisasszony.« Tetszenek látni? Ebben már azt írja, kedves lányom. Biztosan nagyon tetszem neki. Tessenek csak elolvasni, ebben azt írja: »Ha maga is olyan tehetséges, mint a levele, akkor a legnagyobb jövőt jósolom magának.« Tessék csak olvasni. Rákosi Szidi. A legnagyobb nő a világon.

Óriási volt a bámulat. Hogy történt mindez? Hogy volt ez lehetséges? Kezdtem már nagyon szemtelen lenni.

— Ez, kedveseim, úgy történt, hogy beugrattam a jó Patakyt. Elhitettem vele, hogy iszonyú gazdagok vagyunk, hogy édesapámnak már annyi pénze van, hogy a matrachba varrja. Erre ő nagyon tűzbe jött és eljön megkérni a kezemet 12-én.

— Hát ha tényleg el akarsz menni Pestre, oszt most ide jön, hát mit fogsz neki mondani? — kérdezte kétségbeesve.

— Majd csak lesz valahogy, mert úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna. Most csak az a fontos, hogy gondoskodjanak megfelelő helyről, ahol lakni fogok és ahol kosztolni fogok. Készítsenek elő a nagy útra. — Égett az arcom, izgatott voltam. Tudtam én azt jól, hogy akármit megtesz az én angyali apám, csak azt ne kérjem, hogy engedjen férjhez menni. Mikor nyugodni tértünk, mindenki csendes volt és szomorú. A kék szemekben csillogott a könny. Én csicseregtem, előadtam, mókáztam, hangosan nevettem és boldog, vidám arccal kívántam jóéjszakát. Mikor aztán egyedül maradtam a kis szobában, egypár percig hallgatóz-

tam, minden csendes volt körülöttem, aztán lerogytam a barna vaságy elé a padlóra és keservesen sírni kezdtem. Részben az izgalomtól — ilyen érzés lehet az, mikor valaki keresztülverekszik és végül megnyer egy csatát — részben a lelkiismeretfurdalástól. Megszakadt a szívem, hogy akit a világon a legjobban szerettem, azt ilyen mélyen meg kellett szomorítanom. A sírásom lassan imádkozássá csendesedett. Minden könnyörgésem csak az volt Istenhez, hogy engedtessek meg nekem életem folyamán az apám szemeibe toluló keserű könnyeket örömkönnyekre változtatni. A szelíd kék szemekben csillogó gyémántokat engedtessek meg nekem igazi gyémántokkal felcserélni. Becsületes úton szerzett, tiszta kövekkel. Mikor a kis barna vaságyba bevánszorogtam, már pitymallott. Az első álmomból halk muzsikaszó ébresztett fel. A szikár, szőke fiú az ablak alatt állt és három szál cigánnyal huzatta:

..Volt nekem egy szép csillagom, de lehullott a földre...

Kikukucsáltam a zsalugáterek között. Egy ákác-fához támaszkodva állt, egy kicsit oldalra billentett fejjel elnézett a levegőbe és cigarettázott:

XVI.

Háztűznéző

Mikor visszatértem Szöllősről a nagy muri után, sok elintézni való dolgom volt. Legelőször is levelet írtam Rákosi Szidinek. A postafőnök-lány, Hobodáy Ada — a jelenlegi miskolci polgármester huga — a

legjobb barátnőm volt és az ő asszisztenciájával sikerült titokban tartani a fontos levelezést. Azt hiszem, Rákosi Szidinek még mindig megvannak azok a furcsa, szemtelen levélbeli kirohanásaim. Lázasan, tele tüdővel ordítottam felé a terveimet, célomat és a biztos karrieremet. Patakynak azért mondtam, hogy négy hét kell hozzá, míg apámat meggyúrom, mert számításom szerint négy hét kellett hozzá, míg a Rákosi iskolával el tudom intézni a fontos kérdéseket. El is intéztem. Az első levemben mingyárt azt írtam, hogy primadonna akarok lenni, de azt sem bánom, ha drámai színésznő leszek. Miután tehetségem mindenre van, amit csak akarok, nekem igazán mindegy, hogy melyik útra kanyarodom. Elvégre drámai színésznő is lehet nagy. Az éneket nem szeretem, mert nincs hozzá elég hangom, így ezáltal csak félmunkát tudnék produkálni, amit nincs szándékomban tenni. Én a legelső akarok lenni és az is leszek. Ilyeneket írtam Rákosi Szidinek. Olyanokat írtam, hogy: »Majd nagyságos asszonyom tudni fogja, hogy mit csináljon velem. De azt az egyet már most mindenesetre tudnia kell, hogy nagy színésznő akarok lenni. Mindegy, hogy milyen, drámai színésznő vagy operette-soubrette, csupán egy bizonyos, hogy ennek sikerülni kell.« Ilyeneket írtam Rákosi Szidinek. Kedves válaszokat kaptam ezekre az őrült sorokra. Azt válaszolta, hogy nagyon helyes, hogy ilyen nagy ambícióval lépek erre a pályára, de az azért nem olyan könnyű, mint én gondolom. Sokat kell küzdeni, komolyan dolgozni és főleg tanulni, ha valaki vinni akarja

valamire. Még ha százszor olyan tehetséges is. A »tanulni« szót nem nagyon kedveltem, de hát gondoltam, csak megsegít majd a jó Isten és kitalál valamit számomra, hogy könnyen menjen a tanulás. Küldtem egy képet a Postás Milkából, fehérre puderezett frufruval, mire Rákosi Szidi azt felelte, hogy a kép nagyon csinos, csak kár, hogy olyan alacsonynövécsű vagyok. A leveleimből azt látja, hogy tehetséges vagyok, nagy kár volna, ha a karrieremet, melyet olyan biztosra veszek és amiben lehet hogy igazam is van, befolyásolná alacsony termetem. Ennek a levélnek különösen örültem, mert azt gondoltam, hogy ha csak ez a baj, akkor vivát Soroksár! — a természettel nem lesz semmi baj. Azt is megírtam, hogy szüleimnek egyetlen leánya vagyok és küzdök, mint egy oroszlán, hogy célotmat elérhessem. Egyik levelem végén ezt írtam: »Még mindig nem biztos, hogy fog-e sikerülni feljutnom Pestre. Ez attól függ, hogy a manőver, melyet most indítottam atyám ellen, fog-e sikerülni. Ha sikerül, akkor október vége felé, egy szép napon, be fog állítani nagyságos asszonyomhoz a pestiek jövődöbéli primadonnája.« Szóról szóra így írtam. Szörnyű. Teremtő Istenem, micsoda csudabogaraid vannak ezen a földön!

Hát ezekre a levelekre kellett nekem az a négy hét, amit a jó Patakynak hazudtam. El is intéztem én mindent annak rendje és módja szerint. Hogy folytassam a történetet, hát Pataky tényleg beállított szeptember tizenkettedikén, vasárnap. Déli tizenkét óra volt és vadonatúj atillában szállt ki a

kocsijából. Irtóztató bajban voltam. Zavarban voltam és elszaladtam, hátra, a mángorlósínbe. Apám fogadta, kedves, baráti hangon üdvözölte. Apám semmi szín alatt nem akarta elhinni, hogy azért jött volna, amit én bejelentettem. Nem hitte el, hogy egy felnőtt ember ilyesmire vetemedjék. Anyám persze, az más. Anyám, mint minden rendes, szabályos anya, feltétlenül hitt abban, hogy a tiszta új aransujtás tényleg az ő lánya kedvéért kocsikázott át Munkácsról. Bevitték az én Patakymat a vizitszobába és szívesen kezdtek vele beszélgetni. Inkább anyám vitte a szót, mert apám csak leste, hogy mégis mi fog mindebből kisülni. Patakylasan feszengeni kezdett a széken, mert engem nem látott sehol. A szék lassan recsegni kezdett. Ez mindenkit idegessé tett. Én már a mellékszobában álltam, lélegzetviSSzafojtva és lestem a — végszót. Az volt az első végszó életemben. Kifogástalanul, pontosan akkor »vágтам be«, amikor szükség volt rá. Éppen kezdte mondani, hogy milyen nagyszerű volt a szöllősi multság, hogy kedves leányuk, Zsazsa önagysága, valóságos istenség — bölcс apám ezeknél a szavaknál úgy nézett rá, mintha gyors orvosi segély alkalmazása volna kilátásban — és ő tudja, hogy szülei mennyire imádják, de hát az már mégis csak úgy van az életben, hogy ha egyetlen is az a lány, egyszer mégis csak meg kell tőle válni. Ekkor már nagyon recsegett a szék. Anyámhoz fordult:

— Azért jöttem tehát, mélyen tisztelt nagyság — magyarul persze hibásan beszélt —, azért jöt-

tem, hogy ahogy azt mi az imádott istenséggel Szőlőszön megbeszéltük, a mai napon a szülőknek is elmondjam, hogy...

Erre én mint a fergeteg berontottam a szobába és mintha mi sem történt volna, szemtelenül folytattam:

— Isten hozta, édes Pataky. Felesleges folytatni, amit mondani kezdett. Én már az egészre előkészítettem a szüleimet. Nagyon ellenezték, de aztán végre is belátták, hogy fel kell adniok a várat, nem tudnak tovább védekezni. Én ezt a várat bevettem, kedves Pataky. Szüleim végre beleegyeztek, hogy színésznő legyek. Most már csak a stafirungomat kell elkészíteni és azonnal indulok Pestre. Kimondhatatlan boldog vagyok. Emlékszik, mennyit sóhajtoztam Nagyszőlőszön? Mindig csak azt hajtogattam, hogy Isten majd csak megsegít és végül mégis csak sikerül elintéznem ezt a kérdést. Maga nagyon kedves volt hozzám. Támogatott. Ezt sohasem felejttem el.

A vörös arc egy kicsit halványabb lett. A szék még erősebben recsegett. Nagy pauza. Csak az apám szemében világított valami sápadt kis öröm. Mintha azt mondták volna a mosolygó szemek, hogy: Tudtam én azt, hogy nem is akarja megkérni a kezedet, te bitang kölyök.

A Pataky leánykéréséből persze sohasem lett semmi. Megindult a társalgás mindenféle ostoba aktuális dolgokról, aztán megakadt, megint megindult, lassan annyira döcögni kezdett, hogy Pataky felkelt a recsegő székről és elbúcsúzott. Egészen a

kocsijáig kísértem. Csak annyit tudtam neki mondani:

— Köszönöm. Egyszer, majd egyszer... talán nem is olyan sokára, mindent meg fogok magyarázni magának. Olyan hálás vagyok. Köszönöm. Bocsásson meg. — Kétszer-háromszor megcsókolta a kezemet, fogalma sem volt róla, miről van szó, aztán krákogott, aztán megint megcsókolta a kezemet, szalutált, összeütötte a bokáját, megint krákogott, megint szalutált, felszállt a kocsira és Munkácsra hajtatott.

A következő találkozásom a Népszínházban volt vele 1903-ban, az öltözőmben, a Bob herceg egyik előadásán. Pár szál virágot hozott és ugyanolyan melegséggel csókolta meg a kezemet, mint a beregszászi kis kúrián. Nekem kedvesebb volt ez a pár szál virág minden eddiginél, amit kaptam. Nem szüntem meg egy percig sem hálával és szeretettel gondolni rá. Milyen boldog volnék, ha ezek a szerény sorok még elérnék valahol és kiéreznék, ha nem is azokból a szavakból, amelyeket leírok, de azokból, amelyeket nem írok le, amelyek a sorok között vannak, azt a meghatott hálát, amellyel rá visszaemlékezem. Nagyképűség és színpadi póz volna bocsánatot kérni tőle. Tudom, hogy régen és tudom, hogy őszinte szívből megbocsátott.

Ami aztán azután következett az életemben, nem mondhatnám, hogy valami rózsás volt. Tehát elhatároztatott, hogy visznek Pestre. Kezdték kistafirozni és készíteni a nagy útra. Bizony, nagy út. Akkor még nem is tudtam, milyen nagy út. Meny-

nyit és mi mindent fogadkoztam akkor a bereg-szászi templomban. Ilyeneket mondogattam ma-gamban: »Deus est alfa et omega principium et finis.« Isten a kezdet és a vég. Ezt a mondást apámra alkalmaztam. Hogy apám lesz pályámon a kezdet és a vég. Minden, ami történni fog, apám miatt történik. Minden vágyam, igyekezetem eleje és vége az apám volt. Gyémántcseppekkel fel-cserélni a könnyeket. Az egész készülődés alatt halálos bánatban láttam küszködni, akit a vilá-gon a legjobban szerettem és nem tudtam rajta segíteni.

Így érkeztem el a kis téглаégetőhöz, ahol kez-et fogtam a világ legnemesebb emberével, a legbecsü-letesebbel, a színarany szívvvel! Az a kézfogás volt a talizmánom. Egész életemre elég — lesz.

Pestre anyám vitt fel. Apámnak nem lett volna hozzá lelki ereje. Amikor kivitt a vonathoz — min-dig maga mellé ültetett, amikor hajtott —, azt mondta:

— Kár, hogy le kell szállani majd a bakról. Mert most majd le kell szállani. Olyan jól pászolt a pofádhoz, mikor hajtottál. — Nagyot sóhajtott.

— Ki tudja, mit hoz a jövő, édesapám. Talán most fogok igazán felülni a bakra. Lehet, hogy még négy lovat is fogok hajtani. De telivér ameri-kait. Alacsonyabban ültem, mint ő és félve fordí-tottam a rozoga kis pofámat az imádott kocsis felé. Az imádott kocsis azonban hitetlenül rázta a fejét, mélyen felsóhajtott és keserűen suhintott egyet az ostorával.

Mikor a vonat elrobogott a Csizaj erdő mellett, nem tudtam, hogy örökre kimentem a határból. Visszanéztem a félkörben húzódo hegykoszorúra. Valami fojtogatta a torkomat. Önkéntelenül kezdtem el integetni a zsebkendőmmel gyermekkorom meghitt, hallgató barátainak. Akkor még nem tudtam, hogy az elválás — végleges. Ha tudtam volna, talán ki sem jöttem volna a határból, vagy legalább is megfagyott volna a mosoly az arcomon, ha tudtam volna, hogy örökre elvesztem a — szűnyoghegy temetőt.

A multkoriban beszélgettünk a szőlősi indulásról Perényi Zsigával. Egy budai kis kocsmában. Jól esett mind a kettőnknek most, 1928-ban, a szép derűs multban kóborolni. A beregszászi csigaszügi szőlőkben, a nagyszőlősi Tisza-hídon, a szőlősi kastély toronyszobájában a szeretettel őrzött régi fegyverek között. Olyan jól esett Nagy-Magyarországon kóborolni. Nagy-Magyarország. Milyen szép szó. Mintha álmodna az ember, mikor kimondja. Lassanként elcsendesedett a beszédünk. Néha-néha elnyomtunk egy sóhajtást, ittunk egypár korty bort, aztán megint csak néztünk magunk elé szótlanul.

— Higgye el nekem, drága jó Zsiga, higgye el, hogy minden bánatom között, minden keserűségem, fájdalom, keserves kínlásom között életemben — de mindent beleértve — ez a legmélyebb sebem. Ez az egy szó, Nagy-Magyarország. Ehhez semmi sem hasonlítható. Istenem, vajjon van-e valahol és lesz-e valaha ezekre a sebekre gyógyító bal-

zsam. Milyen erős állatja az ember az Istennek, drága jó Zsiga...

— Hogy mindezeket el bírja viselni, kedves Zsazsa. — Tette hozzá lassan, két kezével maga előtt forgatva a poharát.

A körülöttünk ülők és állók míg élnek azt fogják hinni, hogy a jó ég tudja, milyen szerelmi dialóg folyt le a budai kis kocsmában a báró és a primadonna között. Nem tudta azt senki, hogy mikor egészen közel hajoltunk egymáshoz, szinte összebujtunk egy koccintásnál, nem tudta azt senki, hogy csak a könnyeinket próbáltuk eltitkolni, amelyek a szemeinkből kipottyantak.

XVII.

Első sikerem Pista bátyámnál

Kedves Barátom! Most helyezkedj jól el a széke-
den, a fotőjödön, a díványodon, csendesen szürcsöl-
gesd a feketekávédat, éppen úgy, mint ahogy ebben a
percben én teszem, gyujts rá egy cigarettára és nagy
kényelemben hallgasd tovább, amit mesélni fogok.
Mert most, kedves Barátom, — kabaré következik.

Megérkeztünk anyámmal Pestre. Rokonokhoz
szállottunk a Mária uccába. Másnap volt a nagy
nap, amikor be kellett mutatkozni Rákosi Szidinek.
A nagyságos asszonynak. Kegyetlenül kicsinosítot-
tam magamat. Jobban bepudereztem a hajamat,
mint valaha, több haját sütöttem ki, mint eddig,
úgyhogy még egyszer olyan nagy volt a fejem, mint
rendesen. A legszebb ruhámat vettem magamra.

Akkoriban úgy mondták, — princessz. Princesszruhát vettem fel. A princesszruha földig ért, fekete volt és egy feketebársony, derékig érő, gloknikba szabott gallér volt a tetejébe dobva, melynek óriási, fekete taftrüss-dísz volt a nyakán, elöl egy borzalmas nagy taftmáslival összekötve. A fejemen egy úgynevezett szembetévő kalap, oldalt sikkos strucc-tollakkal, amelyek a homlokomtól hátra voltak vezetve a kalapon és a végük kacéran összekunkorodott. Azt hittem, én vagyok a világon a legszebb. A Rákosi iskola a Röck Szilárd ucca 4. szám alatt volt, ugyanott, ahol a Budapesti Hírlap szerkesztősége. Mikor felmentünk a lépcsőkön anyámmal és az udvarból felbúgott, zúgott, zakatolt a rotációs gépek zsvaja, azt mondtam anyámnak:

— Lássa, itt fogják rólam azt a sok őrzőgő kritikát nyomtatni, ugyanezekkel a gépekkel, amelyek itt ordítanak, — itt fogják rólam nyomtatni, amittől maguk Beregszászon rakásra fognak ájulni. Közben folytonosan csipkedtem az arcomat, hogy egy kis színe legyen, hogy legyen valami kis »pofája« a pofámnak. Rákosi Szidinek már megírtam, hogy mikor lesz »szerencséje« hozzám. Már várt. Mikor beléptem, a következőket mondtam, de szóról szóra a következőket mondtam:

— Kezeit csókolom, nagyságos asszonyom. Én vagyok az a Fedák Sári, aki azokat a bizonyos leveleket írtam. Eljöttem bemutatkozni. Íme, nem vagyok alacsony termetű, mint azt nagyságos asszonyom képzelte, így tehát semmi sem áll útjában annak, hogy belőlem híres primadonna legyen.

Vagy drámai színésznő. Azt sem bánom. Nem fontos. Csak az a fontos, hogy a legelső akarok lenni.

Ezek voltak a szavak, amelyek után Rákosi Szidi úgy nézett rám, mint egy kis vidéki bolondra. De azért láttam, hogy tetszettem neki. Kedvesen leülte-tett bennünket anyámmal, aki úgy ült ott, mint a tyúk, amelynek a kis kacsái a vízre mennek. Azt hiszem, inkább segítségért szeretett volna kiabálni. Rákosi Szidi folytonosan nézegetett, vizsgálgatott, nagyon finoman mosolygott és azt mondta:

— Kedves kisasszony, én nagyon szeretem, amikor erre a pályára induló leányok ilyen bátrak, ambíciózusak és elszántak. Ezen a pályán nagyon helyes, ha valaki így beszél, csak aztán mindezt meg is kell csinálni. Ez azonban szerfelett nehéz. Sok küszködést, szorgalmat, tanulást, szenvedést jelent az, ha valaki ezen a pályán viszi valamire. Annak mindenesetre örülök, hogy nem alacsony, mint azt a képe után képzeltem. Egy kicsit későn jött, mert mi már szeptember eleje óta dolgozunk, de remélem, pótolni fogja mindazt, amit elmulasztott.

Nem szerettem azt a szót: pótolni. Hogyhogy pótolni? — gondoltam magamban. — Mit jelent az, pótolni? Csak nem azt, hogy mint egy örült, most el kell kezdenem tanulni, mégpedig mindent kívülről? Mert az ilyesmit igazán nem szeretném. Akkor inkább rögtön vissza a beregszászi kúriára. Azonban mégsem mentem vissza. Pesten maradtam. Beiratkoztam a Rákosi Szidi iskolájába, nem mint Rózsailathy Trilby, de mint Fedák Sári.

Rokonaimnál laktam az Aréna úton. Aréna út 19. A földszinten, bent az udvarban, jobbkéz felől. Özvegy Csáky Gézőnél laktam, aki anyai részről unokanővérem volt. Nagyon összemelegedni sohasem tudtunk, mert az egész család lenézett engem azért, mert színinövendék vagyok. Én viszont végig sértve éreztem magam emiatt és szívből sajnáltam az egész boldogtalan családot. Az Aréna útról jártam be minden reggel a Röck Szilárd ucca 4. szám alá. Lóvonaton. Az irodalomtanár Somló Sándor volt és nyolctól kilencig tanított. Most utólag, pár rövid év leforgása után megvallo, hogy sohasem voltam az óráján. Csak a későbbi években volt szerencsém látni, mint a Nemzeti Színház igazgatóját. Mire az Aréna útról kikászolódtam és lóvonaton berobogtam a Röck Szilárd uccába, bizony jóval elmúlt nyolc, sőt kilenc óra is. Mindent elmulasztottam, a drámai órát is. Pedig Beregszászon a drámai szakra nagy ambícióval készültem. Mátray Beteg Béla volt a tanár úr. Mégpedig szigorú tanár úr. Féltünk tőle. Én a legjobban. Annyira, hogy inkább nem is jártam az órájára. Komoly ember volt és nemigen értette a tréfát. Már vagy két hónapja jártam iskolába, mikor egyszer meglátott. Erősen rám nézett és azt mondja:

— Kicsoda ez az új lány? Bemutatkoztam neki és jelentettem, hogy már hónapok óta növendék vagyok. Felküldött a színpadra szavalni. Határozottan bajban voltam. Hogy tudjak én szavalni, mikor sohasem voltam az óráján és azt sem tudom, hogy kell valamibe belekezdeni, ami még nem is

lett volna baj, de a legnagyobb baj az volt, hogy nem tudtam egy árva megveszekedett verset sem. Nagyon szégyeltem magamat. Végül is gondoltam magamban, hogy a legokosabb lesz, ha fejest ugrom. Rögtön bele a nagy vízbe, hátha kiúszom. Mintha sohasem csináltam volna egyebet, elszánts tan nekilendültem és elszavaltam az egyetlen verset, amelyet életemben megtanultam és amelyet Engelthaler Róza tanárnőm betanítása szerint az iskolában szavaltam: *A rózsza temetése*, írta: Várady Antal. Úgy kezdtem szavalni, mintha sohasem csináltam volna egyebet életemben. Rettenetesen meg voltam ijedve és kínomban lettem olyan elszánt. Az ijedtség előnyömre volt, mert csendes lettem és egyszerű. A verset kissé halkán, reszkető hangon, mély érzéssel mondtam el. Ma is tudom:

*Meghalt. A csillagok siratják.
Megkönnyezi minden fűszál.
Himporát veszve ül a lepke
A sápadt halott szirmainál.*

Mátray, aki különben a kákán is kereste a csomót, végighallgatta, egy szót sem szólt bele. Egyszer sem. A végén jól megnézett és kis pauza után azt mondta:

— Ki tanította be magának ezt a költeményt? Hol tanult maga eddig?

— Most szavalok életemben először, tanár úr. Senki sem tanított be. Egyedül tanultam be. — Engelthaler Róza nénit minden lelkiismeretfurdalás nélkül egyszerűen elsikkasztottam.

— Nagyon jól van. Köszönöm. — Közben kicsi-

két csóválta a fejét, mosolygott és ceruzájával játszott. — Nagyon jó. Várjon kérem, hogy hívják? Megmondtam a nevemet. Felírta a noteszébe.

— Fedák. Furcsa név. Sohasem hallottam ilyen nevet. Ügylátszik, most majd meg kell tanulni.

— Tanár úr, kérem, ez egy orosz név — feleltem fontoskodva —, a mi családunk a Kaukázusból jött, ahol úgy mondták ki a nevünket: Fjedak. Jö betűvel. De mi már egyezerhatszáz óta Fedák vagyunk. Mátray mosolygott, amit ritkán lehetett látni, aztán intett, hogy mehetek a helyemre. Dacára Mátray kedvességének, drámai növendéket még sem tudott belőlem faragni, ha csak nem Rákosi Szidinek volt az órája, bizony nemigen sok vizet zavartam. A Rákosi Szidi óráit imádtam. Nem bántam volna, ha éjfélig az iskolában kellett volna ülni. Énekóra is jártam, de az óra végét sohasem vártam be. Elénekeltem a skálámat és az operett-feladatomat és már mentem is ki a Kerepesi útra flangírozni. Végig a Kerepesi úton, be a Hatvani uccára. A mostani Rákóczi út volt a Kerepesi út és a Kossuth Lajos ucca volt a Hatvani ucca. Ez volt a mindennapi séta. Sötétzöld, földigérő kabátom volt bíberprémmel, sötétzöld kicsapott kalap és gondosan kisütött frufru, amely már-már szénakazalhoz kezdett hasonlítani. A kezemben táska, az elmaradhatatlan »Musik« felírással, melyet úgy tartottam, hogy ugyancsak jól lássák, hogy színinövendék vagyok, aztán uccu neki! mentem korzózni és kirakátokat nézni. Az iskolában ilyen mókák, mint: mitológia, tánc, irodalom, jelmeztan, nem állíthatnám,

hogy túlzottan érdekeltek volna. Olyat szerettem csinálni, aminek látszata van. Rögtön felugrani a színpadra és mindent megcsinálni, nemcsak szavakkal, de kézzel, lábbal, szemekkel, grimaszokkal, mókákkal, mindenféle elképzelhető színészkedésekkel. A Rákosi Szidi óráit szerettem. Ott lehetett tanulni. Soha, egyetlen egyszer sem hiányoztam. A nagyságos asszony — úgy vettem észre — szeretette volna, ha egy kicsit komolyabban vettem volna a tanulást, de azért nem nagyon szekírozott vele, mert úgy érezte, hogy egy ilyen elkapatott vidéki számár se szól, se beszél, egy szép napon itt hagyja az egész színművészetet és visszamegy Bergraszászra — kisasszonynak. Okosan és óvatosan kezelt. Mint a legnagyobb orvostanár, aki ismeri a betegség minden szimptomáját. Ha most úgy visszagondolok arra a mérhetetlen bölcseségre, okosságra, amellyel elindított és vezetett, a diplomáciára, amellyel olyan ösvényre dobott, amelyen sohasem akartam járni, szavamra mondom, a földre kell borulni előtte. Azzal a tudással és azzal a hitel, meggyőződéssel, szeretettel egy egész ország sorsát is el lehetett volna kormányozni, nemcsak az enyémet.

Karácsonykor értem jött apám, hogy hazavigyen vakációra. Szépen, illedelmesen tiszteletét tette Rákosi Szidinéél. Akkor is a nagy bunda volt rajta, ugyancsak gomb nélkül, spárgával összekötve, a fején a kopott bibersapka. Anyám mentségére meg kell említenem, hogy ő mindezekben nem volt hibás. Szinte szenvedett az ilyesmi miatt, mert a leg-

pedánsabb háziasszonya a világnak. Hála Istennek, még most is. Mindez azért történt, mert apám sohasem engedett a ruháihoz hozzányúlni. Csak lopva lehetett kikefélni az áncugját. Nem szerette az ilyen mókákat. Mindenre azt mondta: divat. Csak olyan divat. Neki az is divat volt és nagyzási mánia, ha egy leszakadt gombot fel akartak varrni a kabátjára. Azért, mikor Rákosi Szidihez ment, nagyon kicsípte magát. Új nyakkendőt vett és beletűzött egy antik tűt. A hosszúszerű pipa helyett csak kurta pipája volt, melyet a lépcsőházban szépen kipucolt és a zsebébe rejtett. Nagy zavarban volt, amikor beállított.

— Nagyságos asszonyom, hallgasson meg engem. Küldje haza a lányomat. Nem lehet azzal bírni. Nem hallgat az senkire, csak nagyságodra. Mondja neki, kérem, hogy jöjjön haza. Hiszen annyi sok növendéke van, minek ide az én lányom is. Csak ez az egy lányom van, kérem, mondja neki, hogy nincs tehetsége és küldje haza.

Valósággal könyörgött. Szomorú volt és kétségbeesett. Rákosi Szidi figyelmesen végighallgatta az esedezést, aztán nyugodtan beszélni kezdett:

— Nagyon sajnálom, főorvos úr, hogy a kérését nem teljesíthetem. Ez a lány nagyon tehetséges és nem hinném, hogy tévedek, mikor a legnagyobb jövőt jósolom neki. Nyugodjék bele. Valamikor nagyon büszke lesz erre a lányra. És ne féljenek. Nem olyan ijesztő ez a pálya, amilyennek Beregszászon elképzelik. Erre a pályára is mennek rendes emberek és ezen a pályán is lehet valaki száz

percentig tisztességes, mint bárhol a világon. Hozza csak szépen vissza karácsony után és nyugodjék meg. Ezen nem lehet segíteni. Ismétlem, nagyon fog örülni ennek a leánynak.

Apám földig lógó orral távozott, megint nem beszélt egy szót sem, a lépcsőházban rágyujtott a kispipára és másnap hazavitt vakációra.

Mikor visszajöttem Pestre, a nagyságos asszony azzal fogadott, hogy beosztott statisztálni. Nagyon néztem. Nem hittem, hogy az valaha is lehetséges legyen, hogy én ne mindjárt azzal kezdjem, hogy legalább is a primadonna szerepét játszassák el velem. Kicsit fintorgattam az orromat a gondolatra, hogy mint statiszta nyolc- és tizedmagammal jelenjek meg a színpadon. Már akkor sem fért a fejembe, hogy engem csak úgy be lehet osztani a többi közé. Próbáltam védekezni.

— Bocsánatot kérek, nagyságos asszonyom, de én azt nem tehetem, hogy beálljak statisztálni nem is tudom kicsodák közé. Ha megtudja az apám, azonnal hazavisz. Ő, kérem szépen, azt nem engedi meg.

Szigorúan és hidegen nézett rám.

— Ezt pedig meg kell csinálni és meg kell szokni, hogy ezt állandóan csinálja. Meg kell tanulni a szabad mozgást, meg kell szokni a világitást, mert aztán, amikor egyszer majd ki kell állani, egyszerre öt lába lesz és négy keze és nem fogja tudni, hová tenni őket. Ami a legfontosabb, meg kell tanulni festeni magát, úgy fog kinézni, mintha nem is maga volna. Itt nem lehet ilyen sza-

márságokkal előcipekedni, hogy »nem engedi az apám«, itt nem lehet ilyeneket mondani, hogy: hazavisz és hogy ezt nem engedi és azt nem engedi. Ez harctér. Itt verekedni kell. Verekedni pedig nagyon nehéz. Már most el kell kezdeni tanulni, hogy kell.

— Muszáj csinálni azt a statisztálást? Muszáj?...

— Muszáj. Jöjjön ide. — A kezei közé fogta a fejemet. — Akarom látni, milyen a színpadon. Maga tehetséges lány, csak nem tudom, hogy néz ki a színpadon. A szemei nem jók. Kicsinyek. Ilyen szemekkel nem lehet karriert csinálni.

Aznap éjszaka nem aludtam. Sokat beszélgettem Péter bácsival. Szemrehányást tettem neki, hogy miért nem hagyott engem békében. Miért nem maradhattam én mindig apám mellett, aki sohasem mondott nekem ilyen kegyetlenségeket. Akkor még nem tudtam, hogy csak egy dolog fáj az embernek: az igazság. Ha valaki megmondja az igazat. Csak az fáj. De az aztán nagyon. Ez az első kis igazság a szívembe nyilallott. Éjjel sokáig nem tudtam elaludni. Úgy félálomban hallottam a muzsikaszót. Láttam a kis téглаégetőt. Szinte éreztem az éles beszkidí szelet és a messze távolból halkán hallottam a nótát: »Volt nékem egy szép csillagom, de lehullott a földre.« A sötét, idegen pesti éjszakában tágranyitott szemekkel kerestem a szikár szőke fiút, aki ezt a nótát pitymallatkor dudolgatta...

Akkoriban a »Gésák« című operett tartotta lázban Budapestet. Abban kellett statisztálnom. Mint akkor mondtam, abban »léptem fel« először. Ki-

véve a férfis szerepeket, nincs az a szerep, amit ne játszottam volna benne. Ma is kívülről tudom az egészet, akár elejétől végig, akár a végétől az elejéig. Volt az iskolában egy Szilárdffy Elvira nevű lány. Ő alakította az egyik tengerészapród szerepét. Némi kis túlzás kell hozzá azt mondani, hogy »szerep«, de mi az iskolában azt hittük, szerep. Az én nyugtalan agyam meg pláne azt hitte, hogy szerep, mégpedig olyan, amiben, ha akarja az ember, okvetlenül fel lehet, sőt fel kell tűnni. Izgatottan örvöngtem és készülődtem az első fellépésemre. Meghívtam Pista bátyámat, aki akkor a szőlészeti és bórászati tanfolyamon volt Pesten, mint végzett magyaróvári gazdász. Az első sorban vettem neki jegyet és a barátjának, hetei Horváth Pistának, aki egy kicsit udvarolgatott nekem. Én szerettem Horváth Pistukát, mert nagy villámhárító volt köztem és a bátyám között, aki nem szűnt meg a májamat rágni és mindent gúnyolni, amit csinállok. Ő túlságosan úrnak volt nevelve, semhogy bele tudott volna törődni abba, hogy én színésznő legyek. Ettől eltekintve a legkorrektebb ember volt és a leghibátlanabb karakter. Mikor elérkezett az első fellépésem, gondoltam magamban, na megállj, bűdös gazdász, most megmutatom, hogy kell ezt csinálni. Most fogsz bámulni, bűdös gazdász.

A »szerep«, mint mondtam, egy tengerészcadét volt. Soha életemben nem voltam még színpadon — kivéve a vidéki dobogókat —, nem voltam kifestve, nem volt rajtam paróka és nem volt rajtam fiúruha. Természetesen, mikor bementem az öltö-

zöbe, semmim sem volt, mindent kölcsön kellett kérnem a lányoktól. Ott segített nekem először egy Erzsike nevű öltöztetőnő. Libohorszky Erzsike. Nagyon rövid ahhoz az élet, hogy mindazt, amit az a kedves, Erzsike nevű lény értem az életben tett, el lehessen felejteni, vagy meg lehessen köszönni. Ma is mindig ugyanaz. Örömben, bajban, szomorúságban, sikerben, keserűségben — mindig ugyanaz. Igaz barát.

Az a Szilárdffy Elvira nevű növendék, aki a kadétot játszotta, beteg lett és a nagyságos asszonynak az volt az óhajta, hogy én helyettesítsem. Elvira egy kis cingár, alacsony, nyeszlett lány volt. Afféle naivafigura. Elképzelhető tehát, hogy az én szélessvállú, tiszaháti alakomra sehogy sem illett a kis vékony lány ruhája. Ezzel azonban senki sem törődött és mire észrevettük a helyrehozhatatlan hibákat, már ki is kellett menni a színpadra. A fehér tengerésznadrág olyan szűk volt, hogy moccani sem mertem benne. Ez azonban még nem lett volna a legnagyobb baj. A baj ott kezdődött, hogy a nadrág nem ment fel, azaz — hogy is lehetne ezt megmagyarázni? — elől még felment volna, ha elég hosszú lett volna, csak hátul nem ment fel. Deréktól lejjebb nem ment fel. Deréktól lejjebb minden kimaradt. Intim Pistából valami kimaradt. Nem volt más mód, mint átkötni az egész kimaradt területet egy világoskék esárppal. A rövid kis tengerészkabát úgy állott rajtam, mintha most például felvenném a Somogyi Bogyó ruháját. Kacér kis látvány volna. A rövid szőke paróka egész

este fordítva volt a fejemen, amit csak az előadás után vettünk észre. Kifestve úgy voltam, mint egy cirkuszbohóc. A szemeim, amelyeket Rákosi Szidi annyira szeretett volna színpadi világításban látni, olyanok voltak, mintha nem is volnának. Csak két koromfekete üreg látszott. Mindehhez a remek agyusztirunghoz hozzájárult a szent meggyőződés, hogy én vagyok a legszebb a világon, hogy aki meglát, leesik a székrétől. Kimentem a színpadra és masíroztam, sétáltam, leültem, hajlongtam, félkarral negédesen a kulisszákhöz támaszkodtam, mosolyogtam, néha még kacsintottam is a félszememmel. Azt hittem, Európa szeme rajtam függ. Az első sorban ott ült Pista bátyám. Csak azon járt az eszem, hogy: na, most bámulj, rongyos gazdász. Mégis csak nekem lett igazam. Íme, színésznő lettem. Horváth Pistától egy óriási virágkosarat kaptam az első »fellépésemre«. Szerepem persze egy árva szó sem volt. Úgynevezett statisztaszerep volt az a kadét. Egy árva szót nem beszélt egész este. Már akkor is csináltam magamnak a szerepeket. Megkértem egy szép magas gésát, hogy mikor kimegyünk a színpadról, kacéran forduljon felém és nevéssen rám. A nevetést mély meghajlással köszöntem meg, megcsíptem az arcát, aztán kihúztam magam és büszkén kirobogtam. Ez volt a szerepem. Előadás végén lángoló arccal, mámorosan mentem fel a negyedik emeletre, a zongoraterembe, ahol az iskola öltözött. Úgy éreztem, diadalom teljes. A lányok, Huber Juci, Simon Marcsa, Menszáros Margit, Nádasdy Matild, Matkovics Tóni, Haller Irma, Bilkey

Irén — milyen forró szívvel gondolk mindegyikre, részben férjhez mentek, ki rosszul, ki jól, részben kettő: Nádasdy Matild és Menszáros Margit már örökre elhagyták a kis hazát és a Nagy Hazába költöztek, csak Simon Marcsa bírja az iramot, de van is tüdeje hozzá —, mondom, a lányok egy kicsit összesúgtak és összenevettek, de én azzal édeskeveset törődtem. Milyen jó, hogy az összesúgásokra és az összenézésekre már akkor kezdtem magamat edzeni. Előadás után Erzsike kísért haza, aki szintén a ligetben lakott. Mikor kiléptünk a színészbejáró ajtaján, ott állott Pista bátyám Horváth Pistával és vártak rám. Csodálkozva állottam meg, hogy a bátyám nem borul a lábaimhoz az elragadtatástól és a boldogságtól. Egyik sem volt. Se boldog, se elragadtatott. Ellenben élém állt és azt mondta:

— Nahát! Nem szégyelled magad? Ez művészet? Ez színészet? Hát ezért jöttél te el az én drága apám úri házából, hogy ilyeneket csinálj? Lesül a bőr a pofámról, úgy szégyellem magamat miattad. Fúj! Ezzel köpött egyet, sarkon fordult és ott hagyott.

Ez volt első színpadi sikerem.

XVIII.

„A férfi, ha nagy munkába fog, haboz“

Csendesen ballagtunk a liget felé. Egy szót sem szoltunk hazáig. Mikor a Dembinszky ucca sarkára értünk, ahol Erzsike lakott, kértem, hogy menjen

csak szépen haza, majd hazamegyek én egyedül, hiszen csak pár ház az egész. Nem ment. A világrét sem ment volna. Megfogta a karomat és úgy kísért az arénaúti kapuig. Azóta sohasem eresztette el a karomat. Se örömben, se bánatban. Ma a Király Színház főruhatárosnője. Több: fő-fő segítő keze és Tóth Lajosnének hívják. Ezen az elmúlt, gyönyörű és felejthetetlen Szilveszter-éjszakán, 1927—28-ban, amikor először játszottam a János vitézt a Nemzeti Színházban, egyszer csak látom, hogy Erzsike segíti felhúzni a Kukorica Jancsi kisbojtár csizmáját. Senki nem hívta, mégis ott volt. Éjjel, a nehéz munkájától halálos fáradtan, de mégis csak ott volt és könnyes szemmel adta a kezembe a rongyos, bánatos, árvalányhajás kalapot. Kedves, jó Erzsike...

A Gésákban aztán más szerepet is kaptam. Mikor valaki beteg lett, mindig én helyettesítettem. Még ha a főgésák közül is hiányzott valaki, engem állítottak be a helyére. Ez nagy szó volt. Megtiszteltetés. Minden növendék- és kóristalány álma, hogy a »négy« közül egyszer ő lehessen az egyik. Az igaz, hogy remek négy lány volt. Olyan, amelyet keveset látni a világon. Gombaszögi Margit, Hében Anna, Virág Gizella és Szegedi Erzsi. Világraszóló négy darab lány volt. Mindegyik mint egy festmény. Virág Gizellával Berlinben találkoztam 1926-ban, mint Korff bárónéval. Fínoman nézett ki és láthatóan örült neki, hogy bárónének titulálják. Hében Anna, úgy tudom, szintén férjhez ment. Szegedi Erzsi is. Szegény Gomba Margit már nem olvas-

hatja ezeket a szeretetteljes sorokat, melyekben róla beszélek. Gyöngéd kezekkel teszem le sírjára a visszaemlékezés rózsaszínű, szomorú virágát. Felejthetetlenül szép volt. És jó volt. Ez volt rajta a legszebb. Bámulattal néztem fel rá mindig. Gyönyörű ruhákban jött mindig a színházhoz, elegáns fogaton hajtattott el előadás után és csuda jó szagot hagyott maga után. Részemről mindez nem lett volna különösebb ok csodálattal nézni rá. Én inkább azért szerettem, mert azt beszélték a színháznál, hogy három nővérét nevelteti és mindent megkapnak tőle, amire csak szükségük van. Fridát imádta. Akkor hallottam először a Gombaszögi Frida nevét. Szeretettel gondolok vissza a bájos szőke lányra, a búzakék szemeire, a grációzus, kicseit vad táncára, a gyerek-tekintetére, de elsősorban a jó szívére. Nagyon jó leány volt.

Sziklay Kornél volt a Vuncsi. Akkor volt virágjában. Kedvence a publikumnak és az egész Magyar Színház együttesének. A Rákosi iskolát nem szerette. Haragudott a statisztalányokra. Rám a legjobban. Mindig hátralökdösött.

— Mit akar itt folyton ez a vaksi lány? Menj hátra. Semmi helyed itt elől. Ezzel már — hogy enyhén fejezzem ki magamat — lódított is hátrafelé. Kedves, tehetséges Kornél. Milyen boldog volnék, ha még most is hátbaverhetnél. Milyen igazad volt, hogy annyiszor igyekeztél hátraszorítani. Semmi sem használt. Engem ugyan szoríthattál. Abban a minutumban ott voltam megint az első sorban és dolgoztam mint egy gőzgép, azzal a szent

hittel, hogy ha nem tenném, vége volna az egész előadásnak. Lázam volt a mérhetetlen ambíciótól. Mindennap a színpadon voltam. Mindegy volt nekem, hogy mit csinálok, van-e szerepem, nincs-e szerepem, én az első voltam aki jött és az utolsó aki elment. Itt kezdődik egy színésznő, fiatalok. Fát hagytam volna magamon vágni, színpadot se pertem volna, nincs olyan munka, amit a színpadért meg ne tettem volna. Ezt különben ma is érzem. Semmiféle munkát nem tartanék megalázónak, ha a színpadról volna szó. Ha nekem kellene kisépítenem, esküszöm, senki a világon nem érezné magát jobban megtisztelve, mint én. Csak a templomot tudom hozzá hasonlítani. A mai generációt némelykor bizony — sajnálom. Nem is tudják, hol állanak. Nem is tudják, mit jelent az: színpadon állani. Milyen boldognak kellene lenni mindenkinek, aki Istentől ezt a kitüntető ajándékot megkapta. Milyen csúnya, aki visszaél a nagy szerencséjével. Az igaz, hogy az ilyesmi nem marad büntetlenül. Onnan felülről rögtön rákoppintanak az orrunkra. A színpad egész embert követel. Mellékvágányokon járni nem lehet. Rögtön kisiklik a vonat. De hol is hagytam el? Jaj, igen! A statisztálásért pénzt kaptunk. Minden öltözés ötven krajcár volt. Ha kétféle ruha volt rajtunk, akkor egy forint volt a taksa. Ha az »Aranylakodalom«-ban még angyalnak is öltöztünk, szárnyakkal, akkor összesen egy forint harmincat kaptunk. Egy forint harminc. Az akkor sok pénz volt. Azt hiszem, azóta sem voltam olyan gazdag. Annak mindig örültem, hogy

minden megkeresett pénzemet odaadtam a szegényebb növényeknek. Olyankor mindig az apámra gondoltam. Szalámit hozattunk meg sajtot és lukulusi lakomákat rendeztünk a zongorateremben. Simon Marcsa már akkor elevezt mindent a többi orra előtt. A »Michu lányok«-ban statisztáltam és az »Aranylakodalom«-ban táncoltam. A Michukban egy világoszöld, sárgával hímzett empire-ruhám volt, melyben különböző pózokban levétttem magamat és erősen hittem, hogy aki már nálam is szebb, az — csal.

Az első év végén voltak a vizsgák, melyeken már én is szerepeket kaptam. A nagyságos asszony nem bírt velem. Olyan voltam, mint egy összekötözött csikó. Toporzékoltam és szerettem volna már szaladni. Szerettem volna csak úgy, minden tréning nélkül, minden versenyt megnyerni. Hogy némiképpen csillapítson Rákosi Szidi, minden vizsgadarabban szerepet adott nekem. A legelső szerep, amelyet színpadon elmondtam, az »Elektrá«-ban volt. A második osztálynak a nagy reménysége és büszkesége volt Nagy Bella. Később Jókainé. Rákosi Szidi sokat várt tőle. Nagy izgalmat jelentett az iskolának az Elektra-vizsga. Én se nem láttam az Elektrát addig, se nem nagyon érdeklődtem iránta. Az én kis ostoba világomban nemigen játszott szerepet az Elektra szó. Mi elsőévesek játszottuk a mikenei nőket. Egy kicsit sértve éreztem magamat, hogy engem csak uk-muk-fuk beosztanak a másodévesek vizsgáján egy olyan mikenei nőnek. Mikor a nágy színpadon állottam, felnőtt színészek

között, ott mindent játszottam volna a világon. De egy vizsgán csak úgy beosztatni holmi mikenei nők közé, azt nem szerettem. Semmiáron nem akartam megcsinálni, de közben véletlenül megtudtam, hogy egy olyan mikenei nő — görög. Ami azt jelentette, hogy lehet görög ruhába öltözködni. Bravó! Akkor eljátszom. Majd én felöltözöm, csak rám kell bízni. Elérkezett a vizsga és mi, mikenei nők, ki állva, ki ülve, ki könyökölve, ki térdepelve, körülvettük Elektrát. Én például — feküdtem. Szép, plasztikus pózban feküdtem. Felöltöztem Szép Helénának és végigfeküdtem a földön. A hajam ki volt bontva — na, nem volt kár érte, hogy levágattam —, fehér selyem görög ingem volt, égszínkék selyemmel drapírozva. Senkit sem engedtem a ruhámhoz nyúlni. Csupa túvel volt rámtűzve és már négy órakor az öltözőben ültem és díszítettem magam a nagy előadásra. Akkor tanultam meg, hogy igazi nagyszerű ruha nincs zihérheictű nélkül. Próbán soha nem voltam, mert növendék-próbára csak nem megyek! — így hát nemigen tudtam, mi történik a darabban. Rettenetesen meg voltam lepve, mikor Nagy Bella elkezdett siránkozni, ordítani és haját tépni. A Szép Heléna-ruha kezdte magát nem jól érezni. De azért csak rendületlenül könyököltem a földön, forgattam a szemeimet és vártam a végszót. Mikor végszavam elmondattott, féltérdre emelkedtem és elmondtam a szerepemet:

»A férfi, ha nagy munkába fog, haboz.«

Ennyi volt a szerep. Ez volt az első mondat, amit színpadon elmondtam. Azóta is egyre lesem a ha-

bozó férfiakat, de azt tapasztaltam, hogy a terem-
tés urai nem nagyon zavartatják magukat holmi
apró-cseprő kis habozások által. De hát nem erről
akarok most beszélni. Mikor ez a mondat a szín-
padon elmondott, nem tudtam, hogy ugyanakkor
a Rákosi Szidi páholyában állt a Magyar Színház
akkori fiatal igazgatója. A fiatal igazgátónak Rá-
kosi Szidi az édesanyja volt. Minden pillanatban
odafordult a fiához:

— Mit szólsz a Grósz Bellához? Mit szólsz, mi-
lyen remek. Nagyon tehetséges lány. Az ifjú igaz-
gató csak állt, csörgette a kulcsokat a zsebében és
halkan fütyörészett.

— Mondja, anyám, kicsoda az a szőke lány, aki
a jobboldalon fekszik a földön és Szép Helénának
van öltözve?

— Az egy elsőéves növendék és majd csak jö-
vőre fog vizsgázni — felelte Rákosi Szidi türelmet-
lenül. — Nézd, most milyen nagyszerű a Bella. —
A kulcsok tovább zörögtek a zsebben:

— Tényleg nagyszerű. Nagyon tehetséges. De
mondja, hogy hívják azt a leányt ott a sarokban?

Rákosi Szidi elégedetlen hangon felelt:

— Fedák. De ő úgyis csak jövőre vizsgázik.

Mikor a függöny legördült, nagyon erősen tap-
soltak Nagy Bellának. Óriási sikere volt. Mi lassan
igyekeztünk a vasajtón kifelé a színpadról. A folyo-
són van az a bizonyos mindent tudó tábla, melyre
az összes másnapi parancsok, próbák, mindenféle
intézkedések krétával fel vannak jegyezve. A tábla
előtti hely minden színháznál a központ. Mikor a

színpadról kijöttem, ennél a táblánál állottam meg. Egyszer csak előttem terem egy magas úr, megfogja mind a két kezemet, eltol magától, hogy jól lásson, ide-oda forgat egy kicsit, megint végignézi, megint forgat, méreget, aztán azt mondja:

— Szóval maga az a Fedák. Nagyon jó. — Itt megint forgatott rajtam egyet. — Nagygygyon jó. Ha komolyan veszi a mesterségét és szorgalmasan fog tanulni, kikerülhetetlen a karrierje. — Megint megrázta a kezemet, kedvesen köszönt és elment. Tátott szájjal néztem utána. Mikor megkérdeztem, ki volt, azt felelték:

— *Beőthy László.*

XIX.

Mázli

Mázli. Szép, ősi, pesti kifejezés. Ilyen szavakat otthon, a Tiszaháton, sohasem lehetett hallani. De azért nagyon jó szó. Teljesen kifejezi azt, amit mondani akarok. Olyasvalamit jelent: szerencse. De azért mégsem az. Tudja a jó ég, micsoda. Egyszerűen csak — mázli. Ezen a mi különben gyönyörű pályánkon erre a bizonyos mázlira nagy szükség van. Mert ha például annak idején nekem Beregszászon nem lett volna az a mázlim, hogy a kezembe kerül egy Budapesti Napló, ha annak a Budapesti Naplónak nem lett volna egy Márkus József nevű színházi kritikusa és ha az a kritikus nem lett volna mindenekfelett nagy hódolója annak a tehetségés fiatal növendéknek, aki a Rákosi isko-

lában vizsgázott és nem írt volna róla is, az iskoláról is szuperlativuszokban, akkor én talán sohasem kerültem volna a Rákosi iskolába, akkor én talán sohasem kerültem volna — Rákosi Szidihez. Ez az úgynevezett mázli. Hogy Rákosi Szidihez kerültem, az a mázli!

Olyan voltam, mint egy elszabadult csikó. Rákosi Szidi mindenekfölött való okossága kellett hozzá, hogy csak némiképpen is meg lehessen tanítani bizonyos korlátok között mozogni. Miután látta, hogy tanulni nem akarok, kieszelte tehát nagybölcsen, hogy az iskola kitűnő énektanárnőjét, a lelkes és nagyszerű Hermann Arankát meghívatta a szüleimmel Beregszászra nyaralni és különösen a lelkére kötötte, hogy szorgalmasan tanítson egész nyáron énekelni. Nagyon sokat tanultam tőle, aki igaz szeretettel, lelkes ambícióval tanított. Hangot persze ő sem tudott nekem csinálni, de hát szerettem az ilyenfajta színésznőnél, amilyen az operetben én voltam, az nem is fontos. Legalább is a példa azt mutatja. Egy egyéni színésznő úgysem állhat oda idegenben megírt, nagyképű operetteket játszani. Feltétlenül és kivétel nélkül mindig nagyobb sikere van egy magyar tollal és főleg magyar szívvel megírt darabban. Nem szabad kész ruhát felvenni. A ruhát varratni kell, mert különben beesett mellű vagy puklis lesz benne az ember. Nekem például a remek, szép régi operettekben sohasem volt sikerem. Nem is lehetett. Semmim nem volt raktáron, amivel a sikeret biztosítani lehetett volna. Ellenben megvoltak a

sikereim azokban a darabokban, amelyeket nekem írtak. Ezeket is nehéz lesz majd másoknak eljátszani. Mert az én szerepeimben ugyan lehet hangja. Ott énekelhet, mint egy pacsirta. Az már eleve úgy van megírva, hogy ott nem is lehet énekelni, még ha akarna vagy tudna is valaki. A mostani operettek nem tűrik a hangokat. Hogy lehet valakinek kétszáz estén jól énekelni? Közben hatszor öltözködni, akrobatatáncokat lejteni, drámai pózokat ordítani, tánc után azonnal lihegve elkezdni a hosszú finálét énekelni, miközben azt sem tudja szegény, melyik kezével törölje a leömlő verítéket magáról és azt sem tudja, hogy vegyen lélegzetet, hogy a szíve a túlfeszített dobogástól ki ne ugorjék. Közben a bonvivántól magas hangon búcsúzni, drámai erővel poharakat odavágni, asztalon táncolni, leugrani, a táncos komikussal reminiscenciát lejteni, közben az első uccán kirohanni, inni egy korty málnási vizet, két öltöztetőnőt agyonverni, mert nincsen tíz kezük, hogy tükröt is tartsanak, puderpuffnit, festéket, poharat, vizet, törülközővel legyezzék, kendőt dobjanak rá, mert cug van, szótlanság, hallgassák, hogy: jujj, jujjjujj! már játsszák a zenekarban a végszót, siess, siess! Azután megint vissza, édes mosollyal tovább énekelni és végül ordítva összerogyni vagy elrohanni, vagy éppen ahogy a szerep kívánja. Régen az más volt. Bejött a primadonna, szépen, rendesen, nyugodtan elénekelte a belépőjét és három mondat után a duettjét, aztán egy fél óra szünet. Ha pedig háromszor egymás után játszania kellett, két napig ágyban feküdt

a nagy munka után. Akkor könnyű volt énekelni még olyannak is, akinek nem volt hangja. Most még olyannak is nehéz, akinek van. Tehát, hogy visszatérjek Hermann Arankára, hangot ő sem tudott bizony nekem csinálni, de hogy hogyan kell valamit előadni ízléssel, lélekkel, szívből énekelni, intelligensen svindlizni ott, ahol nincs, félig prózát mondani ének alatt, átvenni beszédben a hangnemet, melyben énekelni kellene, de csak prózára telik, ezt a tudományt — mert higyjék el nekem, hogy tudomány — én azon a nyáron tanultam Bergrészáson, amikor Rákosi Szidi erőszakkal leutaztatta Hermann Arankát.

1898 szeptemberében aztán elkezdtem a második osztályt. Minden időmet a színháznál töltöttem — a Magyar Színháznál —, ott szaglásztam, ha kellett, ha nem. Iskolába végül már csak kizárólagosan a Rákosi Szidi óráira jártam. No, meg egy negyedórára Hermann Arankához eskálázní. Különbén mindig a Magyar Színházban ültem. Minden darabban statisztáltam. Az Aranylakodalomban, Sipulusz és Beöthy darabjában, kis piros plissészoknyában, sujtásos, kékszínű réklivel, piros sapkával, sarkantyúval toborzót táncoltam. Az első sorbeli lányokkal. Én voltam a nyolc közül az egyik. Erre borzasztó büszke voltam. Molnár László, akkor a Nemzeti Színház tagja, játszotta a főszerepet. Egyszer megszólított és érdeklődött a dolgaim iránt. Azt hittem, összeesem a boldogságtól. A mai világban bezzeg más nótá járja. A mai növendékeket egy-egy ilyen megszólítás bizony nemigen hozza

ki a sodrukból. Mennyire sajnálom őket, hogy nem tudnak elvörösödni a boldogságtól, mikor egy művész megszólítja őket. Mennyi szép érzéstől fosztotta meg a sors őket, hogy ilyen csúnya világban születtek. Én a mai növendékeket sajnálom.

Mondom, a Rákosi Szidi operettóráit el nem mulasztottam volna a világ összes kincséért sem. Kétszer egy héten volt olyan órája, mikor a színpadra küldött bennünket és zongorával kellett énekelni a feladott leckét. Valósággal reszketve vártam az időt, mikor betette a lábát a tanterembe. Először sorra vett mindenkit és legutoljára jöttem én. Sehogy sem tudott rávenni, hogy táncoljak. A Magyar Színházban a többi között csak azért táncoltam, mert különben nem statisztálhattam volna és nem szívhattam volna a színházi levegőt. Operettórákon azonban nem lehetett rávenni, hogy egy lépést is tegyek. Nem is nagyon volt rá szükség, mert abban az időben még nem voltak divatban a táncos operettek. Az operettórákon mindig Rippet, Cornevilleit, Madarászt, Szép Helénát, mindig ilyesmit énekeltünk, ezektől a szerepektől pedig semmi sem állt távolabb, mint a tánc. Majdnem minden órán azt mondta:

— Fedák, próbáljon táncolni, magának olyan jól áll a tánc. Ne legyen olyan lusta.

Engem azonban erre nem lehetett rávenni. Lenéztem a táncoló színésznőket. Egyszer csak megint azt mondja nekem a nagyságos asszony:

— Megálljon csak, most jön ide egy angol énekesnő, aki a Gésákban fog játszani, elviszem majd

magát, hogy nézze meg, mert olyat úgysem látott soha. Valami remek. Bájos! Megálljon, majd kedvet csinállok én magának a táncoláshoz.

El is vitt. Jobboldali erkély, második páholy, a Magyar Színházban. Egész előadás alatt csak ketten voltunk. Be jó is volna most, ha csak egy percre is, írónak lenni, hogy el tudjam mondani, hogy milyen volt akkor Miss Mary Halton. Ha azt csak úgy le lehetne írni, amilyen akkor Halton volt! Nem is lehet megpróbálni. Minden kevés. Minden kifejezés kevés volna és minden túlzásnak tűnnék fel. Csak annyit mondok, hogy azóta se láttam olyat soha, sehol a világon. Pedig azóta éppen eleget kóboroltam össze-vissza a nagyvilágban. Azt a tüneményes bájt, hangot, énektudást, finomságot, ízlést, táncban azt a megvesztegető gráciát, mind ezt azóta sem láttam soha. Örjöngtek érte Pesten. De azért lehetett is örjöngeni, az ebadta he! Én szédelegtem, arra emlékszem. Azt mondja nekem Rákosi Szidi:

— Na látja, így kell ezt csinálni. Ettől a nőtől lehet tanulni.

Látta rajtam, hogy sápadt vagyok az izgalomtól. Tudta ő azt nagyon jól, hogy hogyan kell valakiben felébreszteni az alvó oroszlánt és felkelteni a lánegoló ambíciót.

— És ne mondjon maga nekem olyan ostobaságokat, hogy a tánc az nem művészet — folytatta imádatos beszédmodorában —, hát nem a legtisztább művészet az, amit ez az asszony csinál? Ez a nagyszerű asszony. Csak hát ez persze nehéz. Min-

denki nem tudja megcsinálni. És ha már meg is tudja, — kevésnek áll jól.

Ettől az utolsó három mondattól nem tudtam aludni egész éjszaka. Alig vártam a reggelt. Azonnal hozzáfogtam a táncoláshoz. Kezdtém kiforgatni a derekamat, kerékbe törni a nyakamat. lábam, karjaim, egyebet nem lehetett tőlem látni, mint kifecamított táncfigurákat. A lányok az iskolában úgy néztek rám, mint valami félnederesre. Mikor a következő operettóra bejött a nagyságos asszony, üres volt az egész terem, kihordtuk az összes székeket, én a középben mint egy fékevesztett csikó táncolok és szüntelenül jár a szám. Éppen arra nyitott be, mikor azt mondtam:

— ...és nekem ne mondja azt, hogy nem tudok táncolni, hogy az nehéz és hogy az kevésnek áll jól. — Forogtam tovább, mint a motolla. — Nekem jól áll, azt tudom, a többi meg, akiknek nem áll jól, az nem érdekel. — Ezzel megint forogtam, mint a fergeteg. — Nem igaz, lányok? Nekem jól áll a táncolás — és lihegtem és peregtem lángvörös arccal. Egy pillanatra megállt, nevetett, aztán tapsolni kezdett:

— Bravó, lássa, hogy tudja csinálni. Csak vígan tovább. Úgy-e, mondtam, hogy tudja. Tessék tovább. Hadd lássam én is, ne csak a lányok.

Majd a föld alá süllyedtem szégyenletemben. De akkor már semmin nem lehetett segíteni. Abban a pillanatban szilárd lett a talaj az én jövődöbeli két táncos lábam alatt.

Hát ez az a mázli, kérem.

Attól a naptól kezdve még vadabb lettem. Sokat voltam Rákosi Szidivel, ha engedte, ha nem, ha volt rám szükség, ha nem, szüntelenül a nyakán lógtam. Egyik délután bejött Beőthy egy ilyen operett-órára. Ez már azután volt, hogy az Elektrában láttott a vizsgán. Felküldtek a színpadra. Míg előadtam, az alatt folytonosan súgtak-búgtak. Éreztem, hogy rólam beszélnek. Beőthy kedvesen mosolygott, finoman köszönt és halkán füttyörészve elment. Rákosi Szidi kicsit utánanézett, aztán felém fordulva ezeket mondja:

— Majd megmutatjuk mi azoknak ott Beregszászon, igaz-e?

Mikor este hét órakor mentem lefelé a lépcsőkön, nagyon szórakozott voltam és mélyen elgondolkozott. Valami olyan reményfélét éreztem, hogy hátha... talán, mégis... A Budapesti Hírlap gépei zakatoltak, de alig hiszem, hogy erősebben, mint a szívem. A könnyeim lassan peregni kezdtek végig az arcomon. Szorosan a fal mellett mentem, mintha jött volna mellettem valaki. Mormogva, csak úgy a fogaim között, beszélni kezdtem hozzá:

— Úgy-e, tovább is fogsz vezetni? Úgy-e, ezentúl is vigyázni fogsz rám? Úgy-e, hű maradtam ahhoz, amit koporsódnál fogadtam? Úgy-e, folytonosan nézel engem, Péter bácsi...

A mellettem elhaladó emberek megálltak egy-egy pillanatra és úgy nézték, hogy mi baja lehet ennek a lánynak, aki egyedül megy le a lépcsőkön és magában beszélget.

1899. Tavasz. Nagyon szép tavasz volt. Azt mondja egy napon Rákosi Szidi:

— A Ledofszky vendégszerepelni megy és nem játszhatja a Mollyt a Gésákban. A fiam magára gondolt, hogy próbálja meg eljátszani. Mától kezdve tehát tanulja szorgalmasan a szerepet, mert hatodikán már maga fogja játszani.

Ez a hatodika április volt. 1899 április 6. Életem Hatodikája.

Negyedikén megjelentem életem első színpadi próbáján. Rákosi Szidi jött velem és ez is ama bizonyos mázlik tömegéhez tartozott. A színészek természetesen únták egy kis színinövendékkel próbálni azt a darabot, amelyet ők már több mint hetvenszer eljátszottak. Csak úgy ímmel-ámmal felelgettek, amin most utólag nem is csodálkozom, mert nem is igen volt mire felelni, mert csak dadogtam és nem tudtam a szerepemet. Halandzsáztam. Az éneket azt tudtam, mert az egész Gésákat betéve tudtam, bármelyik szerepet. Az, hogy operettnek prózája is van, nemigen jutott eszembe. A karmestert Feketének hívták. Elkezd a zenekar játszani, én először kezdek önállóan, minden támasz nélkül, anélkül hogy valaki játszott volna a szólamot, énekelni. Megvallom, szörnyű volt. Sehol semmi hangom, de még csak mutatóba sem. Rákosi Szidi kétségbeesetten fordul oda Hermann Arankához, aki szintén asszisztált a nagy eseménynél:

— Ez lehetetlen, kérem. Ennek a lánynak mégis csak több hangja van. Hát hová lett? Ezt mégis

csak lehetett hallani valahogyan, de most nem hallatszik az első sorig sem.

Nagy volt a tanakodás, izgalom, sürgés-forgás, hogy mindaz, amire olyan biztosan számítottak, az egyszerűen csak úgy kútba esik. Na, de hát nem azért hívnak valakit Rákosi Szidinek, hogy csak úgy egyszerűen el tudjanak vele bántani. Nem nyugodott, jött-ment, beszélt, nem értette sehogy sem a dolgot, minden feleletre, hogy: — »Pedig ez így van, nagyságos asszonyom, ezzel a lánnyal hiába próbálkozik« — ő csak azt válaszolta: — »Már pedig ez lehetetlen. Itt máshol van a baj. Ezzel a lánnyal nincs baj. Jöjjön ide a karmester.« — Mindent összeforgatott, míg végre is kisütötte, hogy a zenekar egy teljes terccel, vagyis három egész hanggal játszott a lejjebb az összes énekszámokat, mint rendesen. A Rolly-Polly számok úgyis ilyen kis rozoga hangokra vannak komponálva, de ha még így is lejjebb játsszák egy terccel, akkor igazán minden énekes szubrett mehet krumplit kapálni. Rettenetes skandalumot csinált. Fekete karmester dadogott, védekezett, de hát lehet ott védekezni, ahol ő támad? Végre is kisült, hogy a számok igenis, abban a hangnemben vannak írva, amelyben játszották, de az is igaz, hogy Rákosi Szidi azt is kisütötte, hogy soha senkinek az eredeti hangnemben nem játszották. Ma is a fülembe cseng az éles, szigorú hangja, mikor mondta:

— Ugyan, ne legyenek már olyan rosszindulatúak ezzel a lánnyal szemben! Nyugodjanak bele. Ezt úgysem lehet megakadályozni.

Ez után a kis incidens után aztán megindult a próba, de engem persze mindenki a pokolba kívánt.

Hát, kedves Barátom, ez a mázli. Az a mázli, mikor Rákosi Szidi verekszik, de a szó teljes értelmében verekszik egy kis színinövendékért az első színpadi próbáján. Verekedve indulni. Be szép! Nem is lehet szebbet elképzelni. Szerintem boldogságot békés életben nem is lehet feltalálni, mégpedig azért, mert a boldogság csak a haladásban van. Haladni pedig úgynevezett csendes, boldog életben nem lehet.

Régi lomjaim között megtaláltam az akkori naplómát. Istenem, hát olyan idő is volt valaha, mikor még én is naplót írtam? Szavamra, megható. Szóról szóra ezeket írtam:

»1899 április 6. Csütörtök. Molly Semore, — Gésák. Színpad! Álmaimnak netovábbja! Én boldogságom, én szerelmem, én reménységem, én világom, én mennyországom — imádlak! Ma esküszöm neked örök hűséget. Ma lépek fel először. Ma vagyok boldog, kétségbeesett és kétkedő. Vajjon megfelel-e mindannak, amit várok magamtól? Vajjon teljesülnek-e az én sokszor átábrándozott, fényes álmaim? Nem tudom. De bízom magamban, mert imádom azokat a poros, festett deszkákat. Várom az estét. Isten segíts.

Mindenki bukást jósol. Rákosi Szidi azt tanácsolja, hogy mondjam le a szerepemet. Csak én bízom magamban, csak az én szívemben ég a dicsvágy... Este nyolckor ki vagyok festve, fel vagyok öltözve. Mindenki fél, csak én vagyok rettenetesen

boldog. Várom a végszót. A kezemben van a kordé rúdja (Molly tudniillik egy kis kétkerekű talyigával szalad be a színpadra), egy háláteljes pillantást küldök az ég felé könnyes szemeimből. Köszönöm neked, Istenem, hogy megértem ezt a napot! És legyen még porod is áldva, Péter bácsi! Neked! Aki eszembe juttattad, hogy színésznő legyek!... Lámpaláz nélkül szaladtam ki a színpadra. (A lámpaláz tudniillik csak akkor kezdődik, amikor már annyit tudunk, hogy azt kezdjük tudni, hogy semmit sem tudunk.) Megtapsoltak. Egy kezdő gyerek, aki először lép ki a színpadra és — megtapsolják! (A mai »kezdő gyerekeket« bezeg már nemigen lepi meg az ilyesmi. Ők már pontosabban tudják, hogy hogyan és hogy honnan jön a taps.) Első duettetemet kétszer megújírázták:

*Ó, be szép idő,
Ó, be kár, hogy ő
Soha vissza nem térhet.
Múlik az élet
S vissza nem térhet
Az az idő.*

Sikerem teljes. Minden számomat kétszer és háromszor megújírázták. Lázasan és hevesen dobogott a szívem és nagy titokban eszembe jutott, hogy a jövődöbeli primadonnájuknak tapsolnak a pestiek. (Mit nem mond, maga kis szerény!) Egy nagy koszorút kaptam a beregszásziaktól. Csánk Béla gyűjtötte. Egy kosarat Bendáéktól, egyet Barta Ernőtől. Másnap minden kritika pazar. Egyszóval, amit én vártam magamtól, annak meg-

feleltem. (Még szerencse, hogy annyira meg voltam elégedve magammal.) Mindennek megfelelttem, amit mások vártak tőlem. És én boldog vagyok nagy sikeremben, mert látom, hogy méltó leszek azokhoz az imádásra méltó deszkákhoz, amelyeken olyan diadalmasan indultam el meredek utamra!... Most pedig nem írok többet. Tele van a szívem... Hagyok egy kis helyet jövő év április 6-ára. Vajjon mi lesz akkor?... Ki tudja! A viszontlátásra, életemnek legszebb napja!«

Ennyi van feljegyezve arról a napról. Amíg leírtam, közbeszólásokkal viccelődtem. Most visszavonom ezeket a vicceket. Meg vagyok hatva. Attól is, amit írtam, attól is, amit nem jegyeztem fel. Azt ugyanis nem jegyeztem fel, hogy az öltözőm előadás előtt valóságos örültekháza volt. Mikor festeni kezdtem magam, nem volt pirosítóm, a púderem kiöntöttem a földre, otthon hagytam a fűzőmet, otthon hagytam a fél harisnyámat, kapkodtam, mint Bernát a mennykőhöz, közben folyton járt a szám, elkentem a festéket a szememen, belefújtam az orrom a törülközőbe, Rákosi Szidi ideges volt, Beőthy párszor benézett és elszörnyűködve távozott. Már-már úgy volt, hogy nem is tudok játszani, míg végre is nagynehezen összeszaladgálták a hiányzó holmikat. Valóságos zsbivásár volt körülöttem. Egyebet nem hallottam, mint szidást és szidást, de én azzal édeskeveset törődtem, felhők között jártam. Azt nem jegyeztem fel, hogy amikor berobogtam a színpadra, annyi izgalom és rossz próba után, szép rózsaszín plisszéruhában, óriási

rózsaszín kalapban, kifestve, valósággal kivirulva, ragyogó pozával, szemtelenül megállva... azt elefejtettem feljegyezni, hogy Beőthy László a földszinti bal harmadik páholynak támaszkodva állt, egészen a bejáratnál, halkán fütyörészett, a kulcsait csörgette, megvárta az első mukkanásomat, aztán nyugodtan odaszólt a páholyban ülő Rákosi Szidinek:

— Anyám, ez a karrier kikerülhetetlen.

Én pedig a színpadon, boldogságtól lihegve, énekeltem:

*Ó, be szép idő,
Ó, be kár, hogy ő
Soha vissza nem térhet,
Múlik az élet
S vissza nem térhet
Az az idő.*

Mit tudja egy olyan rózsaszínű plisszéro, hogy mit jelentett az, hogy Beőthy László kicsit ideges volt és egy kicsit — fütyörészett. Mit tudja egy olyan rózsaszínű plisszéro, hogy miről van szó, hogy milyen szomorú bölcseségeket mond, amikor azt énekli: »Múlik az élet s vissza nem térhet az az idő!«

XX.

„Die grosse Blonde“

Színiiskolai életem második esztendejében már nem rokonoknál laktam, de Návay néninél. Özv. Návayné. Képviselő özvegye. Egy kis szobám volt a lichthofra. Az egész csak akkora volt, hogy egy

díván, egy asztal és egy kis kályha fért el benne. Meg a falon a Náday Béla arcképe. Ez volt az egész berendezkedés. A képet pénzért vettem. Gyönyörű szép fiú volt és mindig irigyeltem a lányokat, mikor a színpadon azt mondták:

— Nézd, ma megint milyen szép a Béla! És frakkban van! Jaj, de csinos a rongyos!

Én csak álltam, mint egy hülye közöttük, mert rövidlátó lévén, semmit sem láttam a tündérből. Istenke azért a rövidlátó lányokat is szereti, mert mikor feljött felvonás után a színpadra — ó, egek! — egyikkel sem törődött, csak velem. Nagy súgás-búgás fejlődött ki közöttünk, melynek az lett a komoly következménye, hogy egyszer sétálni mentünk a ligetbe és egy padon vagy egy óra hosszat beszélgettünk. Nagyon érdekfeszítő lehetett a beszélgetés, mert este már megint a színházban volt, megint gyönyörű szépen nézett ki, megint kokettáltak vele a lányok és megint csak feljött a színpadok mögé egy kicsit súgni-búgni. Ennyiben maradtunk. Ahogy itt nézegetem ezt a kedves, régi képet, mintha valami halavány szemrehányás volna a tekintetében. Csak éppen egy hajszálnyi.

A néninél nagyon jól éreztük magunkat. Hárman voltunk. Kovács Etelka, aki zenedébe járt zongorázni, felsőbükki Nagy Irén, aki a kereskedelmi minisztériumban volt hivatalnoknő és én. A néni nagy klubéletet élt. Esténként kártyázni járt és mi majdnem mindig egyedül vacsoráztunk. Bizony nem nagyon illett a Molly Semorehoz, hogy a svartlit fel-

hajigáltam a plafonra. Bíz Isten, nem rosszindulatból tettem, mert nekem ugyan kavicsot is adhattak volna vacsorára, én úgyis megettem. Virtusból hajigáltam fel a svartlit, hogy eltreffelem-e és ottragad-e a plafonon.

Mollyt másodszor csak május 6-án játszottam. Ugyanis akkor megint lejött Pestre Miss Mary Halton játszani. Beőthy úgy rendelkezett, hogy nekem kell a Rolly-Pollyt játszani, amíg csak Halton játszik. Megtörtént tehát velem az a boldogságos csoda, hogy mint másodéves növendék Miss Haltonnal játszhattam. Íme a napló:

»1899 május 6. Gésák — Molly. Ma este játszottam másodszor. Miss Mary Haltonnal. Kemény próba volt a nagy művésznővel játszani. Ez is sikerült. Nagyon sikerült. A Miss ki nem állhat, mert fiatal vagyok. Ez nekem nagy szerencsém és elvégre is nem tehetek róla... A második felvonás prózájában egy csepp, hogy majd belesültem. A sugó nem sugott, a szerepemet pedig elfelejtettem. Az intrika oly óriási, hogy alig bírok vele megküzdeni. De meg fogok! Természetesen a Beőthy Laci segítségével... A sikerem óriási volt. Most pedig megyek aludni.«

Hát kérem, az itt elmondottakhoz nekem nagyon sok megjegyzésem volna. Menjünk végig az egészen. Mert hogy sikerült a fellépésem és azt bizonyos elbizakodott hangon írom le, az még csak hagyján, mert hiszen mindent szabad, csak aztán száz percentig meg is kell tudni csinálni. De hogy

azt írtam, hogy azért haragszik rám, mert fiatal vagyok, ez szörnyű. Ez mutatja annak az időnek a szellemét. Akkor volt az ilyesmi divatban. Később ez teljesen elmúlt, egészen más szellem uralkodott. Azzal, hogy az operettszínésznők is kezdték magukat komolyan venni, kezdtek emberi hangon beszélni, embereket ábrázolni — már amennyire ez a könnyű műfaj az ilyesmit megengedi —, volt szívük elcsúfítani magukat, ha szükség volt rá. Fiúkat fűző nélkül, vastag derékkal, fiúsan játszottak, a hajukat vizes kefével símára fényesítették, ha a szerep úgy kívánta, volt szívük rongyos cipőt, rongyos ruhát felhúzni! Ezzel az új iránnyal vége is volt annak, hogy azért lehet valakire haragudni, mert fiatal. Azokat az időket jelzi az is, hogy mindenki mindenben kritikát látott, ahelyett hogy a maga dolgával törődött volna és legalább is megtanulta volna a szerepét. Először szerepet tudni, azután jöhet csak a nagy hang, hogy így meg úgy intrika! És még akkor sem. Haragszom arra a taknyosra, aki ilyen volt. Ezeket azért írtam le, hogy elrettentő példa legyen a tehetséges kezdők előtt.

Hol is hagytam el? Ja igen... Mielőtt kimentem volna a színpadra, Beőthy bevitt Haltonhoz bemutatni. Nem volt valami barátságos. Próbált velem németül beszélni, de én semmiféle nyelven nem tudtam, csak magyarul. Kicsit ikegtem, makogtam, aztán rohantam az útamra. Május közepéig játszott Halton és mindig én voltam a Molly. Később még jobban nem szeretett. Sőt merném mondani, ha nem

tünnék fel szerénytelennek, hogy ki nem állhatott. Én nem is tudom, mi lehetett annak az oka. Talán azért, mert egyszer úgy megfogtam a csuklóját a színpadon, hogy visítani kezdett.

Rákosi Szidi és Beőthy mindig azzal szekíroztak, hogy nem tudom festeni a szemeimet. Nézzem jól meg Haltont, mert ő nagyszerűen festi a szemeit. Persze, azt könnyű volt mondani, hogy nézzem meg Haltont. Mintha azt lehetne. Beőthy szeretett volna nekem segíteni és folyton fifikázott, hogy hogyan lehetne a közelébe svindlizni. Sehogy sem sikerült. Az okos angol nő látta ezt az igyekezetet és mérgesen konstataálta, hogy Beőthy mennyire oda van és mennyire szalad a »grosse Blonde« után. Csak úgy hívott »die grosse Blonde«. Ha tudta volna, hogy a grosse Blonde és az igazgatója folytonosan azon fifikáznak, hogy ellessék a szemfestését és ezért volt az ártatlan gyanúsítás. Egyszer különösen nagyon haragudott. Valami nem tetszett neki. Azt hiszem, én nem tetszettem neki, amin nem is csodálkoztam volna, mert hihetetlenül szemtelen voltam. Egy világoskék brokát kimonó volt rajtam, kék selyempipőkkel, testszínű harisnyával. Hát hol hordott valaki abban az időben testszínű harisnyát! Olyan volt a lábam, mintha pucér lenne. A fejemen egy aranyzőke loknis paróka, melyben bordó bársonyrózsák voltak. Bordó bársonyrózsa volt a mellemre is tűzve és a kezemben is azt tartottam. Táncoltam, mint egy elszabadult csikó. Nem törődtem én a világon semmivel, Halton ide, Halton oda. Ugrot-

tam, mint egy vadmacska. A színfalak mögött meg járt a szám, be nem állt egy percre sem, hencegetem, előadtam, nem bírtam magammal. Beőthy, akit ez módfelett mulattatott, mosolyogva, szeretettel nézett, látszott, hogy örül nekem, nem intett le, ellenkezőleg, mintha biztatott volna. Azt hiszem, ez volt az oka, amiért Halton haragudott. Beőthy volt az oka. Nem csodálom, mert Beőthy akkor nagyon fess legény volt. Pardon! most is az, semmi viccelődés, csak éppen akkoriban más volt az akusztikája egy színháznak. Igaz? Na. Szóval Halton haragudott és mindig azt hangoztatta:

— Die grosse Blonde kann machen, wass sie will. Hier ist sie regierende Königin.

Sehogy sem tudtam a közelébe férközni, hogy megnézhessem a szemét. Ellenben volt egy jelenetem vele a színpadon — egyetlenegy az egész darabban —, azt felhasználtam. Nekiugrottam, megragadtam a gyenge kis csuklóját és addig tartottam vasmarkomban, amíg alaposan meg nem vizsgáltam, hogyan van festve a szeme. Egészen közel húztam magamhoz és konstatáltam, hogy a szempilláján darabokban van a festék, valósággal olyan, mintha rojtos volna. Mint egy seprű, olyan volt és édesen pislogott vele. Mindent tudtam. Azt is tudtam, hogyan teszi rá a szemére. Mikor bekukucskáltam a kulcslyukon az öltözőjébe, láttam, hogy valamit mindig a gyertya fölé tart, aztán a szeméhez viszi. Csak akkor még fogalmam sem volt, hogy mi lehet. Megtudtam tehát, hogy a festék csak olvasz-

tott alakban rakható a pillákra. Másnap természetesen már én is seprűpillákkal jelentem meg, környezetem nem kis bámulatára. Az volt az iskolája a mai szemfestésnek. Ma már mindenki így festi a szemét. Néha rosszul, néha jól. Vannak kis művésznők, akik több festéket raknak a szempillájukra, mint amilyen súlyosak ők maguk. A közönség szinte kifárad a pislogásuktól. Miss Halton május 14-én játszott utoljára. Íme a napló:

»1899 május 14. Gésák — Molly. Mimóza Miss Halton. A Miss utolsó fellépése. Beőthy Lászlótól kaptam egy olyan magas rózsaszín rózsakosarat, mint amilyen magas én vagyok, ezzel a felírással: 'Fedák Sárinak, előlegül a jövődre.' Ragyogtam a boldogságtól.«

Ha olvassa Beőthy László ezeket a szerény feljegyzéseket, tudom, most megdobbant a szíve. Mert nagyon szép, virágos májusok voltak azok ott a Magyar Színházban. Mindnyájunknak. A színházat is beleértem.

Mielőtt hivatalosan vizsgáztam volna, már le voltam szerződötve Pozsonyba, Relle Iván társulatához. De nemcsak Pozsonyba voltam leszerződve, hanem a Pozsony után következő két esztendőre is. Május 16-án írtam alá Beőthynek két évre a magyarországi szerződésemet. A hivatalos vizsgám 1899 május 28-án volt. Íme a napló:

»1899 május 28. Vasárnap. Az én várva várt vizsgám! Kertészleány — Mikaela. Délutáni előadás. Pazarul sikerült! A második felvonás után

tizenhatszor hívtak a lámpák elé partneremmel, Beöthy Zsigával. A boleróm alatt darabokra törtem a kasztanyettemet és egy óriási búzavirágkosarat kaptam Horváth Pistától. Fent volt édesapám, édesanyám. És én rendkívül büszkén hajtogattam magamat a páholyuk felé. Íme, ez a sokat ócsárolt pálya mégis csak sok örömet szerez az embernek! Hej! sokat sírtam én azért, hogy a színpadra lépjek! Most tehát teljes nagyságban élvezem bohémiaim! Este: Gésák — Molly. Ma érdekes alak voltam a színházban. Délután mint Rákosi növendék vizsgáztam, este mint a Magyar Színház vendége és a pozsonyi színház primadonnája játszottam. Sokat kokettáltam a bal nyolcas páholy felé, jobban mondva csakis a bal nyolcas páholynak játszottam. Onnét kaptam a legszívesebb tapsokat. Anyám, apám és az — igazgatóm. Az én végtelen aranyos, édes, drága igazgatóm. Utolsó fellépésem a Magyararkában, mert a jövő héten megyek haza. Ó, édes otthon. Úgy vágyom már utánad! Talán azért, mert olyan kevés fog nekem kijutni belőled az életben!... A viszontlátásra egy év múlva, május 28-ika! Igazi májusi nap voltál az életemben!»

Aztán hazamentem vakációra. Íme a napló:

»1899 június 24. Beregszász. Szombat. Pesti sikereim után ma játszottam először szülővárosomban. Műkedvelői előadást rendezett a Fehér Kereszt Egylet. Engem felkértek a két vígjáték között énekelni. Magánjeleneteket játszottam a Gésákból, a Kertészlányból, a Babából, a Görög rabszolgából.

Rémületes nagy ovációkat rendeztek a beregszásziak. Virágkocsin vittek fel és egy remekszép ezüstkosarat kaptam a hölgyektől, ezzel a felírással: Dicsőség és megérdemelt babér legyenek kísérőid! — A beregszászi hölgyek, Fedák Sárinak. Hrabovszky Tihamérral mentem a virágkocsin. Mindig megmaradt emlékemben Hrabovszkynak az a mondása, mikor felsegített a kocsira: Ilyen virágos legyen az élete. Könnyes lett a szemem. Adná Isten!... Este pedig szívvel-lélekkel játszottam szülővárosomban. Kvázi beszámoló volt az énnekem, hogy tulajdonképpen miért is mentem én a színpadra. Kellemesen emlékszem vissza Beregszász nem tapsoló, de azért lelkes publikumára. Szívesen emlékszem vissza az előadást követő táncmulatságra... És egy valcerre. Egy bűbájos, édes keringőre!«

Tessék, most törhetem a fejemet, hogy kivel táncoltam én azt a bűbájos, édes keringőt. Az egész világ körülöttem forgott. Az egész világ az enyém volt. Drága apám csendesen, bölcsen mosolyogva nézte az egész komédiát és a leghevesebb udvarlóim jelenlétében, flegmatikusan pipázva azt mondja:

— Töröld meg a pofád, kislányom, mert úgy be vagy púderezve, mintha bemeszeltek volna.

Krach...

XXI.

A pozsonyi kislány Pesten

1899 szeptemberben érkeztem Pozsonyba. Apám anyámat adta mellém, mint vigyázó barátot. Szegény anyám, egy egész szezonon át kínlódott velem, míg végre is ütött a megváltás órája és visszamehetett Beregszászra. Mert ha van a világon anya, akihez nem illik a színház, az öltöző, az az én anyám! Pozsonyba úgy indultam, azzal a meggyőződéssel, hogy tőlem függ a világ sorsa. Egyszázhusz forint havifizetésem volt. Szegény Relle Iván, első direktorom, néha ijedten nézett rám. Segíteni nem lehetett, mert teljesen külön agybeli berendezéssel érkeztem és kezeltem mindent és mindenkit körülöttem. Abból a világból jöttem, ahol nem hallottam egyebet, mint azt, hogy: Ezt ezért nem tehetem, azt azért nem tehetem, dirigáltam, azt hittem, abban rejlik a primadonnaság, ha valakitől félnek, ha valaki szeszélyes, ha valakinek bejegyzik a naptárba a napjait, amikor nem játszhat, mert migrénje van. Mert akkoriban még ilyen divat járta! Még migrénjük volt a primadonnáknak. De Pozsonyról hadd beszéljen először a napló:

»1899 október 6. Pozsony. Péntek.

Üdvözlégý Pozsony! Kétség és remény között lépek arrogáns közönséged elé. Meg fognak-e szeretni? El fognak-e fogadni? Lámpalázamat még fokozta az, hogy rosszakaratú direktorom (Ejnye, ejnye!) október 6-án játszattott először. Mikor

minden honleánynak sírni, zokogni kellene és könnyeit gyászfátyollal letörölni! Kellemetlen emlékek közt első fellépésemhez. Mikor a „Bibliás asszony” uvertürjét eljátszotta a zenekar, egyszerre a kétségbeesett fiatalság elkezdte a Himnusz énekelni. A függönyön keresztül hallgattuk. Szörnyű, kísérteties hangok kísérték ki a deszkákra, — mikor először játszottam. Azt mondják, ami rosszul kezdődik, az jól végződik. Tapssal fogadtak. Remek kosarat kaptam Kreybig Ruditól, egy csokrot a beregi fiúktól és egy — tubarózsakosarat Leszkay Sándortól, azzal a felírással: „Az álmok nem hazudnak.” Hányszor ábrándoztam én kétségbeesve otthon, lent a diófa alatt arról, hogy valaha szeretett, dédelgetett szubrett leszek. És igaz! Az álmok nem hazudnak! Az előadás vége felé már kijelentette a közönség (Mit nem mond!), hogy felavattak kedvencüknek. Rendben van, Zsazsa! Tovább! Mindig tovább! Ott fenn, a csillagokban, talán megállunk diskurálni, de addig nincs idő, sietni kell! — Pokoli! . . .

Most, hogy le akarom írni csak megközelítőleg is a pozsonyi szezónomat, látom, hogy egyáltalán nem kellett volna elkezdeni ezt a beszélgetést a Barátommal. Most érzem, hogy írónak, mégpedig jó írónak kellene lennem, hogy csak halaványan is le tudjam írni Pozsonyt. Mennyit kellett azóta emelkednem és mennyit süllyednem, hogy az legyek, ami ma vagyok.

Egy csomó nagyszerű szerepet játszottam vidéki

primadonna koromban: Bibliás asszony, Baba, Szép Heléna, Mikádóban Nanki-Poo, Bolondban Bimbilla, Toledad, Gésákban Molly és Mimóza, Lili, Kadét kisasszony. A legragyogóbb toalettjeim voltak. Minden egyes darab ruhámat Pesten varrta Boda Klotild. Boda Klotild volt abban az időben a legnagyobb és a legdrágább színházi szabónő. Csepreghynének volt a tanítványa. Csepreghyné... Ez a név még sokszor előfordul majd életemben. Az csodálatos, hogy milyen ízlése volt Boda Klotildnak és micsoda álomszerű szép ruhákat küldött minden darabomhoz. Horribilis számláim voltak nála. Hát megint ez az az eset, amelyre azt mondom, hogy valakinek mázlija van; az a mázli, mikor van, aki az óriási ruhaszámlákat kifizeti. Mikor van és él Beregszászon egy rendkívüli lény, aki inkább az utolsó darab lovát, szerszámját eladta volna, hogy kifizethesse az őrzöngő leánya őrzöngő ruhaszámláit. Milyen megbecsülhetetlen intézkedése a sorsnak, hogy azokra a ruhákra volt pénz és nem kellett azon gondolkozni, hogy honnan vegyem. Mert hol volt már akkor a Péter bácsi féle ötezer forint örökség! Mert amennyire én szerettem a mesterségemet, akárhonnan előteremtettem volna a szükséges pénzt. Megmondom őszintén, akárhonnan. Az én pozsonyi fényűzésem rettenetes sok pénzbe került. Ezt csak utóbb tudtam meg. Az az első pár gondtalan esztendő nyitott ki előttem minden kaput, tanított arra, hogy senkire sem kell rászorulnom, senki előtt a fejemet meghajtanom. Az az

első pár esztendő vezetett az igaz, becsületes ösvényen és ott vettem már el Isten kegyes rendelése folytán a magvát annak, hogy sohasem kértem más-tól se egyenes, se görbe utakon. Akkor tanultam meg, hogy mindent magam! Mindig magam. Akkor tanultam meg, hogy sohasem fizetett ki értem senki még csak egy rongyos kis számlát sem. Akkor tanultam meg, hogy nem lehet ékszereket kapni, mert a kapott ékszerekért valamit adni kell. És semmit sem lehet kapni, hacsak ellenszolgálatot nem tesszünk érte. Akkor tanultam meg még jobban imádni az apámat, amikor megtudtam, hogy mennyi nehéz kínlódás árán tudta ő nekem mindazt összeszedni, amire a pályám kezdetén szükségem volt. De ott tanultam meg azt is, hogy:

— Én pedig mindezt kamatostul vissza fogom fizetni... és a kis házból beköltöztetem egy nagy házba... és a nagy házból egy birtokra... és négy lovon fog végighajtatni majd a beregszászi főuccán!

Már akkor megtanultam, hogy az egyetlen, akitől kapnom kell, az a mesterségem. Mert a mesterség az ad annak, aki megérdemli. Abból aztán, amit a mesterség ad, mindent meg lehet vásárolni, de mindent, amit esetleg másoktól kapni kellene. Ezért azonban megint ellenszolgálat jár. A közönség mindent ad, ha mindenünket neki adjuk. És a közönség az első. A legfontosabb. A hatalom. Az élet, szerelem, öröm, boldogság. Ezt a közönség nem tudja, csak valahogy mégis érzi. Az igaz, hogy nem mindenkinél érzi. De ha érzi, akkor megvan min-

den, mert fejedelmileg jutalmazza azokat, akiket szeret. Akkor senkire sem kell rászorulni, mert megveheti magának valaki a briliánsfüllbevalókat becsületes pénzen. És nem is muszáj okvetlen briliánsfüggőket hordani, se csincsillabundát. Én olyan jól megvagyok mind a kettő nélkül. És milyen rég-
gen megvagyok. A Péter bácsi viccelődése, hogy: »egy gyerek egyszázezer pengőforint«, teljesen megbukott és teljesen érthetetlen volt előttem. Nagyon szép pénz volt egyszázezer pengőforint, de azért mégis kicsit súlyosnak találtam volna az ellenszolgáltatot. Az ezüstkánál, amellyel pici gyerekkorában tanul az ember kávézni — de nemcsak ő, hanem a nagymama és a nagymamának az ükém is! — mint egy lerombolhatatlan védőbástya veszi körül az ilyen veszedelmeknek még csak a gondolata ellen is. Sokat használ egy olyan kis ezüstkánál. Az igaz, hogy némelykor árt is. Mennyi mindent mulasztunk el miatta az életben. Mennyi kedves könyvelmőséget. Némelykor talán — az igazi életet.

Akkoriban nagy élet volt Pozsonyban. Tele volt arisztokratákkal, ott lakott Frigyes főherceg a családjával, rengeteg katona, mind színházba járó, snájdig gyerek. Azonban, hogy Frigyes főherceg és nagyszámú családja ott lakott, az még nem azt jelentette, hogy a magyar színielőadásokat látogatták volna. Na és az ekvitéció. Az ekvitéció volt a fő. Most hadd beszéljen megint egy kicsit a napló:

»1899 október 18. Bibliás asszony, — Marquise. Szörnyű jó kedvem volt. A közönség meg akart bo-

bolondulni, úgy tapsolt. Fiatal mágnesok levelet írtak be hozzám, amit én a legkedvesebb szemtelenséggel utasítottam vissza. Hohó, tiszt urak! Hátrább az agarakkal! Az nem megy!«

A naplóban ugyanazon a lapon a következő van írva:

»1900. San-Toy. Milyen érdekes! Ma egy éve! Ha én azt akkor tudtam volna, milyen nagy szomorúságot fog szerezni nekem, aki azt a levelet írta.«

Azt a bizonyos levelet a többiek nevében gróf Cziráky László írta. Úgy veszem ki a naplóból, hogy a pozsonyi szezón végére öngyilkos leszek érte. De menjünk sorjába. Olvassunk megint egy kis naplót:

»1899 október 26. Baba, — Alézia. A közönség tombolt. Mindenki órrrriási elragadtatással jött a „babám”-hoz gratulálni. Adjon Isten ezer annyt! Már tudniillik — előadást!« (Rendkívül elmés, ha-ha.)

»November 6. Gésák, — Mimóza. Természetesen, siker. És egy óriási virágkosár a Magyar Királyban mellettünk ülő asztaltársaságtól! És... És!... Beőthy Laci. Az én édes, aranyos, drága, egyetlen direktorom, Beőthy Laci!«

Mit szólsz hozzá, kedves Barátom? Az »és« után felkiáltójelet tettem és az »egyetlen«-t kétszer alá húztam! Jaj, de gyanus. No-no!... Nézzük csak tovább a naplót. Itt még kisül valami.

»November 24. Baba, — Alézia. Olyan jó kedvem volt, hogy meg akartam bolondulni! Miért?...

Miért?... Mert Pesten voltam?... És akkor is miért?... mert szerelmes vagyok Laciba?... mert Lacit láttam?... Azt hiszem, hogy nem vagyok olyan ostoba. Ez se nekem nem volna jó, se... Lacinak.«

Most elmondom, hogy miért voltam én akkor Pesten. Valamelyik operettet néztem meg — de bizony már nem emlékszem, melyiket —, amit Pozsonyban kellett játszanom. Ha nem tévedek, a »Bolond« volt, Komáromi Mariskával, a Magyar Színházban. Két napot töltvén Pesten, nagyon szerettem volna megnézni a Népszínházban a »Bibliás asszony«-t, mert ugyan már játszottam Pozsonyban, de még Pesten nem láttam. Jegyet azonban semmi pénzért nem lehetett kapni. Akkor lépett fel először színpadon Baligovich Bojár Teruska. Esemény volt a Népszínházban. Egyetlen helyet nem lehetett kapni. Beőthy László, akiről sohasem lehetett mondani, hogy nem leleményes gyerek, felment Küry Klárához és megkérte az édesanyját, hogy:

— Pozsonyból van itt egy kis színésznő. Az anyám növendéke volt. Kérem, engedje meg neki, hogy a »Bibliás asszony«-t a Klári páholyából nézhesse végig. Jegyet már nem lehet kapni és holnap vissza kell utaznia.

Igy kerültem én a Küry Klára páholyába. Az anyja ült benne, egy Losonczyné nevű barátnőjük, Beőthy László és én. Losonczyné a Küryné háta mögött ült. Az én hátam mögött Beőthy László. Sohasem felejttem el. Egy fekete taftruha volt rajtam egy »szembetevő« fekete zsettkalappal. Beőthy

Laci a hátam mögött ült és belélegzett a fülembé. Rettenetesen jól éreztem magamat. Nagyon élveztük az előadást; mert mind a ketten feltétlen tisztelői voltunk Küry Klárának. A két hölgy a páholyban nagyon izgatott volt. Folytonosan a közönséget vizsgálgatták, hogy ki tapsol, mennyit tapsol. Olyanok voltak abban a páholyban, mint egy vezérkar. Azt is láttuk Beőthy Lacival, hogy a hátul ülő hölgy, aki Losonczy névre hallgatott, intett kezdést a tapsológárdának. Nagy volt az izgalom az egész vonalon amiatt a kis Bojár Terka miatt. Én csendesen ültem a helyemen, csak aztán már a második felvonás vége felé nem tudtam türtőztetni magamat, rettenetesen kikíváncozott belőlem, a szám elé tettem a tenyeremet és hátraszóltam Beőthy Lászlónak:

— Milyen izgatottak. Mi lesz itt, majd ha én fogok fellépni! Mi lesz i-i-itt!...

Színház után együtt vacsoráztunk négyen. Rákosi Szidi, akiből azon az estén — Szidi néni lett. Beőthy László igazgató, akiből — Laci lett. És Zsiga... Beőthy Zsiga. A Szidi néni második fia, aki, mialatt én minden szerepet végigstatisztáltam a Gésákban, Fairfax hadnagy volt, aki velem járt iskolába és mindig Zsiga volt. Zsiga volt az első perctől kezdve. Drága, jó Zsiga. Olyan szemei voltak, mint az őznek. És úgy is tudott velük nézni. Könnyű volt neki úgy nézni, mint egy őz, amikor olyan szelíd volt, mint egy bárány.

Másnap visszautaztam Pozsonyba. Ragyogó szemekkel vittem Pestről a hónom alatt a fekete se-

lyemtrikót, melyben a »Mikádó«-ban a Nanki-Poo-t játszottam. Legalább is én azt hittem, hogy attól ragyognak a szemeim.

A napló szerint azonban nem a fekete selyemtrikótól ragyogtak a szemeim.

Attól a fekete selyemtrikótól azonban csak most ragyognak igazán a szemeim, 1928-ban. 1928 március 8-án, a Városi Színház Porzsolt jubileumán, a Bob herceg harmadik felvonását abban a pozsonyi fekete selyemtrikóban játszottam. Hihetetlen, de így van. Most hirtelen a tükörbe néztem. Tényleg ragyog a pofám...

XXII.

»Édes Mauthner!«

Mikor visszamentem Pozsonyba, igazi »nagy élet« következett. Egyik nagy sikeremet a másik után arattam. Aránylag nagyon keveset játszottam, mert minden második napon német előadást kellett tartani. Büszkén vallom, hogy a magyar előadásoknak sokkal nagyobb és finomabb közönsége volt. Nem is volt olyan akármilyen az a kis pozsonyi társulat. A drámai hősnője például, hogy egyebet ne mondjak, Hettyey Aranka volt. A drámai hős Beregi Oszkár. Dalnoki Viktor volt a főfő énekes, Sarkadi Aladár a komikus, Polgár Károly, aki később színigazgató lett, a bonviván. Mennyivel jobb lett volna neki mindig színésznek maradni. Jobb színész volt, mint igazgató. Ő játszotta a »Lili«-ben Plinchard-t.

Vele történt meg, hogy amikor egy »Lili« előadásra nyolc Nádasdy huszár kibérelte az egész színházat és beültek nyolcan a nézőterre, Polgár Karcsi egy ideig csak bírta, de aztán a második felvonásban odavágta a sapkáját és kirohant a színpadról. Akkor nagyon meg voltam rajta botránkozva. Hogy lehet ilyet csinálni az ekvitáció jelenlétében! Ma, azt hiszem, az egész ekvitációt a levegőbe repíteném, ha ilyen vicceket csinálna. Különben, talán azt sem. Inkább talán sírnék örömben, hogy vannak megint Nádasdy huszárok. Mert az volt a szép idő, amikor még voltak... Akármennyi boldot is csináltak.

Eltekintve az ilyen apró-cseprő viccelődésektől, nagyon nagy szerencsém volt, hogy a színiiskolából Pozsonyba kerültem. Pozsony az iskolám folytatása volt. A legfinomabb publikum és komoly sajtó. Mind a kettő nagy fontossággal bír egy kezdő színész életében. A Nyugatmagyarországi Hiradó és a Grenzbote. Ezek voltak a főújságok. A Grenzbote nem értettem, mert németül volt írva, de volt egy kitűnő és nagyon szigorú kritikusa: Mauthner. A Mauthner kritikája érdekelt a legjobban. Mindig lefordítottam magamnak. Ezt a levelet, amelyet a régi lomok között találtam, leírom szóról szóra:

»Édes Mauthner!

Ne haragudjon rám ezért a bizalmas megszólításért, de én már csak ilyen vagyok. Szeretek mindenkivel a lehető legjobb barátságban lenni. Nagyon kérem tehát, ne ítéljen el és különösen azért,

hogy magának ismeretlenül írok. Mert ez elvégre is bon-ton ellenes.

Ha ostoba leánynak tartanám magamat, akkor azt írnám magának, hogy maga csinálta az első keserűséget életemben. Az első szigorú kritikát maga írta rólam. És lássa, édes Mauthner, ha én nem szeretném bolondulásig a színpadot, rém nehezemre esett volna először szürke szemüvegen nézni a világot. De én annyira szeretem a színpadot, hogy meg tudnék érte halni. Nagy hálával tartozom tehát az én első szigorú jóakarómnak, aki figyelmeztet a hibáimra. Mert oly léhák és buták az emberek, Mauthner, hogy az borzalom! Én még életemben egyebet nem hallottam bóknál és hízelgésnél. És amikor elolvastam a maga kritikáját, akkor éreztem, hogy ez az első ember, aki hozzám igazán beszél. Lássa, Mauthner, én magának egy nagy, nagy köszönettel fogok tartozni. Ha maga engem mindig ilyen szigorúan fog figyelmeztetni a hibáimra, én rövid idő alatt művésznő leszek. Felébreszteni bennem az ambíciót, az én rettentő nagyravágyásomat és tudnivágyásomat. És ha majd sok év után a Népszínház primadonnája leszek és fogok találkozni magával — mert remélem —, akkor majd megmutatom a Grenzbote multkori számát és elmesélem magának, hogy ennek köszönhetem mai pozíciómat.

Most pedig még egyet. Valaki engem azzal sértett vérig, hogy maga azt mondta rám, hogy nagyon arrogáns és gőgös vagyok. Ez az tulajdonképpen, amiről írni akarok. Én azt tartom, hogy az üres és

buta emberek arrogánsak. Hát felteszi ezt maga rólam, Mauthner? Rólam, aki majdnem a tenycremen viszem a szívemet a közönségnek? Nem neveltek gőgösnek. Márpedig nem jöttem el olyan régen hazulról, hogy itt ragadt volna rám. Az igaz, hogy a közönség végtelen kedves és jó hozzám. De hiszen én azokért a tapsokért olyan hálás vagyok, hogy szeretnék örömömben sírni. Nem vette még ezt észre, Mauthner? És maga mégis azt mondja rólam, hogy el vagyok bizakodva! Látta, Mauthner, ez fáj nekem. Szeretnék egyszer találkozni magával és elmondani, hogy milyen ostoba, víg lány vagyok és „egyetlen vágyam, hogy szeressenek!...” Tegye meg nekem ezt az örömet és keressen fel egyszer, vagy pedig, ha ezt egyáltalán nem akarja megtenni... nézze, itt küldök egy képet, jöjjön és köszönje meg. Kérem magát, Mauthner, nagyon szépen kérem!... Mikor kicsi gyerek voltam, anyám sokszor megvert, aztán odamentem hozzá s mikor ő mosolygott, tudtam, megbocsát. (Ezt biztosan olvastam valahol.) Nos, mosolyogjon hát maga is! És bocsássa meg nekem, hogy ismeretlenül bár, de mégis írtam magának. Fogadja ezt a képet szívesen. Én hiszem, hogyha a jövőben rá fog nézni, eszébe fog jutni, hogy volt, van és lesz száz olyan szubrettünk, mint Fedák Zsazsa volt, de olyan bolondos, jókedvű, aki annyira rajongott az ő bálványozásig szeretett publikumáért, olyan — soha!

Szent Isten! Mennyit összebeszéltem, még utóbb megharagszik rám komolyan. Isten vele, édes

Mauthner! Várom a levelét, vagy ha úgy akarja, — magát. Szívesen üdvözli lelkes híve

Pozsony, 1900 január.

Fedák Zsazsa.»

Egyem azt a kis naiv fejemet, ezt a levelet jól összefífkáztam. Tyüha, tyüha! be raffinált kislány voltam! Ma már sehogy sem tudnék megírni egy ilyen levelet. Ma már nincs olyan Mauthner a világon, akinek megírnék egy ilyen levelet. Se elég fífkám nem volna hozzá, se elég naivságom. Az »édes Mauthner« — ügylátszik — mégsem jött el a képért, mert ez a Mimóza kép, amelyet most találtam ezzel a felírással: Az én legkedvesebb ellenségemnek! — csak az »édes Mauthnernek« lehetett szánva.

A pesti kirándulásaim egyre ritkábbak lettek, mert nagyon belekeveredtem egyrészt a nagy életbe, másrészt a tánctanulásba. Akkor már nem lehetett kibeszélni a fejemből, hogy táncosnőnek születtem. Berettához készültem Milánóba — továbbképzés végett. A továbbképzésnek az előképzése a két Percell lány volt. A Relle társulatnál voltak ketten — a balett. Egész délutánokat töltöttem velük a zongorateremben és »studiroztam«. Ez azt jelenti balettnyelven, hogy gyakoroltam és összevissza forgattam magamat és a lábaimat. Abban az időben én, kérem, »spiccen« is táncoltam! Erre szerfelett büszke voltam. Egyetlenegyszer vettem hasznát ennek a tudományomnak — Pesten. Ezt majd később fogom elmondani.

A nagy élet abból állott, hogy volt vagy hét ud-

varlóm. Egyik kedvesebb fiú volt, mint a másik. Divat volt akkor színházba menni, amikor én játszottam és divat volt virágot küldeni, divat volt velem korzózni. Pottyondy Béla, báró Vay Imre, Samarjay Gyula, gróf Thun Leonard, Oberschall Pali, a Leszkay pap, gróf Cziráky László, herceg Odescalchi Lóránt, Kendeffy Gábor, Kállay Frigyes, Beniczky Lajos, Benda Gyula, Kreybig Rudi.

Ezek voltak a fő-fő társaság. Mindig ott ültek a színházban, valahányszor játszottam. De nemcsak ők. A publikum is bent ült, valahányszor játszottam.

A legelszántabb udvarlóm ezek között Thun Ardy volt. »K. u. K.« és »von« és »zu«... Graf Leonhard Thun. Nekünk csak: Ardika. Gyönyörű szép gyerek volt és komolyan el akart venni feleségül, de nem volt egy vasa sem. Magyarul csak törve és rosszul beszélt. Most is fülembe cseng, amint mondta:

— Majd meglátjon Zsazsuska, ha enyim nagyanya meghal, elhozok magát színpadról, megkérek kezét, mert akkor lesz sok penzet. Maga lesz legszebb grófné világon!

Kedves kis Thun Ardy! El is jött. Már régen Pesten voltam és már a Bob hercegben játszottam, amikor egy szép napon ezekkel a szavakkal beállított:

— Zsazsus! Enyim nagyanya meghalt, jöttem elvinni magát!

Egy kicsit elkésett a jó Ardy. Most, hogy visszagondolok rá, sajnálom, hogy elkésett. Mindenért

kár, amiről lekésünk az életben. Szegény, kedves fiú! A háborúban ő is elment az »enyim nagyanya« után.

A szívszerelem a nagyszerű gyerekek között — Cziráky László volt. Nem tudom, hogy most, a lovasberényi kastélyában, hogy néz ki. Nem tudom, a lovasberényi gyönyörű öreg kastély áll-e olyan jól arcához, mint a sötét huszáratilla? Mert az atilla nagyon szépen illett az arcához. A naplóm szerint halálos nagy volt a szerelem. Kimondhatatlan élvezettel olvasom át most megint ezeket a megható, becsületes kis írásokat, a tenyerembe hajtom a fejemet... úgy elnézek a levegőbe... és megint csak azt sajnálom, ami — nem volt.

Szerelem, boldogság, hit, kételkedés, szeretet, reménység, boldogtalanság, szívfájdalom, dadogás, elpirulás, az: Cziráky László volt. Hadd beszéljen megint a kis napló. Majd elolvadok, amikor olvasom. 1900 nyarán írtam ezeket a sorokat:

»Pozsonyban voltam primadonna 1899—1900-ban. Első évem ez volt a színpadon. Mikor harmadszor játszottam a Bibliás asszonyt október 18-án, szerdán, egy páholynyitónő egy kis levelet hozott be az öltözőmbe, melyben az volt, hogy menjek el a huszárokkal vacsorázni, — Cziráky. Nagyon rossz szul esett olvasnom a levelet. Fájt annak a tudatára ébredni, hogy tessék! én is csak színésznő vagyok. Olyan, mint a többi. Vacsorára lehet hívni. Természetesen visszautasítottam. De azért mégis megírtam, hogy ha ismerni akarnak, jöjjenek és kereszenek fel, anyámat és engem. Másnap már el is jöt-

tek. Grössling ucca 5. szám alatt laktunk. Hárman jöttek: Cziráky gróf, Kendeffy Gábor és Kállay Frigyes. Sokat és csupa sablonos dolgokat beszélgettünk, míg aztán elmentek, engedelmet kérve, hogy máskor is eljöhessenek. Jóformán meg se néztem Cziráky hadnagyot, nem is igen érdekelt. Akkoriban olyan hideg voltam, mint egy jégcsap, csak saját magammal bíbelődtem. Többször eljött aztán, mindig másokkal. A 'Gésa' előadására virágot küldött. De bíz' nekem eszembe sem jutott még csak az sem, hogy jól megnézzem. Egyszer, nagy bámulatomra, egyedül jött hozzánk. Ott volt Bartal Jancsi is. Kedélyesen elbeszélgettünk hárman, anyám valami zsúrra ment, ahová én nem akartam elmenni. Mikor Bartal Jancsi elment, leültem a zongorához és — tudja Isten, olyan melankólikus hangulatban voltam — egyik szép magyar nótát a másik után játszottam. De olyan szomorúakat, hogy igazán elszomorodtunk. Soká, soká nem beszélgettünk egy szót sem. Ott ült a zongora mellett, rátámaszkodott, nézett engem és nem szólt egy szót sem. Olyan szomorúak voltak a szemei. Én is olyan bús voltam. Egyszer csak megszólal, hogy: 'ez a nóta fáj az embernek!' (Azt játszottam: 'susog, susog minden nyárfalevél!') Ránézek. Soká. És eszembe jut, hogy szent Isten! Ebbe az emberbe én bele tudnék szeretni! Egymásra néztünk és mindkettőnknek a szemében volt a lelke; ha te engem szeretni tudnál!... Ha te engem szeretni tudnál!...

Hazajött anyám. Egész kedélyesen elbeszélgettünk, hogy holnap csinálunk egy heccet és el-

megyünk kocsikázni az Au-ba. Tehát holnap hatkor. A viszontlátásra! Elment. Azt mondtam, amikor elment, hogy sohasem találkozom ilyen széplelkű emberrel.«

Széplelkű... Ilyen szavakat mostanában már nem is igen használunk.

XXIII.

»Légy üdvöz, január 21!«

»Pozsony, 1900 január 21. Üdv neked, január 21-ike! Üdv neked, életem fordulópontja! Légy üdvöz!... Sokat sírtam érted, de azért te csak légy üdvöz! Nagyon összetépett a fájdalom miattad, de azért te csak légy üdvöz! Sokat csitítottam a szenvedő szívemet csöndes estéken miattad, de azért te csak légy üdvöz! A szívem azután a lemondást is megtanulta. Légy üdvöz, január 21-ike!!!!«

Ez van a naplómban. És semmi több. Szent jóisten, hát mi történhetett azon a rettenetesen emlékezetes január 21-ikén? Borzasztóan szégyenlen magam, hogy nem emlékszem rá. Mi lehet az a »fordulópont«... Micsoda fordulópont az, amire nem emlékszik az ember? Csak nem komoly? És ha komoly, hogy lehet arra nem emlékezni? Lázasan lapozok a naplómban. Seholy semmi. Ahá!... mégis! Most ki fog sülni az a »fordulópont«... Írjuk le csak őszintén.

»1900 február 27. Az asztalomon egy csomó gyöngyvirág van, mellettem az egyik oldalon egy cserép rezeda, a másik oldalon egy nagy cserépben

orgonafa van. Szép, illatos, édes virágok. Egy kicsit elkábulva ülök itten, amikor meg akarom írni január 21-ikét. Tehát emlékezzünk. Január 21! Egész nap mással voltam elfoglalva, alig jutott eszembe a — gróf. Hiába igyekeztem, mégsem sikerült az arcát magam elé képzelni. De ha rágondoltam, azonnal eszembe jutott, hogy »ez a nóta fáj az embernek«. Miért jutott éppen ez az eszembe? Ó, bolond gyerek, te! hiszen éppen ez volt a veszted!... Hat óra... Kocsirobogás... megáll... az ajtót becsapja... csönget... bejön... szalutál... kissé zavart... én is. Aztán mosolyogva mondja, hogy lám, milyen pontos, ő még pontos is tud lenni. Különös volt biz az, hogy mi este hat órakor, télen, vaksötétben kimentünk az Auba kocsikázni. Csak az vigasztal, hogy nem nagyon tudtuk, mit csinálunk. Valami belső hang azt súgta, hogy a tegnapi beszélgetést folytatni kell, de hol?... Hol??? Hát valahol, ahol magunk lehetünk. Felöltöttem téli bundámba, egy egyszerű kis fiúkalapot tettem a fejemre — anyámnak azt mondtam, hogy »társas kirándulás«, sokan megyünk kocsikázni, mind a Palugyay előtt várnak ránk! — köszöntünk és elmentünk kocsikázni az Auba, télen, sötétben, január 21-ikén!«

Bocsáss meg, kedves Barátom, de a helyzet túlságosan érdekes és komoly. Egy kis lélegzetet veszek, mielőtt folytatom. Egy cigarettát, szabad?... És most folytathatjuk:

»Beszélgettünk. Sok, közönyös dologról. Aztán a szerelemről kezdtünk beszélni. Mind a ketten ki-

nevettük a szerelmeseket. Na és milyen jóízűen nevettünk! ... Aztán kezdtünk komolyabb dolgokról beszélgetni. A gróf elmondta, hogy milyen rideg minden a katonaságnál, mennyire vágya egy kis szeretet után, mennyire sóvárog szeretet után a szíve. Aztán én meséltem el, hogy milyen az én pályám. Csupa babér, diadalút, ünneplés és milyen hideg. Maguk azt hiszik, gróf (figyeled, édes Barátom, hogy hányszor és milyen előszeretettel írom le: gróf? Szavamra megható.), hogy mi csupa rózsákon járunk — mondtam —, dehogy, gróf! Mikor agyontapsolnak, ünnepelnek bennünket, elhalmoznak virággal, akkor mi színház után hazamegyünk — legalább is én —, előveszem a kis szürke kendőmet, beburkolódzom, leülök a kályha mellé és ott ülök, soká, egyedül. És nincs senki, aki megcsókolná a kezemet, aki dédelgetne. És nincs senki, akinek megmondhatnám, hogy ma este neked játszottam, egyedül neked, mert a te szemed ragyogása felér nekem egy egész világgal.«

Cigaretta-pauza.

Engedd meg, Barátom, hogy egy pillanatig gondolkozzam. Nagyon meghatott ez a pozsonyi leány. A túlfűtött, képzelődő agy mennyire a jövőbe látott. Na, olvassuk tovább:

»Megfogta a kezemet és megcsókolta. Odaszorította a szívéhez és nyíltan, tiszta szívből azt mondta, hogy szeret engem. Reszketett a hangja. Mintha a mennyország szakadt volna rám. Úgy vert a szívem, majd kiugrott. Megtaláltam a szívemet. Én Istenem, de boldog voltam! ... Várta, hogy mit

felelek. Átöleltem a nyakát és odahajtottam a fejemet a vállára. Azt hiszem, abban a percben szeretünk volna mind a ketten meghalni. Azután a vállára hajtottam megint a fejemet és kéz a kézben, beszélgettünk. Elmondta, mennyire küzdött az ellen, hogy ezt nekem elmondja. Azután kért, hogy sohase nézzem őt „grófnak”. Én is kértem, hogy sohase nézzen engem „színésznőnek”, az fájna nekem a legjobban. Ezer és ezer apró dologról diskuráltunk, míg hazaértünk. Mégegyszer átöleltem a nyakát és azt mondtam neki, hogy szeretem... nagyon! Rohantam be. A kapualjban odatámaszkodtam a falhoz. A szívem vadul dobogott. Egyszerre eszembe jut, hogy Szent Isten! én ennek az embernek hazudtam. Hátha nem szeretem? Hiszen én mindig azt mondtam, hogy sohasem szerettem és nem is fogok senkit. Akkor hát én hazudtam a grófnak! Száz meg száz embert ugrattam már életemben. Miért volt az a különös érzésem, hogy ennek az egynek nem szabad hazudni? Azt meg megint nem hittem, hogy én, én!! szerelmes tudjak lenni! De hát ha nem szeretem, hát miért dobogott olyan vadul a szívem? Miért szökött az arcomba a vér, amikor anyámnak azt mondtam, hogy: „nagyszerűen mulattunk valamennyien... ó, be kedves fiú az a Cziráky! Szörnyen sokat kacagtunk!” Soká, soká nem tudtam elaludni. Az én rajongó lelkemmel szerettem az én szép, szőke anyámat! Ez volt január 21-ike. Egy ragyogó verőfény. Egy napsugár, tele szerelemmel.«

Most nagyon hazudnék, ha cinikusan azt monda-

nám, hogy nem vagyok meghatva. Hátradülök a fotőjőmben, belecigarettázom a levegőbe, a szemüvegemet lassan forgatom a kezeim között, mosolygok. Nagyon jól érzem magam. Édesen emlékezem.

Mialatt Pozsonyban ilyen rózsaszínűnek láttam a világot, Budapesten a fejem fölött koromfekete felhők tornyosultak. Feljött Pozsonyba egy Hege-düs nevű úr és Filó úr, akik elnöke és alelnöke voltak a Magyar Színház Rt.-nak. Eljöttek kontrollálni azt a szerződést, amit a színház igazgatója, Beőthy László velem kötött. Megnéztek a színházban, hazautaztak Pestre és követelték a szerződés azonnali felbontását. Beőthy ámulva kérdezte:

— De hát milyen címen, az Istenért, milyen címen?!

— Azon a címen, hogy tehetségtelen — felelte dr. Valamelyik.

— De kérem, ez a legnagyobb örültség! Az a lány két esztendőre van a színházhoz kötve 2400 és 3000 forint gázsival — erősködött Beőthy — Hiszen ha kiengedik az obligóból, jövőre már egy hónapra lesz annyi gázsija, amennyi nálunk egy egész évre van. Jövőre már nem fogják tudni azt a lányt megfizetni.

Hiába volt minden. A szerződést egy levél kíséretében visszaküldték. Ez kérem, szóról szóra így történt. Mikor megkaptam a felmondólevelet, mérgemben darabokra téptem a magyarszínházi szerződésemet és egy borítékban dr. Valamelyiknek visszaküldtem. A haragom rövid ideig tartott, mert hát mit törődtem én akkor olyan bagatell dolgokkal,

hogy X. vagy Y. úrnak nem tetszettem és felbontották Pesten egy szerződésemet. Megint egy kis naplót, jó?

»Oly jó rágondolni. Annyira szeretem. Érzem, hogy ő is szeret. De hát van ennek értelme? Egy sincs. Én, én! Az én okos fejemmel ilyen ostobaságot teszek, hogy szerelmes vagyok. Hát járja ez? De hát ki tehet róla? Olyan ábrándos vagyok, mint egy tizenhatesztendős kisleány! Sokszor eszembe jut, hogy a színpad mégsem minden! Van, van valami, amiben meg lehetne örülni a boldogságtól. A csendes, nyugodt családi élet! És ezt én írom! Rövid idő múlva, azt hiszem, nevetni fogok rajta. De most! ... Most olvasom Szabolcskát és közben potyogtak a könnyeim. Rágondolok és szeretnék érte meghalni... Mi lesz mindebből?... Brrrrrr!... Az, hogy megtanulok jól angolul és megyek ki pénzt keresni, elkölteni és élni, élni!... Ó, ó, élni sokkal nehezebb, mint meghalni. Ő pedig meg fog házasodni és énrám fehérség borul. Eljön az az idő, amikor elfelejt egészen. Lesz egy bájos felesége és lesznek gyerekei. Én pedig táncolom tovább a »csonkinát«, sötét, ijesztő hidegséggel a szíven. Ez a jövő! Siker, pénz és ... semmi! Hanem te, te légy boldog... Megérdemled.«

Boldogan hallottam, hogy óhajtásaim és jóslataim teljesültek is.

Cigarettapauza...

Közben Szidi néni, aki sehogy sem tudott beletnyugodni a részvénytársaság döntésébe, felküldte Pozsonyba Porzsolt Kálmánt, a Népszínház akkori

igazgatóját, hogy nézzen meg és léptessen fel a Népsházban szerződési célból. Mikor Porzsolt kérdezte, hogy miben volna kedvem fellépni, melyik szerepben érzem a legjobban a sikert, azt feleltem:

— A »Toledad«-ot akarom játszani.

— Maga bolond! A Toledad megbukott. Abban a darabban kapta Küry Klára a zsábát. Persze hogy megbukik egy darab, amikor a primadonna a második előadáson este fél nyolckor zsábát kap és elmarad az előadás!

— Zsába ide, zsába oda, én mégis a Toledadot akarom játszani. Semmi rábeszélés nem használt. Porzsolt visszautazott Pestre, azt mondta Szidi néni, egy kicsit bolond vagyok és május közepére tűzték ki első népszínházi fellépésemet. Ezalatt az én szívem darabokra szakadt, hogy Pozsony el kell hagynom. Csak az az egy vigasztalt, hogy május elsején az ekvitációnak is el kellett menni. Még egy kis napló:

»Most, hogy örökre elbúcsúzom tőle, egyszerre feltámad minden kedvessége... Tisztán érzem a Parfum Ideal illatát és a hangja édesen csendül meg szívemben... Lehúnyom a szemeimet és hal-
kan visszaszáll a boldogság fényében a képe. Sutogva szól hozzám egy-egy futó percnél ártatlan emléke. (Ezt biztosan olvastam valahol.) Most már úgyis hiába. Az útjaink elválnak. Úgy kívánja a te kilencágú koronád és az én ambícióm. Isten veled!... Majd amikor előadás után pihenni térek szobámba, elgondolkozom a múlt emlékein.

Ez lesz pillanatnyi örömöm az életben. Emléked élni fog az egész sivár jövődön át. Vezéreljen az Isten mindenütt. Ha valaha azt hinnéd, hogy nem szerettelek, az olyan sebet ejtene a szívemen, amely nem hegedne be ... sohasem.«

Megint cigarettapauza. Én azt hiszem, hogy ezeket a szép mondatokat feltétlenül kiírtam valami könyvből. Menjünk tovább:

»Különben nagyon kedélyesen búcsúztunk. Anyámnak kezet csókolt és kérte, hogy emlékezzék rá. Én kikísértem őket, ameddig csak lehetett. Hárman voltak. Azután kezet szorítottunk. Mind a ketőnknek az jutott eszébe: Soha többé! Azt mondtam: „Nagyon örülök, gróf, hogy a sors megismertetett magával...” „Kérem, örömről aztán igazán csak én beszélhetek!” Azután összenéztünk. Soha többé! És amit kettévágnak, sohasem lesz többé ép. Hej! édes Istenem, be nagyot sóhajtottam! ... Április 27. Úgy emlékszem, hogy attól a naptól kezdve fekete a ruhám.«

1900 május 1-én reggel 7 órakor érkeztem Pestre. Gyönyörű szép május elsején. Szomorú pozsonyi május elsején. Azóta Pozsony már más nevet kapott. Úgy hívják: Bratislava.

Imádatos, szép Pozsonyom. Emlékeim, — a cseh színeket lengeti felettetek a szél...

XXIV.

Rökk Szilárd ucca

A Relle Iván társulatához, amikor eljöttem, még öthónapos szerződés kötött. Ezt a szerződést eszemágában sem volt betartani. De még csak a felbontását sem kértem Rellétől, csak úgy egyszerűen kijelentettem:

— Nagyon sajnálom, direktorkám, de nem tölthetem azzal az időt, hogy Pozsonyban ülök a nyáron. Sokkal fontosabb és sürgősebb dolgom van Pesten. Megyek a Népszínházba. — Szervusz.

Felültem a vonatra és mint a forgósél, rohantam Pestre. Relle nevetett, mert hát mit is csinálhatott volna egyebet. Nagyon jól tudta, hogy úgys hiába minden, ezt a lányt ugyan fel nem tartóztatja senki és semmi!

Éjjel egy órakor indultam. Nagyon fájt a szívem. Szentimentális voltam és sokáig bámultam ki a sötétbe a kupé ablakából. Agyó, Pozsony, kis álomországom. Érzem, most egészen más idők következnek. Vége a nyugalmas, úrigyerekeletnek. Agyó, kedves kollégák. Vajjon hol és mikor találkozunk megint? Szervusz, Dalnoki Viktor! Nem fogod már többet kihúzni a fogamat a Szép Heléna premierje előtt.

A Szép Helénára készültem és megfájult a fogam. De csak egy kicsit. Rettenetesen féltem, hogy akadályozni fog a játékban, hát se szó, se beszéd, kihúztam Dalnokival. Nem kell magyaráznom, mindenki tudja, hogy Dalnoki, mielőtt énekes lett, fog-

orvos volt. Hiába erősködött, hogy az egy egészen jó fog és egy ülés teljesen elég a rendbehozatalára, én csak nem tágitottam. Iszonyúan féltem, hogy a színpadon szekírozni fog és valamelyik jelenetem nem fog sikerülni. Muszáj volt kihúzni. Felejthetetlen az a délelőtt, amikor a Grösslinggasse 5. szám alatt nekiállt a fogóval és éppen akkor jött a főimádóm, Thun Ardy. Tátott szájjal integettem, hogy várjon egy kicsit az előszobában, egy pillanat az egész. Mikor kint volt a fájó ellenség, elkezdtem nevetni és azt mondtam Dalnokinak:

— Na, az istállóját, ha még most sem ábrándult ki belőlem Thun Ardy, akkor igazán nem tudom, hogy tudok rajta segíteni.

Szervusz, Tauszky kirakat. Nem fogok már félórát álldogálni előtted és anyámmal vitatkozni a sárga blúz felett. A sárga blúz. Felejthetetlen volt. Volt a Tauszky kirakatában egy gyönyörű világossárga selyemblúz, fehér selyem magas nyakkal. Én azért a sárga blúzáért valósággal gyötörtem anyámat, hogy vegye meg. Végül anyám hajlandó is lett volna, indult is befelé az üzletbe, de egyszerre csak hirtelen megállt és azt mondja:

— Nem veszem meg. Ez a szép, világos selyem egy pillanat alatt tönkremegy. Mit gondolsz, hogy fog ez kinézni, ha arra a nyakadra veszed fel, amelyiken még rajta van a tegnapi festék? — Hosszú és heves vita következett. A vége az lett, hogy kellő esküdözések után mégis megkaptam a sárga blúzt.

Sokáig bámultam bele a kupé ablakából az éjszakába. Nagyon jól tudtam, hogy életem egyik

legbájosabb korszakának vége van. Naplómban még ezeket írtam Pozsonyról:

»Csak egyszer voltam tizenkilencesztendős és csak egyszer laktam a Grössling uccában. Lassan köd, illúzió ereszkedik az egészre és én úgy fogok rá visszagondolni, mint egy csillagvirágos, meleg augusztusi estére. És most, addio, Patria!...«

Régen volt, igaz volt! Kedves volt... sőt egy kicsit... szép is volt!

A Népszínházban mint pozsonyi primadonna léptem fel, pedig hát hol voltam akkor én már Pozsonytól. Még fel se léptem, még nem is volt biztos, hogy szerződtet a Népszínház, én már »blindre« otthagytam Rellét örökre. Az igaz, hogy asztalomon feküdt a bécsi Carl-Theater egy három-éves szerződése és a Gésák Molly szerepe németül. Mikor a hegyes német betűket megláttam, úgy megijedtem, hogy szívemben örökre lemondtam egy német szöveg betanulásától.

Ha én akkor a Carl-Theater szerződését aláírtam volna, 19 éves koromban, azt hiszem, soha nem lett volna belőlem magyar színésznő. De nagyon hegyesek voltak a betűk, amelyeket se nem tudtam elolvasni, sem nem értettem. Az öreg Ahmannak, a Carl-Theater akkori igazgatójának egy arefintorítással hátat fordítottam és mentem Pestre Toleddal játszani. Mindenki álmélkodott, hogy a Toleddal lépek fel. És mennyire igazam volt, hogy senkire sem hallgattam. Egyáltalán, egész pályámon azt tapasztaltam, hogy amit a saját orrom után csináltam, mindig a legjobban sikerült. Szidi néni

ezt már tudta és ilyenekben szabad kezét engedett. Május 16-án léptem fel először a Népszínházban. A számár kis napló csak ennyit ír:

»1900 május 16. Toledad. Első fellépésem a Népszínházban. Le se írom, mert hiszen minden perc úgyis a szívembe van vésve, szükségtelen az írás. Ó, lámpalázás, félelmes első fellépésem! ... de pazarul sikerültél!«

Ugyanazon a lapon, rá egy évre, a következők vannak írva:

»1901 május 16. És én ma, egy év után, itt ülök kényelmesen a szép szobámban, Szidi néninél, mint a Népszínház nagyon népszerű tagja. (Még szerencse, hogy senki sem zavart elbizakodottságomban.) Elábrándoztam arról, hogy tavaly ilyenkor senki sem tudta, hogy ki vagyok. Tavaly ilyenkor este ment a Toledad nagy sikerrel és másnap már mindenki tudta, hogy Fedák Sári 'lesz'. Egy év alatt 'lettem'. Olyan jó az Isten! ... Ó, pedig tavaly ilyenkor egy halálos seb volt a szívemen. Ma már az is elmúlt, az egész egy álom ... Egy emlékezet, az is olyan, mintha sűrű fátyolon néznék rá vissza. Az Isten mindenhez ad erőt ... A Toledadtól hamar elléptem — a San-Toy-ig!«

A bölcs apámtól mindig azt hallottam, hogy az nagyon fontos az életben, ha a kisemberek szeretik az embert. A szegény embereket kell meghódítani és azokhoz kell jónak lenni. Ez motoszkált a fejemben akkor is, amikor az első próbámra mentem. És milyen igazam volt. Elsősorban a kórussal barátkoztam össze, mire Szidi néni külön is figyel-

meztetett. Azt mondta, hogy a Népszínháznak olyan kitűnő, régi kórusa van, olyan érdemes kórusa, hogy azoknak a jóindulata nagyon fontos. Én tehát azzal a kedves kórusral két perc alatt rendbejöttem. Már ott is lógtam a jó Vasvári néni nyakán és kértem, hogy legyenek mind nagyon jók hozzám és segítsenek nekem. Az igaz, hogy úgy állottak mellettem, mint egy regiment. Azóta sem felejtettem el egy percre sem és nem szüntem meg hálával gondolni rájuk. Mikor a próbám elkezdődött, a szokásos megjegyzéseknek minden éle le volt ráspolyozva. Már a próbán nagy sikerem volt. Nem lehet azt a Toledad estét elfelejteni soha. Egy fehér selyemruha volt rajtam, erősen »flindzerlizve«. Belül a szoknya plisszébe rakott téglavörös muszlinnal volt bélelve. Fekete harisnyám volt és fekete cipőm. Egy óriási nagy fekete bársonykalap a fejemen, amelyet, mikor beszaladtam, úgy vágtam a földhöz, hogy darabokra szakadt. A hajam megint majdnem fehérre volt púderezve, a nyakamban egy százsínű rojtos kendő. Mint a pergőtűz, úgy ugrottam be a színpadra és miután odavágtam a kalapomat, saját magamtól való teljes elragadtatással énekeltem:

*Nos, uraim, ügyebár, Toledad ha táncol,
Nem csoda, hogyha sok férfszívet leláncol!*

És forogtam és táncoltam, de olyan meggyőződéssel, amilyenre alig volt még példa. Passzióval táncoltam. Ez a tulajdonságom különben most is megvan. A második felvonásban befogtam a jó Szirmai Imrét egy kék selyemkantárba és egy be-

tétet énekeltem. Táncközben folytonosan azt kiabáltam neki: Úgy-e, megmondtam? Úgy-e, megmondtam?! Ennek a felkiáltásnak a története az volt, hogy egyszer, növendék koromban, nagyban ágáltam a Népszínház színészbejárója előtt, ahol a színészek a napon sütkéreztek és Szirmai Imre fennhangon nevetett rajtam. Erre én éktelen dühbe jöttem és odakiabáltam neki, egyik kezemmel folytonosan fenyegetve:

— Megálljon, rongyos színész, fogok én még magával játszani!

Ezt nevettem a Toledadban, mikor a »Dal a gumikerekű kocsiról« című betétet énekeltem. Enélkül a betét nélkül semmiáron nem akartam eljátszani a szerepemet. Ezt a dalt Huszka Jenő írta, akiről akkor még nemigen tudták, hogy kicsoda, de én már ordítottam, hogy nem hagyom a szerzőmet. Muszáj volt a betétet engedélyezni. Volt is rettenetes sikerem. Szirmai az ötödik újrázásnál már csak nevetett, mint a fakutya, a nyelve lógott a fáradságtól és alig bírt már énekelni. Kedves Imre... ha láttad volna magad, milyen aranyos voltál! Volt egy jelenetem, amikor az asztalon kellett keresztülgrognom és úgy kezdeni a táncba. Alig vártam már ezt a jelenetet. Át is ugrottam én az asztalt, mégpedig olyan alaposan, hogy lecsücsültem a földre, ami még nem is lett volna baj, de a ruhám is lecsücsült a vállamról. Mind a két vállamról. Majdnem derékig tiszta szín... ruha nélkül maradtam egy pillanatra. Nem mondhatnám, hogy ez valami különösebben kihozott a sodromból. Az volt az el-

vem, hogy amit látnak, az övék. Ami marad, az enyém.

Elég az hozzá, hogy dörgedelmes sikerem volt. Azon estén kezdődött a mi barátságunk, egyetlen Barátom. Az ujságok másnap a legragyogóbb kritikát írták. Megvan mindegyik, de nem írom le újra. Mai nyugodt fejemnek olyan hihetetlennek és álomszerűnek tűnik fel az egész. Olyan volt az egész, mint a fergeteg. Megjelenésben, sikerben, kritikában. A kivágott ujságokat anyám tette el, tehát természetesen csak a jók vannak kivágva. Sokkal jobban szeretem olvasni azokat, melyben bántanak. Milyen boldogság konstatálni a hibákat, melyektől legalább egy kis részben megszabadultam. Már akkor is folytonosan csak a vészt és vihart kerestem. Vagyis jobban mondva, abba estem mindig bele. Egyik ujság azt írja: »... kétségkívül hálás szerep arra, hogy egy szubrett egész tehetségét érvényesítse benne. De viszont megvan az a hátránya, hogy egy megbukott darabnak a főszerepe és így az, aki ábrázolására vállalkozik, bizonyos tekintetben a közönség előítéletével találja magát szemben. Fedák Sári szembeszállt ezzel a nehézséggel és merész vállalkozását kétségtelenül nagy tehetsége rendkívüli sikerrel koronázta.« Tovább nem írom. Csupa gyönyörű dicséret. A második fellépésem a Népszínházban a Baba volt, Küry Klára híres szerepe. Az a szerencse ért, hogy Hegyi Arankával játszottam. A világ legnagyobb és legnemesebb színésznőjével. Mámoros voltam a boldogságtól. Ő volt az, aki Pozsonyban járt ven-

dégszerepelni és mikor visszajött Pestre, maga köré gyűjtötte a Népszínházban az egész személyzetet és előadta, hogy: »Gyerekek, láttam Pozsonyban egy furcsa kis színésznőt. Egy csikót. Meglátjátok, abból a kölyökből lesz valami.«

Harmadik szerepem a Kadét kisasszony volt, a negyedik a Bibliás asszony. De nem a címszerep, hanem a Tea táncosnő. Azt a Tea táncosnőt az általam nagyon mélyen szeretett Bárdi Gabi játszotta görög ruhában. Én gondoltam merészet és nagyot és csináltam egy teljes Cléo de Merode utánzatot. Fehér tüll rokolyában, rózsaszínű sellyemtrikóban, nagy bordó rózsával a Cléo de Merode frizurámban. Akkor mind azt mondták, ez nagy merészség. Balettcipőben spiccen táncoltam. Ezért az egyetlen estéért tanultam én heteken és hónapokon keresztül Pozsonyban a Percel lányoktól spiccelni. De aztán meg is volt a siker! Mikor a négy vendégjátékkal készen voltam, a zsebemben volt a szerződésem, mely két évre a Népszínházhoz kötött. Az első évben 3000 forint, a második évben 3600 forint évi fizetésem volt. Nagy volt az öröm a családban. A család alatt most már elsősorban Szidi nénit, Lacit és az én angyali Zsigámat értem. Az én beregszászi családom nagyon messze volt mindentől, ami színház és se nem nagyon értették, se nem nagyon szerették. Ők hárman voltak a fellépéseimen a legnagyobb drukkolók. És közöttük is talán a jó Zsiga a legnagyobb. Mielőtt elmentem volna Beregszászra nyaralni, Ditrói, a Vígszínház akkori igazgatója felléptetett a Vígszínházban a »Három

pár cipő» című osztrák bohózatban. Huszonöt forintot kaptam egy estére. A naplóban csak ennyi van:

»1900 június 16. Első vendégjátékom a Vígszínházban. Három pár cipő. Diadal.« Tulajdonképpen csak ma tudom igazán értékelni, hálával megbecsülni azt, amit az akkori Vígszínházban láttam. Nagy szerencsének és megtiszteltetésnek tartom, hogy még az igazi, a hamisítatlan vígszínházi gárdával játszhattam. Nagy boldogság erre visszagondolni. Ahol az a szerencse ért, hogy Hegedüs Gyulával, Nikó Linával, Szerémy Zoltánnal, Gál Gyulával, Gyöngyi Izsóval, Balassa Jenővel és... Varsányi Irénnel játszhattam. Varsányi Irén. Egy kis cingár, feketehajú, óriási nagy szemű, kissé melanholikus lány volt. Egy szobalányszerepet játszott a darabban. Sokszor állottunk egymás mellett és vártuk a végszót. Úgy el tudtam nézni. Már akkor valami különös nagy hatással volt rám. Az egész lány két nagy, bámuló szem volt. Én jókedvűen, kissé fuzsitusan ugráltam közöttük. Úgy is kezelték, mint egy kis fuzsitust. De mind páratlanul jók és kedvesek voltak hozzám. Megadással hallgatták, mikor járt a szám, mint a kereplő. Ditrői sok szeretettel foglalkozott velem. Két szóval többet tudott mondani, mint a mai rendezők órák alatt. Június 30-ig játszottuk a Három pár cipőt.

Mindig együtt voltam Szidi nénivel. Sokat jártunk a Wampeticsbe vacsorázni, hol kettesben, hol négyesben a fiúkkal. Zsiga, szegény, rámpislogott, én viszont Lacira pislogtam. A nagy pozsonyi sze-

relem mindig lemaradt, mikor Lacival együtt voltam. Egyszer egy délután egyedül voltam otthon Szidi néninél és keresztül kellett menni a Laci szobáján, hogy a szalónból valamit kihozzak. Olvasott. Elkapott. Meg akart csókolni. Kicsit hevesen vitakoztunk, de csak egy pillanatig, mert én már rohantam is kifelé. Azóta nagyon sokszor volt eszemben, hogy talán mégsem kellett volna annyira sietni. Mennyi minden máskép volna az életben. Az a két pillanatnyi verekedés volt az összes flörtöm vele. Soha több, az egész hosszú életen keresztül. Nagyon jól volt az így. Azért a pár rövid, kellemes hónapért, ameddig egy olyan örök szerelem tart, kár lett volna feláldozni egy egész életre szóló barátságot. A rengeteg hosszú éveket jóban, rosszban, derűben, borúban. Most világosan látom, hogy kár lett volna aprópénzre váltani egy ilyen nagy bankót. Mert most érzem csak igazán, hogy a végtelen hosszú évek ezt az érzést — biztosan tudom, nála is! — csak dagasztották és szinte égis növelték.

Némelykor azt hiszem, hogy úgy szeretem, mintha testvérem volna. Némelykor mintha szerelmes volnék belé. Sokszor úgy éreztem, hogy az anyja vagyok, de ő mégis az apám, a lánya vagyok és ő mégis a vőlegényem... vezetőtársam... fiam... barátom.

Szidi néni az ajtóban

Hadd beszéljen megint a napló. Bizton jobban emlékszik mindenre, mint én.

»1900. Október 10. San-Toy. Ó, te várva-várt, féltelmes San-Toy este! Hát elérkeztél! Nem értelek, Küry Klára. Hogyan tűrhetted, hogy eljártsszam a Dudley szobalányt és elibed táncoljak? Én a te helyedben a Dudley szobalányt játszottam volna! De te nem azt választottad. Az Isten igazságos és jó és én értem egy jóságos lélek imádkozik odafent és egy jóságos lélek bajlódik velem idelent. Engem segít. Meghallgatták a kérésedet, Péter bácsi! Nagy sikerem volt. Laczkó Andortól kaptam egy nagy virágkosarat.« Ugyanazon a napon egy év múlva a következőket írtam: »1901 október 10. Ma egy éve, fényes San-Toy estémen nem gondoltam, hogy egy év múlva mi lesz. Most volt nálam Leszkay, a Magyar Színház igazgatója, tárgyalni velem. Átme-
gyek a Magyar Színházhoz primadonnának. Dolgozni akarok és tanulni akarok! És fogok! Nagy akarok lenni! A Népszínháznál erre nincs terem. On revient toujours a ses premiers amours!« (Ezt valahonnan kiírtam, mert franciául egy huncut szót sem tudtam.)

»1900 október 11. Betegen játszottam Faludi Miklós kérelmére. De mikor ő olyan jó. Okt. 12. San-Toy. Egy óriási virágkosár Megyeri Krausz Lajostól.« Rá egy évre ugyanezen a napon azt írtam: »A Magyar Színházban voltam és szörnyen

élveztem a Veszta-szüzeket. Előadás után elmentünk Leszkay igazgatóval Beöthy Lacihoz és megcsináltuk a szerződést. Alá is írtam. Lesz tehát színházam, ahol megmutathatom a közönségnek, hogy mennyit tudok tanulni, dolgozni, csak szeressenek.»

»Okt. 19. San-Toy és még valami. Vacsora Basch Gyuláéknál. Olyan furcsákat mondott Megyeri Krausz Lajos. Vajjon mi lesz ennek a vége?»

»Okt. 22. Blahánénak statisztáltam. Ma huszonöt éve, hogy a Népszínházban először fellépett. Olyan volt az az este, hogy lehetetlen elfelejteni annak, aki ott volt. Megcsókoltam a Blaháné kezét. Megcsó-kol-tam-a-Bla-há-né-ke-zét!!!«

»Okt. 27. Küry Klára lemondta a San-Toyt, hát a Baba ment velem. Leírhatatlan sikerem volt. Anynyit már most látok világosan, hogy előadást nem szabad lemondani.»

»Nov. 3. San-Toy. A szerző személyesen dirigálta a 25-ik előadást. Sidney Jones. Nagyon fess, nyírott bajuszú, szép fiú. Kissé elkapatott. Vagy — buta? Egyébként nagyon tetszettem neki. Azt mondta, igazi angol lány vagyok. (Jó szeme van egy ilyen ángliusnak!) Sikerem, mint mindig, ma is óriási volt. Mikor búcsúzott, azt mondta, tanuljon angolul és akkor a biztos viszontlátásra Londonban. Faludi Miklós volt a tolmács. Csáky Kálmán gróftól egy nagyon szép, hófehér kosarat kaptam, tele galambokkal. Faludi Miklóstól kaptam egy remekszép virágkosarat. Édes gyerek! De milyen édes gyerek! Blahánétól egy krizantém-kosarat, egy arcképpel. Ez lesz az én legnagyobb kincsem.

Hegy Arankától szintén egy arcképet, mi szintén a kincsem lesz. A közönségtől pedig rengeteg sok tapsot.«

Rá egy évre a következőket írtam:

»1901 november 15. On revient toujours a ses premiers amours. Egy óra mulva megyek első kis színházamba, első kis fészkembe, első szerelmemhez. Eljátszom a Mollyt. Első buta, édes szerepemet. Segíts, Istenem! Segíts, én Istenem, fel ezen a lépcsőn, nagyon magasra. Én annyit fogok tanulni, csak segíts, hogy nagy és igaz lehessenek. Segíts, jószágos Atyám!... Az estém óriási volt! A közönség csupa szeretet, édes szeretet volt! Mikor kijöttem, teljes öt percig tapsoltak. Felejtethetlen estém volt. Édes este. Tele virágillattal, bűbájos, lenge illúziónnal.«

Lássuk tovább a naplót:

»1900 november 20. Küry lemondta a San-Toyt és Baba ment velem helyette. Nagyon nagy sikerem volt. Nagy butaság lemondani egy előadást, hogy azalatt egy másik színésznő beleüljön a fotójünkbe.«

»1900 nov. 21. Asszonyháború. Premier. Nagyon jelentéktelen kislányszerepem volt benne, de azért mégis nekem volt a legnagyobb sikerem. Különösen a katonadalom tetszett. Sok virágot kaptam a kedves Verő szerzőtől és — Hajó Sándortól.«

»Nov. 22. Asszonyháború és délután Cziráky László volt nálam, de nem tudtam vele beszélgetni, mert Szidi néni a nyakunkon ült.«

»Nov. 28. Egy óriási kosár Freystädtlertől. Nem ösmerem.«

»Dec. 1. Asszonyháború. Megint egy óriási kosár Freystädtlertől. Mi a fenét akar ez a csúnya ember tőlem? Előadás után a Malomtisztviselők Egyesületében hangverseny.«

»Dec. 15. San-Toy. Megint egy pazar virágkosár Freystädtlertől. Kíváncsi vagyok, meddig bírja?«

»Dec. 16. San-Toy. Délután Cziráky László nálam volt, de alig beszélgettem vele két szót, bejött Zsiga.«

»Dec. 19. Halton első vendégjátéka. Nem tudom, neki milyen sikere volt. Az én sikerem nagy volt, azt tudom.«

»Dec. 31. San-Toy. Úgy elgondolkoztam. Tavaly ilyenkor Pozsonyban játszottam fekete trikóban a Mikádóban Nanki-Poot. Fogalmam sem volt róla, hogy egy év múlva a Népszínházban játszom nagy, igen nagy sikerrel. Oly üres volt a tavalyi Szilveszter este. Ó... és... most? Most is az. Melankólikus vagyok. Kint voltam a temetőben. Szürke, ködös volt a levegő. Áhitattal jártam a sírok között és lelkem mélyéig meghatott a kis harang és a gyermák misztikus fénye. Megint egy év... Sajnáljam? Örüljek neki? ... Tudom is én!«

»1901 január 1. Összetett kezekkel kérlek, jó Istenem, sikert adj, erőt, sikert, megint erőt.«

»Jan. 4. San-Toy. 50-ik előadás. Semmi nevezetesebb nem történt, mint az, hogy az első dalomban orra estem.«

A San-Toy című angol operett ment összesen

vagy hetvenszer, csak persze nem egyfolytában, mert akkor az olyasmi még nem létezett. 1900 októberétől 1901 júniusig. 1901 május 11-én játszottam a címszerepet. A Küry Klára szerepét, Halton alapokon. A világon mindent elloptam Haltontól. A híres facipős táncát is. De talán a napló:

»1901 máj. 11. San-Toy. Címszerep. San-Toy. Ehhez a két szóhoz fognak fűződni első legkedvesebb színpadi emlékeim. Ez a két szó lesz legkedvesebb, legfelejtethetlenebb előttem. Pláne a mai est után. Nagy, nagyon nagy sikerem volt. Valósággal tombolt a közönség. Jobban, mint Haltonnak, jobban, mint Kürynek. A facipős tánc után őrjöngtek. San-Toy, én édes, buta két szavam, de sokat köszönhetek neked az életben! Virágot is kaptam. De nem attól, akitől vártam. Na, de az oly mindegy!«

»Máj. 12. Tegnap délután, pár órával a San-Toy előadása után, úgylátszik, szerelemről ábrándoztam. Ma, a nagyon nagy, óriási siker után, elkábulva, részegen a diadaltól, azt kérdezem, hogy hát van szerelem? Van más is, mint siker? ... Siker és taps... taps! Nincs! Ez az igazi. Ezért lehet élni! Tanulni, fáradni, törni-marni magamat, de aztán oly jól esik a jutalom! ... Miért van az mégis, hogy reggel, mikor az ujságokat behozták, először is a B. H. után nyúltam? Ez azért van, mert Cziráky László a B. H.-t olvassa. Mert elolvassa... ó, nagyon is elolvassa!«

Most pedig hadd mondjam el, hogy kezdődtek és hogyan végződtek a San-Toy próbái.

Előzetes nagy tanácskozások után végre kiosztották a szerepeket. Először úgy volt, hogy Küry a szobalányt fogja választani és nekem hagyja a San-Toy-t, de aztán mégsem lett volna helyén, ha nekem jutott volna a címszerep. Így kaptam aztán meg a Dudley szobalányt. A darabot Megyeri rendezte, a Népszínház akkori főrendezője, aki nekem láthatólag örült. Mindenki örült nekem. Akkor még fogalmam sem volt, miért. Csak azt tudtam, hogy nagyon boldog vagyok. Megyeri mindennap félrehúzott és azt mondta:

— Nagyszerű, Fedák! Csak előre bátran, óriási sikere lesz. Én mint egy macska ugrottam és nem volt olyan lehetetlen figura, amit a Londonból hoztatott Crampton tánctanártól meg ne tanultam volna, de csak úgy uk-muk-fuk, egy pillanat alatt.

A Kerepesi út 29. szám alatt laktam, Szidi néni-nél, az első emeleten. Az én szobám a sarokszo-ba volt, két balkonnal. Naponta kóválygó fejjel jöttem haza a próbáról és Szidi néninek meséltem a történeteket. Meséltem, meséltem! ... be nem állt a szám. Zsiga, a drága, jó lélek, szeretettel hallgatta, Szidi néni bólongatott a fejével:

— Nagyon helyes — mondta a kicsit aranyos, palócos kiejtésével —, szeretem, ha valaki ambíció-zus. Azt sem bánom, ha egy kicsit hancegsz, csak aztán minden úgy is legyen.

— Szidi néni, azt maga nem is sejti, hogy mi lesz azon a premieren. Csak elég erősek legyenek a Népszínház falai, hogy kibírják.

Zsiga szeretettel mosolygott, Szidi néni csóválta a fejét.

— Nekem lesz a legnagyobb sikerem. Efelett nem is lehet vitatkozni. Megyeri is azt mondta. Crampton el van tőlem ájulva. Szinte sajnálom szégyent. Szenved.

Ilyen marhaságokat beszéltem össze-vissza, de minden áldott nap, ahányszor csak próbáról hazajöttem. Végre eljött a főpróba napja. Szidi néni akkor jött el először. A főpróba lezajlott minden skandalum nélkül. Mentem haza ebédelni. Tökéletesen meg voltam győződve róla, hogy Szidi néni azóta hidegvizes lepedőben forgatják, olyan rosszul van a nagy elragadtatástól. Szentül hittem, hogy nem fog kellő szavakat találni érzelmei kifejezésére.

Megyek fel a lépcsőn az első emeletre, hát látom, hogy Szidi néni a nyitott ajtóban áll. Áll és vár. A két keze elől a gyomrán egymásra van téve, ahogy szokta és — vár.

— Ujjé — gondoltam magamban —, ez rossz jel.

Lassan lapítottam a fal mellett. Mikor felérek, azt mondja, de valami leírhatatlan hangon, hideg nyugalommal:

— Gyere ide. Hallod? Gyere ide! — A második »gyere-idét« már kiáltotta. — Ha nem nézném, hogy egy ilyen hosszúra nőtt, nagy lakli lány vagy, most úgy ütnék pofon, hogy kihullana a fogad.

Krach...

— Hát mi volt ez? — folytatta még élesebb han-

gon. — Ez színjátszás volt? Ilyennek kell lenni egy főpróbának? Ez tánc? Ez próza? Hiszen azt sem tudod, hol lakik az Isten.

Aldott, jó Zsigám megpróbált halk hangon védeni:

— Drágám — és a mellére tette a kezét, ahogy szokta volt —, ne bántsa a Zsazsát. Olyan kedves volt. Higyje el nekem, a Zsazsa volt a legjobb és a legbájosabb.

De Szidi néni még jobban lobot vetett és még élesebb hangon folytatta:

— Eredj innen, mert téged is összeszidlak. Összeszidlak, hogy megemlegeted. Ne beszélj neki ilyeneket. Még csak ez hiányzik. Hiszen már úgysem bírok vele. Látod, hogy azt hiszi, hogy miatta összedül a színház. Kétségbe vagyok esve. Hiszen így meg fogsz bukni, — mondta felém fordulva és három hanggal megint magasabban. — Egy árva szavadat sem értettem, affektálsz, semminek nincs eleje — itt már egy egész oktávval magasabban beszélt —, nincs közepe, nincs vége — itt már visított a hangja —, mars be! — Ezzel, mint egy generális, a jobbkezával utat mutatott. Mint egy árva gyík, úgy csúsztam be előtte az ajtón. Mégis nagyon félttem, hogy hátha pofon üt. Ebédnél nem szólt hozzám egy szót sem. Esküszöm, nagy büntetés volt. Lassan összeomlott körülöttem minden. Biztosra vettem, hogy mindennek vége van. Az ebéd végén azt mondja:

— Este hét órára iderendeltem a karmestert, a sűgót a sűgőkönyvvvel. Most eridj a szobádba, aludd

ki magad. Pont hétkor légy az iskolában. Átveszszük a szerepet.

Aztán az történt, hogy este fél nyolctól reggel háromig — tessék jól figyelni! —, reggel háromig tanult velem. De úgy dolgozott, hogy a veríték csurgott róla. Nem fáradt bele, minden egyes szót tízszer és hússzor elismételtetni. Nem fáradt bele minden számot tízszer egymás után elismételni. Pihenni nem volt szabad. Reggel háromig.

Másnap este a premieren tomboló sikerem volt.

Fekete, sleppes selyemruhában játszottam a Dudley szobalányt. Fűző nélkül...

XXVI.

A névtelen ibolyacsokor

A siker azután nem hagyott el többé. Estéről estére tombolt körülöttem minden és mindenki. Porzsolt Kálmán, akkori igazgatóm, Zsolt apám, ahogy ma is nevezem, ijedten állott meg egyszeregyszer előttem:

— Nem illik az egy ilyen fiatal lányhoz, hogy akkora sikere legyen. Próbáljon meg a primadonnával szemben egy kicsit szerényebbnek lenni.

— De édes igazgató úr, hiszen én semmit sem csinálok, én nem bántom, olyan illedelmesen köszönök mindig.

Az első kulisszában állottunk és én már izgatottan vártam a végszót.

— És mi az a szerénység, miben rejlik az? Hogy

kell azt csinálni? — kérdeztem, a lábaimon ide-oda tipegve.

— Például, hogy ne újrázzon ötször. Elég kétszer.

— De ha tapsolnak, mit csináljak? Akkor se újrázzak? — kérdeztem szemtelenül.

— Akkor se. Több tiszteletet a primadonna iránt.

Kedves Zsolt apám azt hitte, hogy ha a primadonna haragszik, összedül a színház. Pedig ilyesmi még sohasem fordult elő a világtörténelemben.

Erre elmondták a végszómat és én bependerültem a színpadra. Valamit mondtam Zsolt apámnak, de nem hiszem, hogy okos volna itt reprodukálni. Valami nagyon kacér dolog volt. A következő percben már roptam a »napernyőtáncot« a szegény megboldogult Kovács Miskával, ugyancsak... ötször egymás után. Konti nevetett a zenekarban, neki-neki lendült egy-egy remek zenekari gesztussal, intett, hogy »jól van, te voksi lány!« O betűvel mondta. A baloldali első kulisszában állt Megyeri, dörzsölve a kezeit, a jobboldaliban egész elől Porzsolt, sötét arccal, hogy: »Mi lesz mindennek a vége«... Én pedig hajladoztam a fekete, selyemuszályos szobalányruhámban, mint egy kígyó és mikor már teljesen nem tudtam mit csinálni, kiültem az első páholy párkányára. Nem tudtam, hogy tomboljam ki magam. Megismétlődött a Szabina esete a zöld ripsz-firhangos szoba lakójával. Ugyanúgy, mint akkor, most is egész nap otthon ültem, mint San-Toy szobalány. A világon sehova nem men-

tem, a világon semmi sem érdekelt. Beóthy Zsigával beszélgettünk órák hosszán át. Laci már akkor megházasodott és a Nemzeti Színház igazgatója volt. Nem mondhatnám, hogy örültem a Laci második házasságának. Csak későbbben, mikor láttam, hogy a mostani felesége tényleg neki való és hogy okosabban nem is választhatott volna, kezdtem kibékülni a gondolattal, azaz kezdtünk kibékülni, mert mi Szidi nénivel mindent egyformán csináltunk. Akkor is a szelíd Zsiga volt a Laci legnagyobb szószólója. Én teljes erővel vetettem bele magam a multba és lázasabban írtam a naplóm, mint valaha. A naplóm szerint a Cziráky-szerelem sehogy sem akart elmúlni. Most, hogy a képét jól megnézem, nem is csodálkozom rajta. Nagyon csinos gyerekek volt. A »fínomsikkes szobalány« előadás után fél éjszakákat beszélgetett a naplójával. Milyen furcsa. Az emberek, a világ, a pletyka, régen meggyőződéssel vallották, hogy Freystädtler lovag nem küldött hiába virágokat és nem álltak a fekete, orosz trapperek hiába hetenkint egyszer a Kerepesi út 29. szám előtt. Dr. Jelen voltam régen telekürtölte a világot, hogy az »új bunda« karácsonyi ajándék. Dr. Nekemmondod már a kitűzött esküvő pontos dátumát is tudta. A »fínomsikkes« pedig ezalatt csendesesen belebámult a kerepesiúti lámpákba és megint a naplójával beszélgetett:

»1901 febr. 12. Nem mondom, hogy elfelejtettem. Nem felejtettem el, csak már nem szeretem többé. Nem akarom elfelejteni soha, soha, soha! Mert ez volt nekem a legkedvesebb a világon, a C. L. két

kék szeme. Olyan borzasztó, mikor olyanokat mond, hogy: szeretné, ha elmennék vele reggelizni (das heisst: délben egy órákor!) a Kaszinóba. Ha tavaly mondott volna ilyeneket, Pozsonyban, éjjeleket sírtam volna. Most mosolyogva hallgatom. Nem olyan lehetetlen. Felébred bennem a rossz leány. Tulajdonképpen nem is azt siratom, ami volt, hanem, ami — lehetett volna! Érzem, hogy most nagyon kegyetlen tudnék lenni. Egy emberrel szerettem volna boldog lenni, nem lehetett. Nos, hát most akarok egy egész világot! Nagy, nagy művésznő akarok lenni. Királyné mindenütt, ahová beteszem a lábamat. Azt akarom, hogy istenítsenek ott is, ahol nem vagyok. Azt akarom, hogy szeressenek százan örjöngve. Én is fogok rájuk mosolyogni, fogok nekik olyanokat mondani, ami nem igaz, nyugodtan, mosolyogva. Ha az ember egyszer valamit elvesztett, hát akkor már legalább konfundálja össze az egész világot!«

És ezalatt dr. Biztoshelyrőlhallottam körbe járt és mesélte, hogy »Az ügy a primadonna és a lovag között — pillanatok kérdése«.

»1901 febr. 17. Hazudtam. A naplómnak, egyetlen bizalmas barátomnak, hazudtam. Három nap előtt azt írtam, hogy nem szeretem. Hazudtam. Szeretem. Olyan szép az, mikor az ember ilyen szépeket álmodik. Aztán felébred. Nem igaz. Álom. Mese. Hazugság. Hitvány, ostoba képzelődés!... Oly undorító az élet! Brrrrr. Üres, aljas, hazug, léha. A multkor a Magyar Színházban Rózsa Lili-nek tapsolt. Oly eszeveszetten dobogott a szívem,

hogy miért tapsol másnak? Meg tudtam volna ölni Rózsa Lilit. Hát kell ez nekem? Mire való ez? Azt akarom, hogy vége legyen. Most látom, hogy férfi ő is. Olyan, mint a többi. Nem kellett volna glóriával körülvenni a fejét, de meg kellett volna olyan-nak hagyni, amilyen van még egy — tucat... A balkonomra egy kis veréb szállott. Fázik szegény. Didereg. Szeretném behozni, melengetni, aztán el-álmodoznánk ketten a nyárról. Egy más, édesebb, szelíd világról. Mesélnék neked, édes kis verebem, didergő verebem, mesélnék neked sokat, szépet, rózsaszín ruháról. Mert volt nekem is rózsaszín ruhám, csak már nem veszem fel!... Elrepültél! Biztosan a párod után. Biztosan vár. Menj! Biztosan vár. Látod, engem nem vár — senki.»

Nem tehetek róla, kedves Barátom, megvallom, én elolvadok, mikor ezeket az édes, bután szentimentális szavakat olvasom. Egy egész könyv csupa ilyennel van teleírva. Jaj, de szép. Milyen sokkal lettem gazdagabb, hogy megtaláltam.

De hát hogy folytassam, a nagyszerű szezonom után, 1901-ben, hazamentem Beregszászra a szüleimhez. Hogy lehetne leírni azt a túlvilági boldogságot, amit én éreztem. Azért hangsúlyozom az »én«-t, mert a szüleim nem voltak túlságosan elragadtatva és sehogy sem akartak tudomást venni arról, hogy színésznő vagyok. Pontosan úgy kezeltek, mint azelőtt és bizony soha, sehol észre nem vettem, hogy kedvezni akarnának a primadonna lányuknak. Egyszerűen észre sem vették, hogy színésznő vagyok. Nem vették észre, hogy én vagyok

a »finomsikkes«. Ebben a nagy észrevétlenségemben aztán meg is maradtam náluk az egész pályámon.

Mikor Pestről elutaztam, szegény kedves Zsiga nagyon beteg volt. Bementem hozzá búcsúzni. Nem akarta elengedni a kezemet, folytonosan szorongatta, a mellére szorította, nézett rám a két szelíd őszemével és mindig mondani akart valamit, de nagyon nehéz volt a lélegzete. Éreztem, hogy utoljára látom. Rettenetes volt. Bementem a szobámba és összekuporodva, mint egy hernyó, órákig sírtam.

Egy kis napló, jó?

»1901 július 5. Péntek. Zsiga meghalt. Az én igaz, jó barátom, az én becsületes gyereke, Zsigókám, meghalt. Elaludt és itthagya az ő áldott édesanyját, szomorúan összetörve. Megölte a szíve... Nyugodj békében hát, én szeretett, kedves barátom. Szeretett a jó Isten, nem akart közöttünk, gyarló emberek között hagyni. Felvitt magához imádkozni. Könyörögj érettem. Őszinte szívből, igazán szerettelek. Az édes jó anyádon kívül senki sem sirat olyan szomorú szívvel, mint a te barátnőd. Imádkozz érte! Látod, én rád még annyi vár. Ki tudja, jó-e vagy rossz? Ki tudja... meddig? Nyugodj békében, csendesen. A te zaklatott szívednek jól fog esni az álom.«

Este tízkor Beregszászról Pestre érkeztem, összetörve.

»Július 6. Ó, szentséges, hatalmas Isten, hogyan sujthattál annyira valakit, mint az én jóságos Szidi

nénimet?! Te nagy vagy és a te akaratod szent. De mégis, a szívemet éreztem megszakadni, mikor arra a szent asszonyra ránéztem! Adj neki megnyugvást és feledést!... D. u. 5 óra. Szegény Zsigókámat, nemes barátomat letették örök nyugalóhelyére pihenni... vagy álmodni?»

A nyarat Beregszászon töltöttem, ősszel vissza a Népszínházhoz, hol egy csomó új szerepet játszottam; Rolli és Rolland Bokor Józseftől, Jáfet tizenkét felesége, angol operett, Kisasszony feleségem, francia operett. Mézeshetek, nem tudom micsoda operett. Ezeket a darabokat különben már februártól játszottam, de azért sehogy sem tudtam összehajszolani a Népszínházzal. Ennek valami súlyos, vagy pláne valaki súlyos oka lehetett. Szóval mindennek az lett a vége, hogy 1901 novemberben már megint a Magyar Színház tagja voltam. Elmentem Leszkayhoz játszani, mégpedig nem fixfizetésre, hanem percentre. Megint megszegtem egy szerződést. A népszínházi szerződésem még egy egész évre szólott, de az engem édeskeveset érdekelt. Csak azt hajtogattam: nincs terem és ezzel már ugrottam is más hazába. Satyóhoz is (ez volt Leszkay András becéző neve) két évre szerződtem, dehát ki a kutya törődött azzal, hogy mi és hogyan lesz a második esztendőben? Megint a Gésákban léptem fel, ugyancsak mint Molly, azután a New-York Szépe angol operettben játszottam Kissie-t. Sziklai Kornél volt a partnerem. Rettenetes, miket csinált velem. Némelykor megszakadt az előadás a nagy nevetéstől. Volt egy jelenetünk, ahol tulaj-

donképpen semmi dolgunk nem volt, csak a földön ültünk és vártuk a finálé fejleményeit, hogy aztán végre beugorjunk a színpad közepére egy kis párázs táncot lejteni. Ez alatt a szép, szentimentális operett-finálé alatt a jó Kornél — bocsánat, hogy kimondom — tetveket keresett a fejemen. Olyan falrengető nevetés volt, amilyenre azóta sem emlékszem. Ha ma történne velem ilyesmi, azt hiszem, minden lelkiismeretfurdalás nélkül agyonverném az illető kollégámat. De hát mertem én akkor mukanni? Inkább örültem és megtisztelve éreztem magam. Szinte sértve voltam, hogy a jó Kornél semmit sem talált a fejemen. És szavamra mondom, ma is boldog volnék, ha — minden következményekkel együtt — még mindig vizsgálná a fejemet. Csak élne.

1901 december 4-én volt a premierje a Florodora című angol operettnak. Egy rendes, szabályos angol operett. Persze nem Gésák és nem a San-Toy, csak egy olyan rendes angol operett. Abban énekeltem Huszka Jenőnek egy nagyon szép dalát, melynek az volt a címe: Dal a szomorúfűzről. Lila flitter-ruha volt rajtam, vörös parókám volt és mozdulatlanul, folytonosan egy helyre nézve, énekeltem végig a tragédiát. Akkor részesültem abban a nagy szerencsében, hogy Jenő bácsi (Rákosi Jenő!!) végighallgatta és azóta is sokszor emlegette azt a dalt úgy privátéletemben, mint a nagy nyilvánosság előtt. Bocsánat, drága Barátom, szabad megint egy kis naplót, úgy-e?

»1901 december 4. Florodora. Mesésen elegáns

közönség, fényes, úri társaság. Úgy látszik, most az a divat, hogy ott van a finom közönség, ahol én játszom. Rengeteget tapsoltak és nagyon ünnepeltek. December 5. Sok virgács mind a két kaszinótól. Csekonits Palitól egy gyönyörű szegfűcsokor. December 6. Tele ház. Ma nem volt virág. December 7. Kaptam egy olyan ibolyabukétot, amilyet még sohasem láttam életemben. Most is itt ülök, előadás után, a szobámban és nézem. Én még ilyen szépet soha nem láttam. És az a nagyszerű, hogy nem is tudom ki küldte.«

Az az ibolya-bukét tényleg nagyon szép volt. Olyan nagy volt, mint én. Óriási. Csupa ibolya. Semmi nem volt rajta, mint hogy át volt kötve egy nagyon finom fehér és egy nagyon finom világoskék szalaggal, mely a földet septe. Ízlés, finomság, gyengédség. Ez volt a bukét. Sokáig néztem. Nagyon finom valaki lehet, aki küldte.

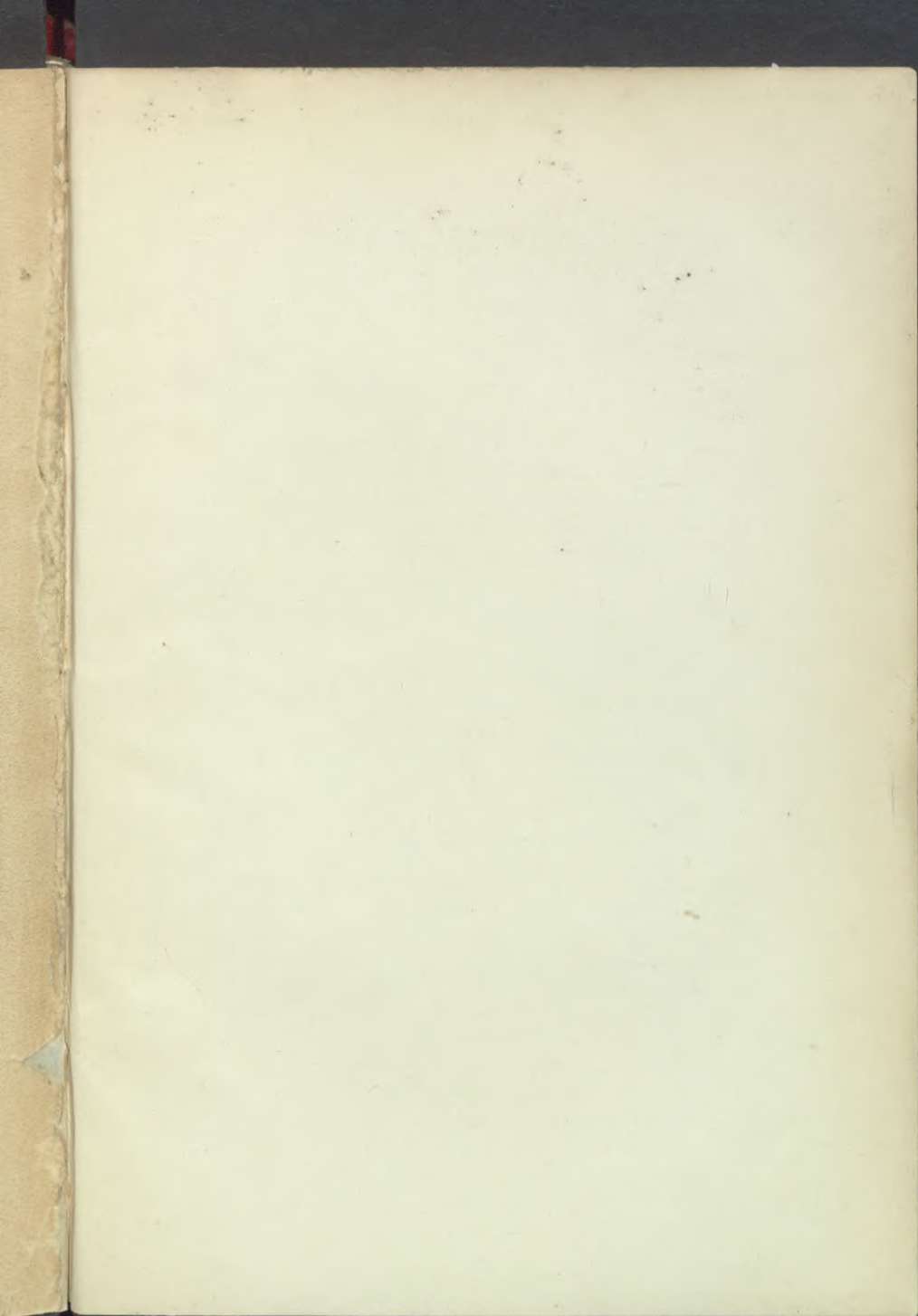
Másnap reggel a bukét-óriást levittem a balkonnal szemben levő Mária-szoborhoz. Valami belső hang diktálta, hogy így kell cselekedni. Még akkor is így kell cselekedni, ha tél van és megfagy-nak az ibolyák. Mielőtt azonban levittem, önkénytelenül kiszedtem belőle egy marékka és gondosan vízbe tettem...

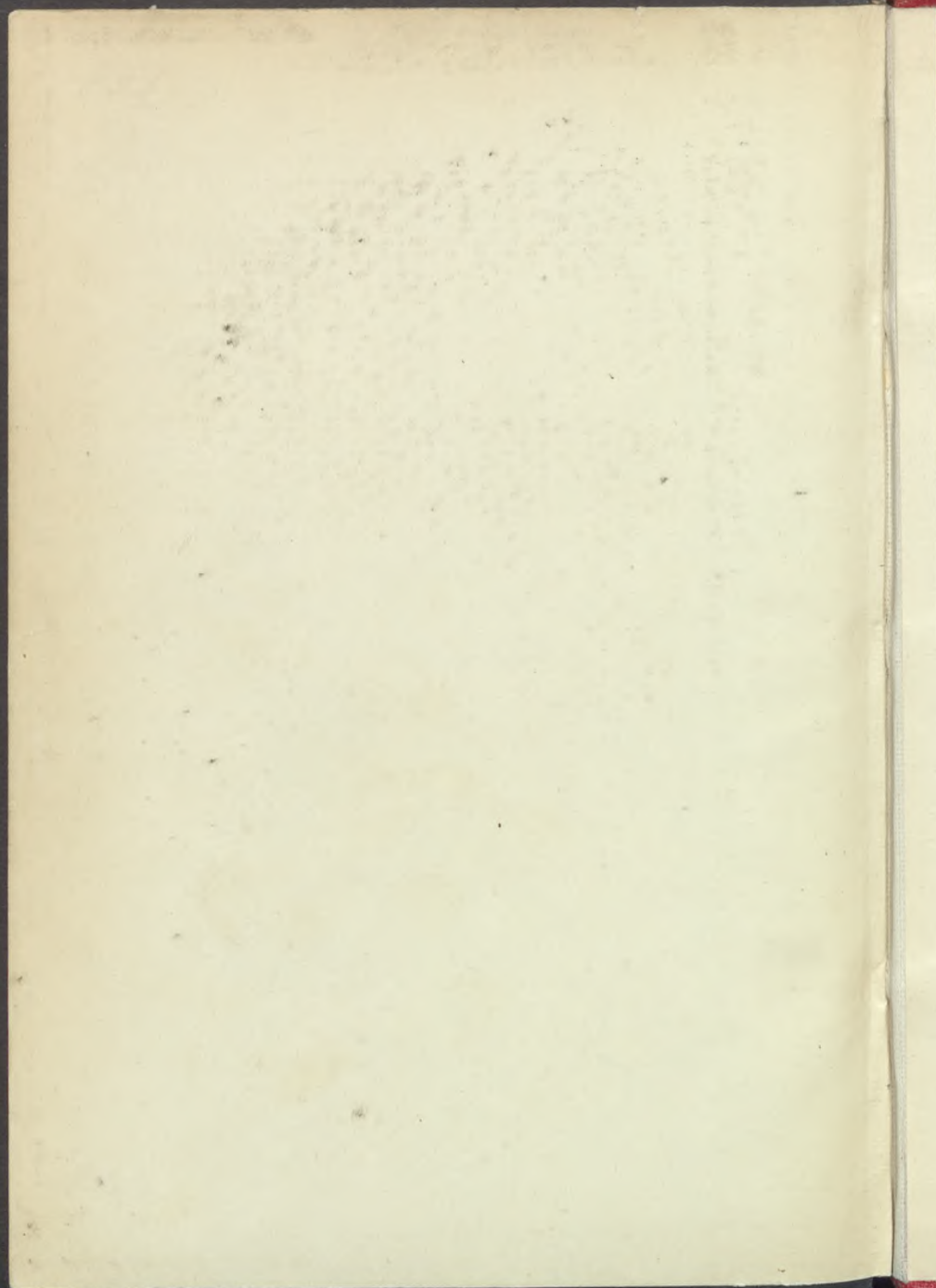
(Vége az első kötetnek.)

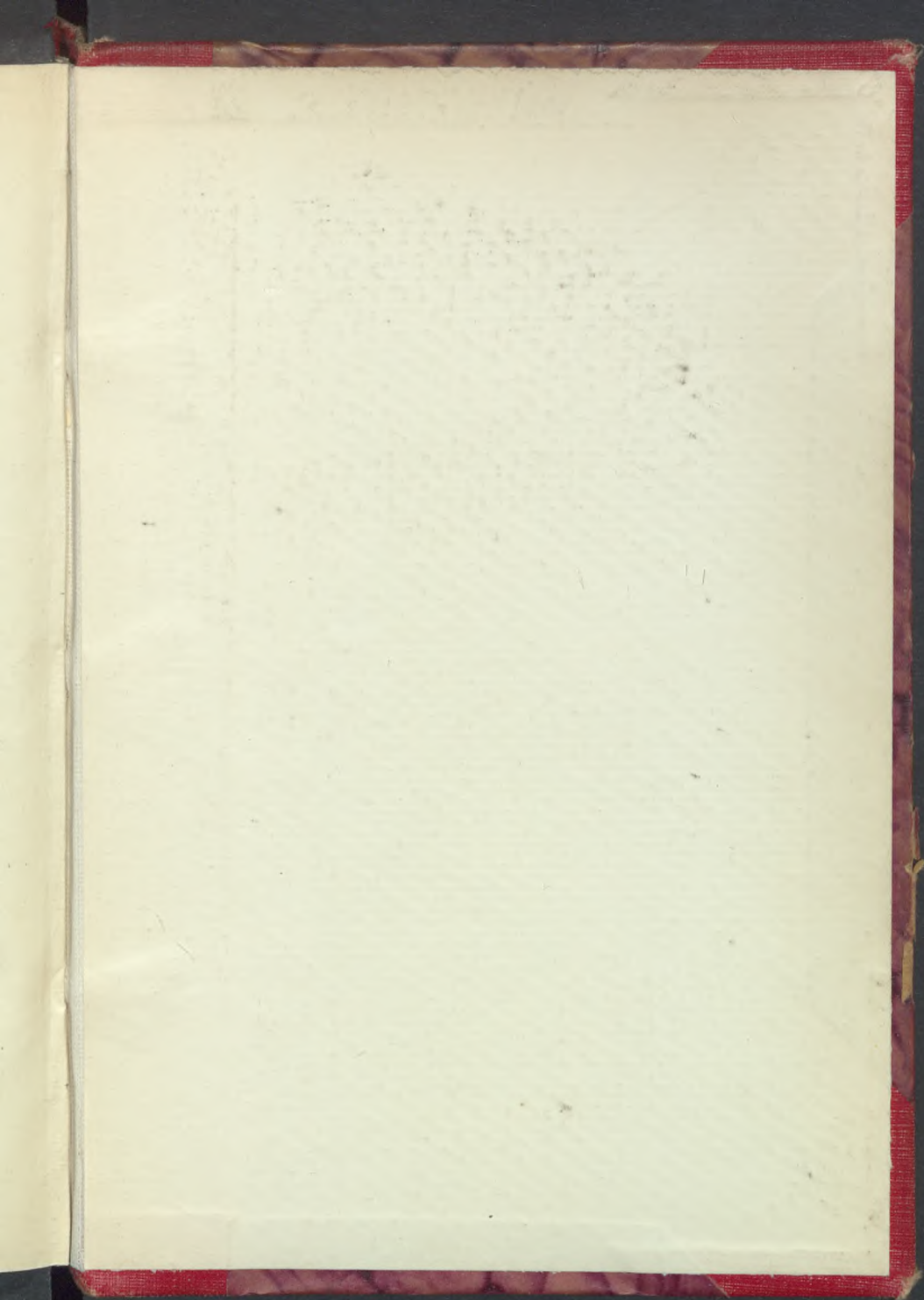
Tartalomjegyzék

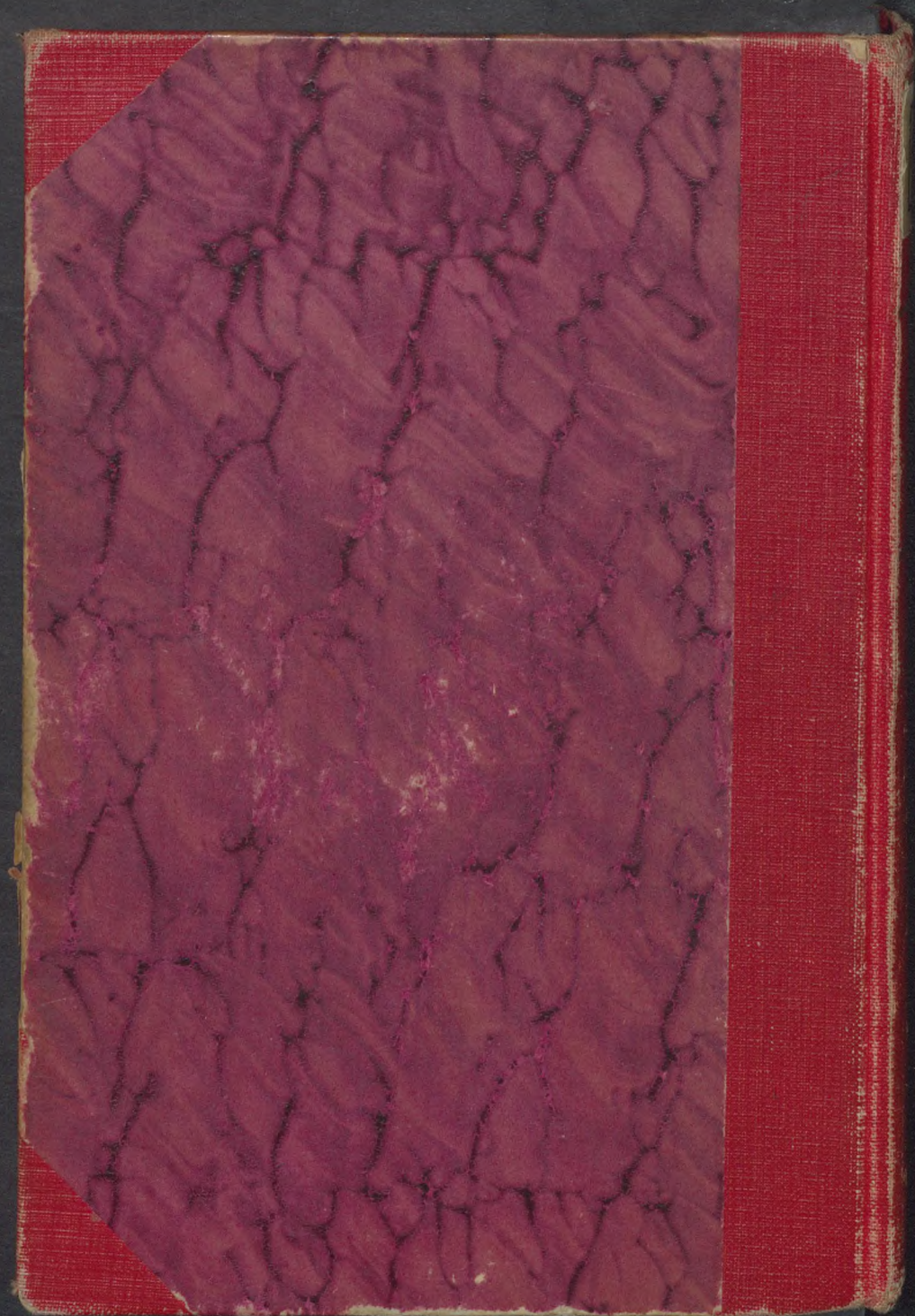
	Oldal
Beszélgetés a Baráttal — — — — —	3
A talizmán — — — — —	9
A zöldfirhangos szoba — — — — —	12
A munkácsi vár — — — — —	18
»Jánykám, soh'se fogsz tudni táncolni!« — — — — —	26
Spagát — — — — —	35
Péter bácsi — — — — —	43
A Mermelstein fiú — — — — —	51
Árpádnak szép szeme van — — — — —	59
Magam maradtam — — — — —	67
»Musik« — — — — —	75
Fedák »bárónő« a prépostnál — — — — —	87
Rózsailathy Trilby — — — — —	94
Beszéljünk kissé életkoromról — — — — —	103
Éjjeli zene senkinek — — — — —	114
Háztűznéző — — — — —	122
Első sikerem Pista bátyámnál — — — — —	130
»A férfi, ha nagy munkába fog, haboz« — — — — —	143
Mázli — — — — —	150
»Die grosse Blonde« — — — — —	163
A pozsonyi kislány Pesten — — — — —	172
»Édes Mauthner« — — — — —	180
»Légy üdvöz, január 21« — — — — —	188
Rökk Szilárd ucca — — — — —	196
Szidi néni az ajtóban — — — — —	206
A névtelen ibolyacsokor — — — — —	214

60970

FEDÁK:

Ülközben

L

N. M.